DZIENNIK URZĘDOWY
WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO

Gdańsk, dnia 24 stycznia 2017 r.

Poz. 344

Elektronicznie podpisany przez:
Jacek Zbigniew Karpiński
Data: 2017-01-24 19:20:06

UCHWAŁA NR XIX/331/2016
RADY GMINY W CHOJNICACH

z dnia 21 grudnia 2016 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Chojnice na lata 2016-2020.

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt. 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2016 r., poz. 446), art. 87 ust. 3 z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r. poz. 1446; zm. z 2015 r. poz. 397, 774, 1505)

Rada Gminy
uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się do realizacji „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Chojnice na lata 2016-2020" zaopiniowany pozytywnie przez Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, stanowiący załącznik do uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Chojnice .

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego.

Przewodnicząca Rady Gminy

Danuta Łoboda

Gminny Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Chojnice na lata 2016-2020.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY CHOJNICE

NA LATA 2016-2020

Wykonany na zlecenie i z środków Gminy Chojnice

Opracowanie:
Jolanta Barton-Piórkowska

2016

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP

2. PODSTAWA PRAWNA - USTAWA O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECE NAD ZABYTKAMI

3. UWARUNKOWANIE PRAWNE

3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków

3.2. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

3.3. Inne ustawy i rozporządzenia

3.4. Prawo międzynarodowe

3.5. Zadania i kompetencje organów gminy w zakresie ochrony zabytków

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1. Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017

4.1.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Chojnice z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

4.2.1. Strategia Rozwoju województwa pomorskiego 2005-2020

4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

4.2.3. Wojewódzki program opieki nad zabytkami .

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Strategia rozwoju gminy Chojnice.

5.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Chojnice

5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

5.4. Plany odnowy wsi

5.5. Program ochrony środowiska gminy Chojnice

5.6. Strategie lokalne

5.7. Stowarzyszenia lokalne

6. CHARAKTERYSTYKA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO I ZASOBU DZIEDZICTWA

6.1. Zarys historii obszaru gminy z wypunktowaniem najbardziej znaczących zjawisk i wydarzeń

6.2. Prezentacja krajobrazu kulturowego gminy Chojnice

6.3. Charakterystyka zasobu dziedzictwa:

6.3.1. Wybrane wsie historyczne

6.3.2. Układy przestrzenne

6.3.3. Architektura sakralna

a. kościoły

b. kapliczki

6.3.4. Cmentarze

6.3.5. Zespoły dworsko parkowe z folwarkami

6.3.6. Budownictwo wiejskie

6.3.7. Budownictwo wiejskie publiczne

6.3.8. Budynki gospodarcze

6.3.9. Zabytki techniki i przemysłu

6.3.10. Zabytki archeologiczne

6.3.11. Wartości niematerialne

6.3.12. Zasoby muzealne .

6.3.13. Prawna ochrona zabytków

a. rejestr zabytków

b. ewidencja zabytków

6.4. Zabytki o najważniejszym znaczeniu dla gminy.

6.5. Obiekty postulowane do wpisu do rejestru zabytków

7. OCENA STANU ZACHOWANIA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO Z ANALIZĄ SZANS I ZAGROŻEŃ SWOT (WSKAZANIE REGIONALNYCH I PONADREGIONALNYCH ZASOBÓW DZIEDZICTWA GMINY I WYRÓŻNIAJĄCYCH SIĘ WALORÓW KRAJOBRAZU KULTUROWEGO)

8. ZAŁOŻENIA PROGRAMU

8.1. Cel programu: ochrona i kształtowanie dziedzictwa kulturowego Gminy Chojnice

8.2. Priorytety programu

9. MECHANIZMY I ŹRÓDŁA FINANSOWANIA

10. MONITORING I OCENA REALIZACJI PROGRAMU

11. LITERATURA

12. ANEKSY:

- Rejestr Zabytków Nieruchomych
- Wykaz Gminnej Ewidencji Zabytków

1. WSTĘP

Niniejsze opracowanie to już drugi Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Chojnice. Obecny został wykonany w związku z aktualizacją Gminnej Ewidencji Zabytków ukończoną w lipcu 2016 r., ponadto zawiera wykaz zmian w przepisach prawnych i strategiach, a także zagadnienia i wątki merytoryczne nie ujęte w pierwszej edycji z 2008 r. Konieczność aktualizacji w przedziale czteroletnim przewiduje art. 87 ust 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 z późniejszymi zmianami).

Prezentowany poniżej Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Chojnice składa się **z czterech części** opracowanych na podstawie wytycznych, zawartych w poradniku metodycznym wydanym przez Krajowy Ośrodek i Badań i Dokumentacji Zabytków pt. „*Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik Metodyczny*"- Warszawa 2008 r.

W **części pierwszej** znalazło się omówienie uwarunkowań prawnych, wynikających z aktualnie obowiązujących ustaw zawiązanych z ochroną zabytków oraz rozpatrzenie zgodności Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Chojnice z podstawowymi dokumentami na poziomie kraju, województwa oraz powiatu.

W **części drugiej** przedstawiono analizę zasobów kulturowych Gminy Chojnice, z krótką charakterystyką poszczególnych grup zabytków. Wyróżniono najlepiej zachowane historyczne układy ruralistyczne, zaprezentowano obiekty sakralne (kościoły, kapliczki), cmentarze, założenia dworsko-parkowe i budownictwo wiejskie, zabytki techniki i przemysłu, zabytki archeologiczne i ruchome. Poszczególne grupy zabytków zilustrowano fotografiami współczesnymi oraz materiałem kartograficznym, również archiwalnym.

Trzecia część przedstawia zadania gminy podejmowane zarówno przez władze gminy oraz inne podmioty, w oparciu o rozpoznanie obszarów ich aktywności, potrzeb społecznych w tej dziedzinie oraz celowość kontynuacji zadań.

Część czwarta opracowania dotyczy możliwości finansowania zadań oraz monitoringu wdrażania tego dokumentu, którego efekty powinny być brane pod uwagę przy opracowywaniu kolejnych edycji programu.

Niniejszy program stanowi dokument strategiczny, którego zadaniem jest nie tylko dokumentacja zasobu dziedzictwa kulturowego Gminy Chojnice lecz także wskazanie najważniejszych elementów wymagających ochrony oraz przygotowanie planu działania w tym zakresie. Jego podstawowy cel określono jako **ochronę i kształtowanie dziedzictwa kulturowego Gminy Chojnice**, toteż znajdziemy w nim najważniejsze zagadnienia istotne dla wyznaczenia dziedzictwu kulturowemu istotnej funkcji w życiu społecznym. Z jednej strony będzie to podnoszenie świadomości społeczeństwa co do znaczenia dorobku poprzednich pokoleń w życiu współczesnym, z drugiej rola inicjatyw lokalnych w zakresie ochrony materialnego jak i niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

2. PODSTAWA PRAWNA – USTAWA O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECE NAD ZABYTKAMI

Podstawą prawną niniejszego opracowania jest **Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 z późniejszymi zmianami). Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Chojnice na lata 2016-2019, zgodnie z zapisami art. 87 ust. 2 ustawy ma na celu:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków - **Ustawa z 18 marca 2010** r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2010 r., nr 75, poz. 474) rozszerzyła zakres form ochrony zabytków. Ustawa o ochronie zabytków z 23 lipca 2003 r. określała następujące kategorie ochrony zabytków:

- wpis do rejestru zabytków,
- uznanie za pomnik historii
- utworzenie parku kulturowego
- oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa z 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw wprowadziła ochronę zabytków poprzez zapisy w **decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej oraz decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej**. Intencją ustawodawcy było usunięcie luki prawnej w sytuacji, gdy określony obszar nie posiadał obowiązującego planu zagospodarowania przestrzennego, a obiekty zabytkowe na tym terenie nie były chronione w inny sposób. Nowelizacja eliminuje sytuacje, w których podejmowano decyzje dotyczące obiektów zabytkowych, nie uwzględniając opinii konserwatorów wojewódzkich i powiatowych.

Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków przewiduje także, że w decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej oraz decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej, konieczne staje się uwzględnienie ochrony zabytków nieruchomych **wpisanych do rejestru zabytków** (wraz z ich otoczeniem) oraz zabytków **wpisanych do gminnej ewidencji zabytków**. **Zmienia to charakter gminnej ewidencji zabytków, która staje się dokumentem wiążącym prawnie.**

Ustawa zmienia także przepisy prawa budowlanego (art. 39 ust. 3), stwierdzając, że w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów ujętych w gminnej ewidencji zabytków (a nie tylko wpisanych do rejestru zabytków), pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje **właściwy organ w uzgodnieniu z Pomorskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.**

W dniu 10 lipca 2016 r. nastąpiła kolejna zmiana ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2016 r., poz. 1330), w której dodano **nową formę ochrony zabytków ruchomych w formie Listy Skarbów Dziedzictwa**, tworzonej i prowadzonej przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (*obowiązuje od 25 listopada 2016 r.*).

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE

3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków.

Na podstawie art. 5, art. 6 ust.1 i art. 86 Konstytucji RP zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela: „Rzeczpospolita Polska (…) strzeże dziedzictwa narodowego (…). Istotnym elementem tego dziedzictwa są zabytki, które w swych niematerialnych wartościach są dobrem wspólnym.

3.2. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U z 2014 r. poz. 1446 z późniejszymi zmianami).

Według zapisów art. 4 cytowanej ustawy **ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej**, działań mających na celu:

1. zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie
2. zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków
3. udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków
4. przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę
5. kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków
6. uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zgodnie z art. 5 powyższej ustawy **opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza** polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

1. naukowego badania i dokumentowania zabytku
2. prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku
3. zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie
5. korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
6. popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W myśl art. 6 ustawy ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1. zabytki nieruchome będące, w szczególności:
   - krajobrazami kulturowymi,
   - układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
   - dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego,
   - obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,

- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji

2. zabytki ruchome będące, w szczególności:
   - dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej
   - kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje
   - numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami pieczęciami, odznakami, medalami i orderami
   - wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego
   - materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach (Dz. U. z 2012 poz. 642 z późniejszymi zmianami),
   - instrumentami muzycznymi
   - wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
   - przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji

Art. 6 ustawy mówi również, iż ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej. W ustawie znajdują się zapisy precyzujące formy ochrony zabytków.

3.3. Inne ustawy i rozporządzenia.

- Ustawa z 7 lipca 1994 r. **prawo budowlane** (Dz. U. z 2016 r., poz.290.) w art. 39 jednoznacznie określa warunki uzyskania pozwolenia na budowę w przypadku prowadzenia prac budowlanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską. W ust. 1 dotyczącym robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków sformułowano wymóg uzyskania pozwolenia właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę. W ust. 3 wskazano, że w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów nie wpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. W przypadku robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, właściwy organ może nałożyć na inwestora obowiązek uzyskania pozwolenia na ich wykonanie, gdy wiąże to się z pogorszeniem stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków. Mówi o tym art. 30 ust. 7 pkt 2 wymienionej ustawy.
- Ustawa z 27 marca 2003 r. **o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz. U. z 2016 r., poz. 778.) z aktami wykonawczymi.

  W art. 1 wskazane są wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej jako niezbędne do uwzględnienia w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

Art.2 podaje definicję „dóbr kultury współczesnej", które określono jako niebędące zabytkami dobra kultury, takie jak pomniki, miejsca pamięci, budynki, ich wnętrza i detale, zespoły budynków, założenia urbanistyczne i krajobrazowe, będące uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, jeżeli cechuje je wysoka wartość artystyczna lub historyczna.

Art. 3 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym stwierdza, że do zadań gminy należy, prowadzenie w granicach swojej właściwości rzeczowej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego, odnoszących się do obszaru powiatu i zagadnień jego rozwoju. W ustawie o planowaniu przestrzennym wielokrotnie wskazuje się na konieczność uwzględnienia stanu zachowania dziedzictwa kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej zarówno w studium, w planach jak i w decyzjach o warunkach zabudowy.

- Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. **o ochronie przyrody** (Dz. U. z 2015 r. poz. 1651).
  Ustawa określa warunki zezwoleń na usunięcie drzew i krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków oraz opłaty za te czynności.

- Ustawa z 31 stycznia 1959 r. **o cmentarzach i chowaniu zmarłych** (Dz. U. z 2015 r, poz.2126). definiuje, iż wszelkie planowane prace na terenie cmentarza wpisanego do rejestru zabytków wymagają uzyskania zezwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Chodzi tu zarówno o prace konserwatorskie przy zabytkowych nagrobkach, prace porządkujące zieleń, małą architekturę, a także lokalizacje nowych grobów.

- Ustawa z 28 lipca 1983 r. **o podatku od spadków i darowizn** (Dz. U. z 2016 r., poz. 205).
  W art. 4 ust.1 pkt. 9 stanowi, że zwalnia się od podatku nabycie w drodze spadku :
  lit. c) zabytków ruchomych, kolekcji wpisanych do rejestru zabytków, a także dóbr kultury złożonych w muzeum na co najmniej 2 lata, zgodnie z obowiązującymi przepisami,
  lit. d) przez osoby zaliczone do I i II grupy podatkowej zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, jeżeli nabywca zabezpiecza je i konserwuje zgodnie z obowiązującymi przepisami.

- Ustawa z 21 sierpnia 1997 r. **o gospodarce nieruchomościami** (Dz. U. z 2015 r. poz.782 z późn. zmianami). Celami publicznymi w rozumieniu ustawy jest między innymi opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art.5) i ochrona Pomników Zagłady w rozumieniu przepisów o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (art. 5a). Ustawa w art. 13 ust.4 obliguje do uzyskania zgody wojewódzkiego konserwatora zabytków na sprzedaż, zamianę, darowiznę lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków albo wniesienie ich jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, jeżeli stanowią one własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego. Art.29 ust.2 stanowi, że w razie sprzedaży, jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek

odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie. W sprawach ustanowienia trwałego zarządu, znaczenie ma art. 45 ust. 2a, na podstawie którego w decyzji o ustanowienie trwałego zarządu na rzecz jednostki organizacyjnej będzie można nałożyć na nią obowiązek odbudowy lub remontu zabytkowych obiektów budowlanych, o ile znajdują się one na nieruchomości wpisane do rejestru zabytków.

Do art. 96 ust. 1 ustawy dodano ustęp 1a, który uzależnia dokonanie przez wójta, burmistrza, prezydenta miasta podziału nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków od uprzedniego uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Natomiast art. 96 ust. 2 obliguje sąd, jeżeli prowadzi on postępowanie dotyczące podziału nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, do zasięgnięcia opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków w tej sprawie.

- **Ustawa z dnia 31 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej oraz niektórych innych ustaw** (Dz. U. 2016, poz.438) daje możliwość dla organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego przyznawania stypendiów mających na uwadze wspieranie rozwoju umiejętności artystycznych oraz upowszechniania kultury i opieki nad zabytkami.

- **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie** (Dz. U. z 2016 r. poz.395) w art. 4 ust.1,3,4,13,16 w sferę zadań publicznych wpisuje zadania w zakresie podtrzymywania i upowszechniania tradycji, rozwój świadomości obywatelskiej i kulturowej, rozwój kultury, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego.

- **Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego** (Dz. U. z 2016 r. poz. 23)

- **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu** (Dz. U. z 2015 r., poz. 774).

  Ustawa to pierwsze tego rodzaju narzędzie, które daje szansę na pozbycie się uciążliwych reklam z przestrzeni publicznej. Definiuje m.in. pojęcie reklamy i szyldu. Ponadto nakłada obowiązek sporządzania przez samorząd wojewódzki audytu krajobrazowego, z kolei rady gmin będą mogły ustalić w formie uchwały zasady oraz warunki sytuowania reklam (możliwe są różne regulacje dla poszczególnych obszarów gmin.)

Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

- Rozporządzenie Ministra Kultury z 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. Nr 30, poz. 259)
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. Nr 71, poz. 650)
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. Nr 75, poz. 706)

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. Nr 89, poz. 510)
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz. U. Nr 124, poz. 1302)
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opieką nad zabytkami" (Dz. U. Nr 124, poz. 1302)
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. Nr 212, poz. 2153)
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. Nr 112, poz. 940)
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 1 lipca 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. 2013 r., poz. 784)
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661)
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 27 lipca 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych (Dz. U Nr 165, poz. 987).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 14października 2015 r. (Dz. U. z 2015 r., poz. 1789), w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 10 sierpnia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 r., poz. 190).

3.4. Prawo międzynarodowe

Problematyka ochrony zabytków jako ważne zagadnienie dziedzictwa kulturowego znalazła swoje odbicie w konwencjach ratyfikowanych także przez Polskę. Są to:

- Konwencja o ochronie dóbr kulturowych w razie konfliktu zbrojnego z 14 maja 1954 r. przyjęta na Konferencji Międzynarodowej w Hadze oraz Drugi Protokół z 26 marca 1999 r. o ochronie i poszanowaniu dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych (błękitna tarcza)
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 16 listopada 1972 r. – zobowiązująca do ochrony, konserwacji, rewaloryzacji i przekazania przyszłym pokoleniom swojego dziedzictwa kulturowego.

- Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego z 16 stycznia 1972 r. stanowiąca, że dziedzictwo archeologiczne stanowi źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument działań historycznych oraz naukowych".
- Europejska konwencja krajobrazowa z 22 października 2000 r. – dotycząca wdrażania polityki ochrony krajobrazu, jako dziedzictwa kulturowego, zwracająca uwagę na współ- pracę na szczeblu regionalnym oraz lokalnym dotyczących krajobrazu transgranicznego.
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego z 20 października 2005 r. dotycząca ochrony różnorodności form wyrazu kulturowego tworzenia warunków rozwoju kultur oraz swobodnego oddziaływania na płaszczyźnie lokalnej, krajowej, międzynarodowej.
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z października 2003 r. ratyfikowana przez Polskę 8 lutego 2011r.

3.5. Zadania i kompetencje organów samorządowych w zakresie ochrony zabytków

Zadania stojące przed organami administracji publicznej, w tym radą gminy, precyzuje art. 4 ***ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*** (Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 z późniejszymi zmianami), który stwierdza, że:

Ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez **organy administracji publicznej**, działań mających na celu:

1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;

2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;

3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;

4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;

5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;

6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem zgodnie z regulacją art. 5 w/w ustawy sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności na zapewnieniu warunków:

1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;

2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;

3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;

4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;

5)popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury

Ustawa o ochronie zabytków w art. 87.1 nakłada na gminy obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami, który po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, przyjmuje Rada Gminy. Następnie program jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym (art.87.4), a z jego realizacji wójt ma obowiązek co dwa lata przedstawić sprawozdanie Radzie Gminy (87.5). Tak więc sprawozdanie z realizacji ostatniego Programu Opieki nad Zabytkami gminy Chojnice na lata 2010-2014 zostało sporządzone i przyjęte uchwałą Rady Gminy nr X/181/2015 z dnia 29.12.2015 r. Sprawozdanie, zgodnie z Programem, przedstawia realizację kierunków działań z wytyczonymi priorytetami w poszczególnych latach. Dotyczyły one wielu zadań związanych z kulturą tego regionu i aktywizację społeczności w udziale tejże. Finanse na realizację tych projektów zdobywano z różnych źródeł, wskazanych w Programie Opieki nad Zabytkami na lata 2010-2014.

Władze gminy mogą uchwalić zasady **udzielania dotacji** na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Rada Gminy Chojnice przyjęła w dniu 30 czerwca 2006 r. uchwałę nr XLI/540/2006 w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na sfinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Dzięki temu w ostatnich latach możliwe były dofinansowania obejmujące różnorodne prace konserwatorskie oraz budowlane na terenie gminy.

L.P.	OBIEKT	RODZAJ PRAC	WYSOKOŚC DOFINANSOWANIA	ROK
1.	Kościół p.w. Podwyższenia Krzyża w Ogorzelinach	Konserwacja dachu i wieży	2.000	2010
2.	Kościół p.w. Św. Barbary w Swornegaciach	Prace remontowe przedsionka kościoła i wejścia	3.000	2010
3.	Kościół p.w. Św. Magdaleny w Nowej Cerkwi	Prace remontowe związane z wymianą orynnowania i rur spustowych budynku kościoła.	2 000	2010
4.	Kościół p.w. Św. Magdaleny w Nowej Cerkwi	Prace remontowe zabytkowych organów warsztatu organmistrza Pawła Voelknera. Łączny koszt wykonanych prac	6 000	2013
	Kościół p.w. Św. Jakuba Apostoła w Ostrowitem	Ogrodzenie od strony północnej, południowej i zachodniej (152,4 m)		2014
	Kościół p.w. Podwyższenia Krzyża w Ogorzelinach	Prace kompleksowe prace	5 000	2014

		konserwatorskie wnętrza kościoła .		
	Chata kosznajderska w Silnie	Zagospodarowanie terenu		2014

Z licznych projektów jakie obecnie prowadzi Gmina Chojnice w ramach Wieloletniego Planu Inwestycyjnego, z zagadnieniami ochrony zabytków związane są prace obejmujące rewitalizację centrum Doręgowic.

Opracowanie kompletnej dokumentacji projektowo-kosztorysowej obejmującej rewitalizację centrum wsi Doręgowice wraz z kapliczką, w tym przebudowa oświetlenia i odwodnienie placu	dokumentacja w opracowaniu	10/PR/2016 Pracowania Projektowa Projektowanie i Nadzorowanie Zdzisław Kufel	30.09.2016 r.		Uzyskanie: • Decyzji środowiskowej (w przypadku konieczności uzyskania) • decyzji o pozwoleniu na budowę (w przypadku konieczności uzyskania) lub zgłoszenia zamiaru wykonania robót budowlanych niewymagających pozwolenia na budowę

Natomiast Wydział Oświaty planuje wymianę pokrycia dachowego oraz uzupełnienie ubytków w ścianach zewnętrznych budynku "Starej szkoły" w Silnie.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNETRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami są zbieżne z Programem Opieki nad Zabytkami Gminy Chojnice. Cele te wymienione są w przedstawionych poniżej dokumentach.

4.1.1. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014- 2017

Opracowany przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego jako załącznik do Uchwały nr 125/2014 z 24.06.2014 r . do Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami. Znajduje się w nim szereg zapisów mających istotny wpływ na niniejszy dokument. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017 jest dokumentem utworzonym na podstawie przepisów art. 84 i art.8 ust. 1 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W Krajowym programie ustalono **Diagnozy** stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech obszarach:

– organizacji i zadań organów ochrony zabytków w Polsce,

– stanu zachowania zabytków w Polsce, w tym roli i znaczenia form ochrony zabytków oraz systemów Informacji o zabytkach,

– komunikacji, porozumienia i współpracy w obszarze ochrony zabytków w Polsce.

Na podstawie Diagnozy przeprowadzono analizę SWOT i w ścisłym powiązaniu z jej wynikami oraz w powiązaniu z celem 4 Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego (Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego oraz kreatywnego), sformułowano cel główny krajowego programu, a mianowicie wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i

ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków. Do realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

– wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce,
– wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków,
– tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji, które z kolei realizowane będą w ramach szczegółowych zadań.

Do wszystkich wymienionych w Krajowym Programie celów i zadań opracowano szczegółowy harmonogram realizacji wraz z planem finansowym programu. Dokument jest uzupełniony o projekt systemu wdrażania, monitoringu i ewaluacji oraz analizę ryzyka. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 2014–2017 to także horyzontalne tematy wiodące, których problematyka została poruszona w co najmniej dwóch obszarach diagnozy oraz dwóch celach szczegółowych.

Są to:

a. podniesienie sprawności i skuteczności działań organów ochrony zabytków, w tym jakości merytorycznej decyzji administracyjnych (szkolenia, standaryzacja działań, itp.),

b. porządkowanie rejestru zabytków oraz stworzenie wiarygodnej metodologicznie diagnozy stanu zachowania zabytków nieruchomych (księgi rejestru A i C),

c. zwiększenie uspołecznienia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; budowanie przez organy ochrony zabytków partnerskich relacji z obywatelami, jak i propagowanie postaw współodpowiedzialności społecznej za zachowanie zabytków (współpraca z mediami, wykorzystywanie mediów elektronicznych, konkursy, itp.),

d. wdrożenie procesów kształtowania postawy krajobrazowej wśród organów ochrony zabytków,

e. zwiększenie zaangażowania samorządów, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków, w tym propagowanie parków kulturowych (ich stanowienie jest władczą kompetencją rad gmin) jako skutecznej formy ochrony zabytków. Zagadnienia horyzontalne nie tworzą dodatkowego poziomu w hierarchicznej strukturze dokumentu, zgodnie z jego podziałem na cel główny, cele szczegółowe i kierunki działania. W sposób istotny jednak wskazują zagadnienia priorytetowe w obszarze ochrony zabytków, przyjęte do realizacji do 2017 r.

4.1.2.Narodowa Strategia Rozwoju Kultury.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Chojnice jest zgodny z głównymi zadaniami Programu Operacyjnego Uzupełnienia Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 –2020 pod nazwą „Dziedzictwo kulturowe", a w szczególności z priorytetem dotyczącym rewaloryzacji zabytków nieruchomych i ruchomych. Jego celem jest w szczególności:

- poprawa stanu zachowania zabytków,
- zwiększenie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym także dziedzictwa archeologicznego),
- kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele inne niż kulturalne
- zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki,
- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich

dokumentacji,

- zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami oraz nielegalnym wywozem za granicę.

Beneficjentami Programu mogą być m.in. samorządowe instytucje kultury i jednostki samorządu terytorialnego.

Zadania Programu będą realizowane poprzez:

Priorytet 1.

Rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych, realizowany bez udziału środków europejskich, dotyczący bezpośrednio:

- ochrony i zachowania krajobrazu kulturowego wsi,
- rewitalizacji, rewaloryzacji, konserwacji, renowacji, modernizacji i adaptacji na cele inne niż kulturalne historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z ich otoczeniem, w tym zespołów fortyfikacyjnych oraz budowli obronnych, parków i ogrodów
- rewaloryzacji i konserwacji zabytków budownictwa drewnianego,
- rewaloryzacji zabytkowych cmentarzy oraz renowacji, ochronie i zachowaniu miejsc pamięci i martyrologii,
- prowadzenia badań archeologicznych i zabezpieczenia zabytków archeologicznych,
- konserwacji zabytków ruchomych (niewchodzących w skład zasobów muzealnych), w tym w szczególności wystroju i historycznego wyposażenia kościołów,
- dokumentowania zabytków (w tym badania naukowe i inwentaryzacja),
- zabezpieczenia przed skutkami klęsk żywiołowych, zniszczeniem, kradzieżą i nielegalnym wywozem zagranicę zabytków ruchomych i nieruchomych,
- ochrony zabytków na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego.

4.2. Relacje Gminnego programu Opieki nad Zabytkami Gminy Chojnice z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego na lata 2005-2020

Długofalowym dokumentem jest „Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020" - Załącznik nr 1 do Uchwały nr 458/XXII/12 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 24 września 2012 roku. We wnioskach z analizy sytuacji społeczno gospodarczej województwa w punkcie 4 określa się, że pomorskie charakteryzuje się unikatowym środowiskiem i walorami krajobrazowymi oraz różnorodnością kulturową, wynikającą z tożsamości regionalnej i lokalnej czerpiącej z dziedzictwa Kaszub, Kociewia, Powiśla, Żuław i innych części regionu oraz tradycji morskich oraz historycznych, w tym solidarnościowych.

W dokumencie wytyczono 3 cele strategiczne, 10 celów operacyjnych i liczne kierunki działania. W ramach celu strategicznego 1, zawarto cel operacyjny 3 pt. Unikatowa oferta turystyczna i kulturalna. W tym ujęciu dziedzictwo kulturowe coraz częściej traktowane jest jako istotny czynnik rozwoju lokalnego (sposób na aktywizację gospodarczą, tworzenie nowych miejsc pracy oraz kreowanie pozytywnego wizerunku danego obszaru).

Region posiada także bogatą ofertę turystyczną oraz jedną z największych w kraju baz noclegowych, koncentrującą się głównie w pasie nadmorskim. Dodatkowo znaczenia zaczynają nabierać regionalne produkty kulinarne i żywność wysokiej jakości.

Województwo oferuje również szerokie możliwości uczestnictwa w kulturze. Liczne inwestycje w obiekty kultury oraz coraz ambitniejsze wydarzenia kulturalne (wystawy, spektakle i festiwale) pozwoliły na stworzenie nowej jakościowo oferty artystycznej rozpoznawalnej w skali krajowej i międzynarodowej.

Wpływa to na wielokierunkowy rozwój turystyki czyniąc region jednym z najbardziej popularnych w kraju (3. pozycja pod względem udzielonych noclegów). Niedostateczna jest jednak kompleksowość produktów turystycznych, kulturalnych oraz ich aktywna i spójna promocja.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Chojnice jest zgodny ze Strategią Rozwoju Województwa Pomorskiego na lata 2005-2020.

4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

Obowiązujący plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego, przyjęto dnia 30.09. 2002 r. uchwałą nr 639/XLVI/02, a następnie zmieniono 26.10.2009 r. uchwałą Nr 1004/XXXIX/2009 (Dz. U. Województwa. Pomorskiego Nr 172 z dnia 16. 12. 2009 r. poz. 3361). Jednocześnie przystąpiono do sporządzenia nowego planu zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego oraz sporządzania planu zagospodarowania przestrzennego metropolitalnego Trójmiasta uchwałą nr 894/XLII/14 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 28 lipca 2014 r. Obecnie powstała Koncepcja prac nad nowym planem zagospodarowania przestrzennego 2030 (PZPWP 2030), z 31.12. 2015 r. który to plan ma zastąpić dotychczas obowiązujący.

Nadal jednak stosowany jest plan z 2009 r. W dokumencie tym uznano ogólną zasadę długookresowego równoważenia rozwoju. Jedna z tych zasad jest stosowanie potrójnej integralnej ochrony wartości przyrodniczych, kulturowych i krajobrazu. W rozdziale 12.1.2. poświęconym systemowi ochrony środowiska kulturowego wskazano, że ochrona elementów dziedzictwa kulturowego jest częścią składową procesu kształtowania i ochrony ładu przestrzennego. Sformułowano następujące zasady zagospodarowania przestrzennego:

a) Ochrona różnorodności dziedzictwa kulturowego wykształconego w wyniku wielu procesów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej.

b) Ochrona zachowanych zespołów obiektów zabytkowych o wyrazistej tożsamości – nawet jeśli poszczególne obiekty nie posiadają wybitnej wartości historycznej lub artystycznej.

c) Wprowadzanie funkcji umożliwiających efektywne i racjonalne gospodarowanie obiektem zabytkowym.

d) Unikanie przekształceń przestrzennych mogących zagrażać zasobom dziedzictwa kulturowego, np.: dysharmonijne lub szkodliwe sąsiedztwo.

e) Stwarzanie przestrzennych warunków dla kontynuacji funkcji tożsamych dla tradycji miejsca, których podtrzymywanie jest racjonalne np.: targowe w śródmieściach miast o korzeniu średniowiecznym, rybołówstwo na wybrzeżu i rybactwo na Zalewie Wiślanym.

f) Eksponowanie w strukturze przestrzennej, w panoramach i sylwetach miejscowości elementów najcenniejszych oraz udostępnianie miejsc o wysokich walorach kulturowych, w szczególności zabytków rangi światowej, europejskiej, krajowej oraz wybitnych dóbr kultury współczesnej.

4.2.3. Program Opieki Nad Zabytkami Województwa Pomorskiego

W ostatnim czasie zostały zakończone prace nad nowym Programem Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2010. Program ten został przyjęty przez Sejmik Województwa Pomorskiego uchwałą nr 274/XXVI/16, z dnia 26.09.2016 r., wkrótce zostanie opublikowany w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Strategia rozwoju Gminy Chojnice

Strategia rozwoju gminy Chojnice na lata 2014-2025 została uchwalona jako załącznik nr 1 do uchwały Nr XIV/242/2016 Rady Gminy, z dnia 30 czerwca 2016 r. Podstawą pracy był raport o stanie gminy Chojnice. W analizie SWOT w interesującym nas temacie zabytków jako słabą stronę wskazano brak silnej promocji gminy, jej zabytków i walorów. W celach strategicznych proponuje się wypromowanie zabytków i walorów gminy oraz wykreowanie jej marki, jako miejsca rozwiniętej infrastruktury turystyki rowerowej i kajakowej. Jako niewielkie ryzyko, w analizie SWOT, może pojawić się sprzeciw mieszkańców dotyczący komercjalizacji zabytków.

5.2. Studium uwarunkowań przestrzennych i kierunków zagospodarowania Gminy Chojnice

W dniu 30 czerwca 2011 r. Rada Gminy w Chojnicach przyjęła uchwałę Nr XI/100/2011 r., w sprawie: uchwalenia zmiany - aktualizacji "Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Chojnice".

W zapisach aktualizacji dopuszczono w południowej części gminy obszary lokalizacji elektrowni wiatrowych, po uwzględnieniu odpowiednich odległości od istniejącej i projektowanej zabudowy oraz wartościowych elementów przyrodniczych. **Nie wspomniano jednak w tym miejscu o ochronie sylwet historycznych wsi, z zachowanym układem ruralistycznym i zabudową.**

Aktualizacja studium przewiduje opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla terenów o nowej funkcji mieszkaniowo-usługowej, gospodarczej oraz rekreacyjnej, a także dla obszarów o wysokich walorach kulturowych i terenów lokalizacji farm wiatrowych. Dla tych miejsc przewidziano możliwość **wprowadzenia całkowitego zakazu zabudowy.**

W zakresie ochrony krajobrazu wskazano negatywne czynniki działające na krajobraz gminy, w tym lokalizacje elektrowni wiatrowych oraz tereny eksploatacji kopalin. Oddziaływanie inwestycji usługowych zależne będzie od ich formy architektonicznej, której forma i skala powinna nawiązywać do tradycyjnych form budownictwa regionalnego.

W przypadku miejscowości o zachowanych wartościowych układach ruralistycznych, ważne będzie przeprowadzenie wyprzedzających studiów krajobrazowych i historyczno-kulturowych.

W dziedzinie ochrony zabytków aktualizacja studium zakłada poprawę stanu materialnego dziedzictwa kulturowego. W ramach tych działań proponowane jest utworzenie parków kulturowych w Klosnowie i Chocińskim Młynie. Mimo tych

założeń w Chocińskim Młynie, w ramach tworzenia infrastruktury Centrum Edukacji Przyrodniczej Parku Narodowego „Bory Tucholskie", został rozebrany tamtejszy dwór, a tuz obok powstał nowy obiekt, co nie rokuje odbudowy zabytku.

5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego Gminy Chojnice

Od czasu zakończenia prac przy poprzednim Programie Opieki Nad Zabytkami Gminy Chojnice (2010 r.) powstało kilka miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego obejmujących poszczególne miejscowości lub ich fragmenty. W międzyczasie, w marcu 2010 r., znowelizowano Ustawę o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w taki sposób, iż ochrona konserwatorska obejmuje nie tylko obiekty wpisane do rejestru zabytków lecz także ujęte w **gminnej ewidencji zabytków**. **Zmieniło to charakter gminnej ewidencji zabytków, która stała się dokumentem wiążącym prawnie.** Toteż szczególnie ważne staje się uwzględnienie tego zapisu w powstających miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

.

L.P.	UCHWAŁA RADY GMINY CHOJNICE	OBSZAR PLANU	ZAPIS O OCHRONIE
1.	Nr V/88/2015 z dnia 22 maja 2015 r.	Wieś Lichnowy	**Rozdział 3, § 8** Wyznacza się strefę ochrony historycznego układu ruralistycznego wsi Lichnowy, dla której obowiązuje: a. Stosowanie parametrów zabudowy i zagospodarowania terenu jak w ustaleniach szczegółowych b. Nakaz zachowania układu przestrzennego zabudowy t..j. lokalizacji budynków w układzie kalenicowym prostopadło-równoległym oraz podwórek. Zachowanie bryły budynków i spadzistego kształtu dachu c. Dopuszczenie rozbiórki i odbudowy budynków
2.	Nr V/87/2015 z dnia 22 maja 2015 r.	Obszar pod lokalizację elektrowni wiatrowych wraz z obszarem oddziaływania dla fragmentów obrębów geodezyjnych Nowy Dwór, Lichnowy, Ogorzeliny i Sławęcin	**Rozdział 3, pkt 14 § 9** W obszarze planu nie występują obiekty i obszary objęte ochroną prawną na podstawie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami poprzez wpis do rejestru zabytków. Brak odniesienia do Gminnej Ewidencji Zabytków.
3.	Nr V/86/2015 z dnia 22 maja 2015 r.	Zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów obejmujących obszar pod lokalizację elektrowni	**Rozdział 3, pkt.13 w §9** W obszarze planu nie występują obiekty i obszary objęte ochroną prawną na podstawie Ustawy z dn. 23.07.2003r o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami poprzez wpis do rejestru zabytków. Brak odniesienia do Gminnej Ewidencji Zabytków

		wiatrowych wraz obszarem oddziaływania dla fragmentu obrębu geod. Ostrowite	
4.	Nr VIII/144/2015 z dnia 16 października 2015 r.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu w miejscowości Silno.	**Rozdział 2, § 8.** Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej: 1) dla obiektu wpisanego do rejestru zabytków nieruchomych województwa pomorskiego (tj. chaty) wraz z najbliższym otoczeniem, oznaczonych na rysunku planu, wyznacza się strefę ochrony konserwatorskiej bezpośredniego otoczenia chaty wpisanej do rejestru zabytków, dla której obowiązuje: a) obowiązuje ścisła ochrona konserwatorska substancji obiektu oraz jego bezpośredniego sąsiedztwa w granicach w/w strefy, b) nakaz zagospodarowania obiektu wraz z jego najbliższym otoczeniem na cele kulturalne, c) nakaz zachowania terenów zieleni wokół chaty, d) dopuszcza się wydzielenie działki geodezyjnej po granicy strefy z zakazem dalszych podziałów; e) nakaz zachowania chaty oraz zakaz budowy nowych obiektów; f) wszelkie działania w obrębie obiektu i jego otoczenia należy prowadzić w oparciu o przepisy odrębne dotyczące ochrony zabytków i opiece nad zabytkami, 2) wyznacza się strefę ochrony konserwatorskiej: „strefa ochrony historycznego układu ruralistycznego wsi Silno", obejmującą część obszaru objętego planem zgodnie z rysunkiem, dla której obowiązuje: a) nakaz zachowania lokalizacji istniejących budynków mieszkalnych, b) nakaz zachowania układu przestrzennego zabudowy zagrodowej, tj. lokalizacji budynków w układzie kalenicowym prostopadło-równoległym oraz podwórka, c) nakaz zachowania budynków znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, d) należy stosować parametry zabudowy i zagospodarowania terenu jak w ustaleniach szczegółowych dla poszczególnych terenów, e) wyznacza się linię zabudowy wokół obiekt wpisanego do rejestru zabytków, zgodnie z rysunkiem planu; 3) dla obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków, oznaczonych na rysunku planu, obowiązuje: a) nakaz ochrony historycznych cech budynków takich jak: bryła, forma architektoniczna, kształt dachu, pokrycie dachu, wielkość, kształt i rozmieszczenie otworów okiennych i drzwiowych, podział stolarki, podziały architektoniczne elewacji, detal architektoniczny, materiały budowlane i kolorystyka, b) wszelkie działania w obrębie elementów chronionych należy prowadzić w oparciu o przepisy odrębne w zakresie ochrony zabytków i opiece nad zabytkami; 4) zakaz lokalizacji reklam w strefie ochrony konserwatorskiej bezpośredniego otoczenia chaty wpisanej do rejestru

			zabytków oraz strefie ochrony historycznego układu ruralistycznego wsi Silno, dopuszcza się tablice informacyjne i szyldy dotyczące działalności prowadzonej w obrębie posesji o powierzchni maksymalnie 1,0m2 zlokalizowane na budynkach, w pozostałych przypadkach obowiązują zasady zawarte w ustaleniach szczegółowych dla terenów. Brak odniesienia do Gminnej Ewidencji Zabytków.
5.	Nr XLIV/574/2014 z dnia 03.10. 2014 r.	Teren przeznaczony na kulturę i kulturę fizyczną położony w obrębach geodezyjnych: Angowice, Granowo, Ciechocin oraz Swornegacie	**Rozdział 3, § 11, pkt. 3.** 1. Tereny wsi Angowice i wsi Granowo znajdują się w granicach zabytkowych zespołów ruralistycznych 2. Teren wsi Ciechocin znajduje się w granicach zabytkowego zespołu folwarcznego 3. Dla dzwonnicy w Angowicach wpisanej do Gminnej Ewidencji Zabytków ustala się: • Nakaz zachowania historycznych cech budynku (gabaryty, forma architektoniczna, kształt dachu, pokrycie dachu, kształt i rozmieszczenie otworów okiennych, detali architektonicznych i kolorystyki • Nakaz zachowania dzwonnicy oraz zieleni urządzonej (w tym drzewostanu i zbiornika wodnego). **Rozdział 3, § 12, pkt. 3.** 1. Teren wsi Swornegacie znajduje się w granicach zabytkowego zespołu ruralistycznego 2. Wyznacza się strefę ochrony konserwatorskiej wsi Swornegacie, dla której obowiązuje: a) Przed przystąpieniem do realizacji inwestycji Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków określi rodzaj i zakres niezbędnych badań konserwatorskich **b)** walorów przestrzenno-krajobrazowych historycznego układu przestrzennego wsi Swornegacie oraz stosowania regionalnych cech architektury Kaszub.
6.	Nr XLIV/572/2014 z dnia 3 października 2014 r.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu w miejscowości Pawłowo,	**Rozdział 1, § 4.1 pkt. 4** Ustala się zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej; Brak odniesienia do Gminnej Ewidencji Zabytków
7.	Nr XXXIV/412/2013 z dnia 26 kwietnia 2013r.	Obszar pod lokalizację elektrowni wiatrowych wraz z obszarem oddziaływania dla fragmentów obrębów geod. Nowy Dwór, Lichnowy, Ogorzeliny,	**Rozdział 2, § 17, pkt. 1-3.** 1.Na obszarze opracowania planu nie są zlokalizowane żadne strefy ochrony archeologiczno konserwatorskiej, nie wyznacza się stref ochrony konserwatorskiej. 2. W obszarze A (wskazanym na zał. graf. nr 1) znajdują się budynki zabytkowe, objęte ochroną na podstawie ustaleń planu, figurujące w gminnej ewidencji zabytków, usytuowane w terenach: **35.RM (** budynek nr 13), **37.RM (** budynek nr 9 **) 38.RM** (budynek nr 7 **), 48.U (** budynek nr 19), wskazane w rysunku planu. Dla budynków zabytkowych objętych ochroną, wymienionych

		Sławęcin	w ust. 2, ustala się: 1) postulat uzyskania od właściwego konserwatora zabytków wytycznych konserwatorskich dla prac projektowych, remontowych, budowlanych związanych z przebudową lub rozbudową, z dopuszczeniem zalecenia w tych wytycznych przeprowadzenia badań naukowo-historycznych, archeologicznych, architektonicznych, konserwatorskich i analiz krajobrazowych; 2) ustala się nakaz ochrony zachowanych cech zabytkowej zabudowy takich jak: bryła, forma architektoniczna, kolorystyka, stosowane materiały budowlane; 3) dopuszcza się remonty, przebudowy, rozbudowy, przystosowanie do nowych współczesnych wymogów technicznych i funkcjonalnych, w zakresie uzgodnionym z właściwym konserwatorem zabytków; 4) dopuszcza się wymianę technicznie zużytych elementów w zakresie uzgodnionym z właściwym konserwatorem zabytków; 5) dla obiektów i obszarów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków obowiązuje uzgadnianie robót budowlanych z wojewódzkim konserwatorem zabytków, zgodnie z przepisami ustawy prawo budowlane. 4. W obszarze planu nie występują obiekty chronione na podstawie przepisów ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym stanowiące dobra kultury współczesnej.
8.	Nr XXVII/327/2012 z dnia 29.10. 2012 r.	Dotyczy fragmentu obrębów geodezyjnych Lichnowy, Ostrowite i Sławęcin	**Dział 2, Rozdział 4, §10** W przypadku odkrycia w trakcie realizacji inwestycji przedmiotu, który posiada cechy zabytku lub wykopaliska archeologicznego, osoby prowadzące roboty budowlane i ziemne są zobowiązane zabezpieczyć znalezisko, wstrzymać wszelkie prace mogące je uszkodzić lub zniszczyć i niezwłocznie powiadomić właściwy organ ochrony zabytków.
	Nr XXXIII/397/2013 z dnia 22 marca 2013 r.	Teren powierzchniowej eksploatacji kruszywa działek nr 226/2, nr 227 i nr 229 we wsi Ostrowite	**Rozdział 2, § 6 pkt. 4** Wyznacza się strefę ochrony archeologiczno – konserwatorskiej, w której ustala się obowiązek przeprowadzenia interwencyjnych badań archeologicznych w formie nadzoru archeologicznego prowadzonego w trakcie realizacji inwestycji w zakresie określonym inwestorowi pozwoleniem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Brak odniesienia do Gminnej Ewidencji Zabytków.
9.	Nr XXXIII/396/2013 z dnia 22 marca 2013 r.	Obszar pod lokalizację elektrowni wiatrowych wraz z obszarem oddziaływania dla fragmentu obrębu geod. Ostrowite	**Rozdział 2, § 7** 1. Na obszarze opracowania planu nie są zlokalizowane żadne strefy ochrony archeologicznej, w granicach planu nie występują zabytki. 2. Plan ustala strefę ochrony konserwatorskiej zespołu ruralistycznego zabytkowej wsi Ostrowite. Zasięg strefy pokazano na rysunku planu. Celem ochrony jest zachowanie historycznego rozplanowania terenu, w tym historycznie

			wytyczonej niwy siedliskowej. W granicach planu, w obrębie strefy, ustala się: 1) zakaz zabudowy, 2) zakaz lokalizacji nośników reklamowych, zalesień, reklam wielkoformatowych, wszelkich budowli przesłaniających ekspozycję / widok na wieś lub powodujących obniżenie walorów krajobrazowych. 3. Plan ustala strefę ochrony otoczenia i ekspozycji zabytkowego zespołu ruralistycznego wsi Ostrowite. Zasięg strefy pokazano na rysunku planu. Celem ochrony jest zachowanie przedpola panoramy oraz utrzymanie dominanty w postaci wieży kościoła. W granicach strefy ustala się : 1) zakaz lokalizacji nośników reklamowych, zalesień, reklam wielkoformatowych, wszelkich budowli przesłaniających ekspozycję / widok na wieś lub powodujących obniżenie walorów krajobrazowych. 4. W obszarze planu nie występują obiekty chronione na podstawie przepisów ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym stanowiące dobra kultury współczesnej. Brak odniesienia do Gminnej Ewidencji Zabytków.
10.	Nr XXVII/326/2012 z dnia 29 października 2012 r.	Uchwalenie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego fragmentu obrębów geodezyjnych Nowa Cerkiew, Pawłowo i Racławki	**Rozdział 4 § 11** Na obszarze objętym planem ustanowiona jest strefa „W" archeologicznej ochrony konserwatorskiej. Dla obiektów archeologicznych i ich stref ochrony obowiązuje wymóg uzyskania opinii Muzeum Archeologicznego w Gdańsku. W strefie dla wszystkich inwestycji w niej zlokalizowanych, obowiązuje zakaz wykonywania jakichkolwiek prac ziemnych i inwestycyjnych bez zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, który określi inwestorowi w wydanym pozwoleniu, zakres niezbędnych do wykonania archeologicznych badań ratowniczych wyprzedzających proces zainwestowania terenu. Brak odniesienia do Gminnej Ewidencji Zabytków

5.4. Plany odnowy wsi Gminy Chojnice

Plan odnowy wsi i sołectw obejmuje określony schemat, który dotyczy działań na rzecz mieszkańców wsi. W części I znajduje się opis stanu istniejącego i wybranych kierunków rozwoju wsi. Oprócz historii i położenia geograficznego, umieszczono tam inwentaryzację zasobów służących odnowie miejscowości; następnie analizę SWOT, gdzie jednym z priorytetów jest ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego- priorytet istotny dla Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Chojnice.

Część II planu odnowy przedstawia projektowane zadania inwestycyjne i przedsięwzięcia aktywizujące społeczność lokalną często z określeniem kosztów.

W niektórych planach zawarta jest część III, tj. opis obszarów o szczególnym znaczeniu dla zaspokajania potrzeb mieszkańców oraz sprzyjających nawiązywaniu kontaktów społecznych ze względu na ich położenie oraz cechy funkcjonalno-przestrzenne.

Poniżej zostały omówione plany odnowy wsi gminy obowiązujące od 2010 r. Starsze zostały przedstawione w Programie Opieki Nad Zabytkami na lata 2010-2014.

Charzykowy

Plan odnowy dla tej miejscowości przygotowano na lata 2013-2019. Walory zabytkowych budynków podniesiono w rozdziale dotyczącym zabudowy architektonicznej wsi. W punkcie 2.7.4. zostały omówione miejscowe obiekty zabytkowe, ze szczególnym wskazaniem na kaplicę-dzwonnicę, pochodzącą z 1910 r. oraz miejscowe krzyże przydrożne i kapliczki. Jednak zagadnienia ochrony zabytków nie znalazły się wśród mocnych stron i szans przedstawionej analizy SWOT, jak również wśród priorytetów i kierunków rozwoju. Natomiast wśród planów umieszczono projekt przygotowania albumu dokumentującego Charzykowy w starej fotografii.

Lotyń

W opracowaniu oprócz krótkiej historii wsi, przedstawiono m.in. inwentaryzację zasobów służąca odnowie miejscowości gdzie przy przedstawieniu środowiska kulturowego zabytki mają średnie znaczenie dla gminy. W analizie SWOT silną stroną miejscowości jest m.in. zespół pałacowo-parkowy oraz stacja archeologiczna w Białych Błotach. Jednym z planów jest uporządkowanie dawnego parku. W III priorytecie - Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego w wytyczonym 1 celu jest mowa o oznakowaniu tablicami pomników przyrody i zabytków.

Nieżychowice

Plan odnowy wsi został opracowany na lata 2010- 2017 jako załącznik Nr 1 do uchwały Nr XLI/599/10 z dnia 20.10.2010r. W interesującym nas temacie ochrony zabytków gminy Chojnice zabytki mają niewielkie znaczenie, w związku z tym ich ochrona nie jest omówiona.

Nowa Cerkiew i Szlachetna Nowa Cerkiew

Plan odnowy sołectwa dotyczy nie tylko Nowej Cerkwi, ale także Szlachetnej Nowej Cerkwi. Dokument został przyjęty uchwałą nr XLI/598/10 Rady Gminy Chojnice z 20.10.2010r. Świadomość istnienia zabytków wśród zamieszkałej tam ludności określana jest jako średnia. W priorytecie III jednym z celów jest rozpowszechnianie historii 18 Pułku Ułanów Pomorskich związanego z tą ziemią oraz umieszczenie tablicy na neobarokowym kościele (1911-19) w Nowej Cerkwi.

Ogorzeliny

Plan odnowy wsi jest załącznikiem nr 1 do Uchwały Nr XLI/601/10 Rady Gminy w Chojnicach z dnia 20.10.2010 r. Zabytki miejscowości w inwentaryzacji zasobów mają średnie. W dziale o ochronie dziedzictwa kulturowego i zasobów przyrodniczych przewidziany jest remont kapliczek przydrożnych i krzyży. Powtórnie wymienia się w harmonogramie realizacji planu inwentaryzację i remont okolicznych krzyży i kapliczek oraz wydanie materiałów na ich temat i innych obiektów zabytkowym m.in. kościoła, kaplicy cmentarnej co ma przybliżyć młodemu pokoleniu Ogorzelan bogatą historie wsi.

Ostrowite

Plan Odnowy Miejscowości Ostrowite na lata 2014 - 2020" został przyjęty Uchwałą nr XIV/578/2014 Rady Gminy w Chojnicach z dnia 3. 10. 2014 r.

Historia miejscowości jest bardzo bogata dlatego w „Inwentaryzacji zasobów" świadomość istnienia zabytków jest duża. W dziale poświęconym ochronie dziedzictwa kulturowego i zasobów przyrodniczych przewiduje się rekonstrukcje dawnego osadnictwa przy jeziorze, remont krzyży przydrożnych jak i folder informacyjny o historii miejscowości i parafii oraz utrwalenie wspomnień najstarszych mieszkańców.

Swornegacie

Plan odnowy miejscowości Sornegacie jest załącznikiem do uchwały nr 1 z dnia 29.9-2010 r. Rady Gminy Chojnice na lata 2010-2017. Mimo bogatej historii tej miejscowości istnieje bardzo nikła świadomość istnienia obiektów zabytkowych. Swornegacie to bardzo znana miejscowość turystyczna z racji swego położenia nad jeziorem, gdzie w sezonie letnim uprawiane są sporty wodne.

5.5. Program ochrony środowiska Gminy Chojnice

Program Ochrony Środowiska Gminy Chojnice na lata 2004-2007 z perspektywą na lata 2008-2011 to dokument strategiczny prezentujący nie tylko aktualny stan środowiska naturalnego gminy lecz także prognozy zmian oraz propozycje działań naprawczych. Zawarte w programie priorytety ekologiczne wskazują wiejski charakter gminy Chojnice, z prężnie rozwijającym się sektorem turystycznym.

Spójność tego Programu z Programem Opieki Nad Zabytkami Gminy Chojnice wynika z faktu wspólnych celów. Dla harmonijnego rozwoju ochrony środowiska korzystne będzie także odpowiednie utrzymanie obiektów zabytkowych, związanych nie tylko z bazą hotelową lecz przede wszystkim z zyskującą coraz większą popularność turystyką tematyczną. Przyszłością turystyki w gminie Chojnice może stać się przygotowywanie szlaków dydaktyczno-rekreacyjnych opartych na walorach krajobrazowych łączonych z obiektami zabytkowymi. Oferta poznawania Parku Narodowego „Bory Tucholskie", Parków Krajobrazowych: Zaborskiego i Tucholskiego, a także prawie 100 pomników przyrody, powinna zostać rozwinięta o najciekawsze obiekty miejscowego budownictwa czy założeń parkowych.

Wspólne działania muszą zostać uwzględnione w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego sporządzanych przez władze gminy, zwłaszcza odnośnie obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków. Program Ochrony Środowiska określa również perspektywy rozwoju gminy, zgodne przede wszystkim z zasadą zrównoważonego rozwoju, służące poprawie stanu środowiska naturalnego oraz jakości życia mieszkańców gminy Chojnice. Wskazuje także sposoby finansowania przedsięwzięć inwestycyjnych oraz nieinwestycyjnych z zakresu ochrony środowiska, kładąc szczególny nacisk na możliwości pozyskania przez gminę funduszy z Unii Europejskiej.

5.6. Strategie lokalne

Lokalna Grupa Działania Sandry Brdy powstała w efekcie nawiązania współpracy z Gminą Czersk, Konarzyny i Brusy, w ramach realizowania wspólnego projektu „Od edukacji do integracji dla ekorozwoju Ziemi Chojnickiej oraz Zaborskiej" Pilotażowego Programu Leader+. Ukoronowaniem projektu było powstanie w dniu 11 kwietnia 2006 roku Fundacji Lokalna Grupa Działania Sandry Brdy, formalnie zarejestrowanej 11 sierpnia 2006 r. , natomiast rejestracja Stowarzyszenia Lokalna Grupa Działania Sandry Brdy nastąpiła w dniu 29 października 2008 roku

Największym osiągnięciem tego okresu było także zainicjowanie powstania Światowego Rezerwatu Biosfery UNESCO Bory Tucholskie. Rezerwat został utworzony w 2010 r. i jest obecnie jedną z najważniejszych marek promocyjnych obszaru .

LGD Sandry Brdy postawiła także na wykorzystanie potencjału rozwojowego obszarów wiejskich poprzez inicjowanie i wspieranie walorów przyrodniczych i krajobrazowych oraz zasobów historyczno - kulturowych tych obszarów dla rozwoju turystyki i rozwoju lokalnej wytwórczości. Promuje kulturę kaszubską, a w jej ramach język kaszubski i literaturę , a także dziedziny plastyczne, głównie miejscowe rzemiosło i rękodzieło artystyczne oraz działalność zespołów folklorystycznych (Kaszubski Zespół Folklorystyczny Krëbane).

Sandry Brdy zainicjowały badania nad zjawiskami dotąd mniej znanymi, a charakterystycznymi dla tego regionu, w tym zagadnieniami związanymi z Kosznajderią. W ramach odkrywania Kosznajderii w październiku 2006 r. zorganizowano w Ostrowitem poświeconą temu tematowi konferencję popularnonaukową. Jej pokłosiem były wydawnictwa przybliżające problematykę, a także konkretne plany działania, m.in. plany zinwentaryzowania cmentarzy czy budownictwa kosznajderskiego.

Wśród 8 **Lokalnych Grup Rybackich**, działających na terenie województwa pomorskiego, siedzibę w Charzykowach ma **Wdzydzko-Charzykowska Lokalna Grupa Rybacka „Mórënka"** , działająca od 2009 r. w ramach partnerstwa trójsektorowego. Jej zasadnicze zadanie to wdrażanie Lokalnej Strategii Rozwoju Obszarów Rybackich w ramach osi priorytetowej 4 Zrównoważony rozwój obszarów zależnych od rybactwa Programu Operacyjnego" Zrównoważony rozwój sektora rybołówstwa i nadbrzeżnych obszarów rybackich 2007-13" Skupia 13 gmin, w tym Gminę Chojnice, a wśród głównych celów w punkcie 13 znalazła się ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrody, a w punkcie 19 regeneracja i rozwój miejscowości i wsi na terenach przybrzeżnych jezior i rzek i innych akwenów wodnych, a także ochrona im poprawa dziedzictwa architektonicznego.

5.7. Stowarzyszenia lokalne

Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Gminy Chojnice Akolada, z misją promowania kultury, sztuki i działania na rzecz ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, powstałe w 2008 r.

Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju wsi Swornegacie „Swory" działające na rzecz rozwoju sportu i rekreacji oraz kultury dzieci, młodzieży i dorosłych, z planami m.in. upowszechniania wiedzy o regionie, pielęgnacji tradycji regionalnych, prowadzenia działalności edukacyjnej itp.

Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Sołectwa Ogorzeliny inicjujące wydarzenia kulturalne, sportowe, zajmujące się promocją wsi, sołectwa i gminy poprzez ochronę dziedzictwa kulturowego wsi, sołectwa i gminy zagospodarowanie istniejącej bazy materialnej.

6. CHARAKTERYSTYKA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO I ZASOBU DZIEDZICTWA

6.1 Zarys historii obszaru gminy z wypunktowaniem najbardziej znaczących zjawisk i wydarzeń

Ziemia chojnicka nie jest pojęciem historycznym, a administracyjne znaczenie uzyskała dopiero w końcu XVIII w. Samo miasto Chojnice wcześniej przynależało do powiatu człuchowskiego, natomiast obecny teren gminy Chojnice podporządkowany był Tucholi.

Pradzieje Ziemi Chojnickiej zostały poznane dzięki badaniom archeologicznym, które wykazały ślady osadnictwa sięgające epoki kamienia (do 1700 r. p.n.e.) i początku epoki brązu (lata 1700-1200 p.n.e.). Liczniejsze ślady osadnictwa odkryto dopiero w neolicie. W tym czasie zaczęto prymitywną uprawę roli oraz hodowlę zwierząt, co umożliwiło bardziej osiadły tryb życia. Ważnym odkryciem na tym terenie były kamienne kurhany jak i jamy ziemne - ziemianki. Od III okresu brązu obszar ten zamieszkiwały ludy kultury łużyckiej, uprawiające głównie rolę i hodowlę zwierząt, ale także zajmujące się obróbką metalu i gliny. Z końcem tej epoki rozwinęło się odlewnictwo, wyrób narzędzi, broni i ozdób, co świadczyło o wysokim poziomie gospodarczym ludności zamieszkującej te tereny.
W okresie wczesnej epoki żelaza, ludność kultury wschodniopomorskiej, wyodrębniona z kultury łużyckiej, parała się hodowlą, łowiectwem i rybołówstwem. Garncarstwo stało na wysokim poziomie, o czym świadczą znalezione naczynia z bogatą ornamentyką. Na półwyspie jeziora Łukomie zachował się wał grodziska wzmocniony drewnianymi elementami.

O okresie wpływów Imperium Rzymskiego na początku naszej ery, ziemia chojnicka leżała na uboczu szlaku bursztynowego prowadzącego do Morza Bałtyckiego. Badania archeologiczne odkryły, że niektóre wyroby były importowane np. ze Skandynawii. W II i III w. na terenie Pomorza pojawiły się germańskie plemiona, które wędrowały ze Skandynawii ku południowi, w kierunku Morza Czarnego. Na terenie gminy Chojnice nie zlokalizowano dużych osad, ale przypuszcza się, że w dolinach rzek i jezior powstawały osady obronne, a na półwyspach grody otwarte. W III w. po zniknięciu Gotów z Pomorza nastąpił okres wyludnienia oraz zaniku osad.

Wczesne średniowiecze. W połowie X w. teren obecnej gminy wraz z Pomorzem Gdańskim został zaanektowany przez wielkopolskich Piastów. W następnym wieku, w okresie rebelii pogańskiej, obszar ten wraz z Gdańskiem uzyskał na krótko samodzielność, by ponownie znaleźć się w obrębie księstwa Bolesława Krzywoustego. Pod koniec XII w. wraz z podziałem dzielnicowym, Pomorze Gdańskie usamodzielniło się i wtedy to zaczęły powstawać pierwsze zwarte osady oraz faktorie kupieckie. Ciążyły one głównie ku południowi, gdyż część północna porośnięta gęstymi puszczami była mało atrakcyjna dla osadników.

Podstawową jednostką administracyjną Pomorza Gdańskiego w tym czasie były kasztelanie. Ich powstanie przyjmuje się na początek XIII w. W 1287 r. Chojnice były głównym ośrodkiem kasztelanii szczycieńskiej i raciąskiej, wchodzących w skład księstwa lubiszewsko-tczewskiego. Przez miasto przechodził wtedy szlak handlowy, który prowadził przez Człuchów i Tucholę.

Okres krzyżacki. W latach 1308-1309 zakon krzyżacki dokonał podboju Pomorza Gdańskiego, między innymi terenu interesującego nas obszaru. Między 1309 a 1319 r. Krzyżacy posiadali na wielkim obszarze Pomorza Gdańskiego tylko dwa komturstwa tj. gniewskie i gdańskie. Z powodu tarć wewnętrznych w Zakonie, jak i z obawy konfliktu zbrojnego z Królestwem Polskim, Krzyżacy nie tworzyli tu własnej administracji. Jednak Władysław Łokietek nie zamierzał prowadzić walk z Zakonem o tę dzielnicę, lecz dochodzić swoich praw środkami politycznymi. Przyjmuje się, iż

właśnie w okresie pokoju władze krzyżackie powołały na omawianym terenie nowe jednostki administracyjne, co oznaczało kres pewnej tymczasowości tego obszaru. Wówczas to zorganizowano pozostałe komturstwa pomorskie: świeckie przed 1320 r., człuchowskie najpewniej w latach 1321-1323 oraz tucholskie najprawdopodobniej między latami 1328-1330. Większość grodów pomorskich oprócz funkcji militarnych i administracyjnych odgrywała również rolę ośrodków życia gospodarczego, to jednak te pierwsze były najczęściej zdecydowanie ważniejsze. Należy stwierdzić, że najczęściej granice komturii pomorskich oraz ich terytoria nawiązywały do granic dawniejszych kasztelanii. I tak na obszarze zlikwidowanej po 1309 r. kasztelanii szczycieńskiej zorganizowano komturstwo człuchowskie, natomiast na miejsce kasztelanii raciąskiej powołano komturstwo tucholskie. O ile zakon rzeczywiście początkowo zwlekał z wprowadzeniem swojej administracji na Pomorzu, to jednak krótko po jego zajęciu przystąpił do powiększania swoich dóbr w południowej części tej dzielnicy, a więc na terenach nadgranicznych, poprzez m.in. zakup ziem lub też przez ich dobrowolne przekazania. Zakon krzyżacki po zajęciu Pomorza Gdańskiego stał się największym posiadaczem ziemskim. Zawarte traktaty graniczne ustanowiły długotrwały stan pokoju między Królestwem Polskim a zakonem krzyżackim, trwający aż do wielkiej wojny z lat 1409-1411.

Z powodu braku źródeł XIII -wiecznych możemy omówić jedynie osadnictwo w XIV w., gdyż z tego czasu zachowały się dokumenty, w których występują m.in. nazwy miejscowości, imiona osób, dokumenty regulujące stosunki prawne wsi, które zastali Krzyżacy. Były to wsie zasiedlone przez ludność słowiańską. Zmiany w strukturze osadniczej Pomorza Gdańskiego nie polegały na zakładaniu nowych wsi lecz na nadawaniu nowego prawa, najczęściej chełmińskiego. Tylko niektóre miejscowości można uznać za lokacje krzyżackie na surowym korzeniu. Nasilenie przywilejów lokacyjnych nastąpiło między rokiem 1350 a 1380. Krzyżakom zależało na silnych jednostkach ekonomicznych, które powstawały albo przez poszerzenie istniejących osad o przylegające tereny albo też komasowanie kilku dawnych wiosek. Następstwem tych wszystkich przemian czyli kolonizacji na prawie niemieckim było uporządkowanie systemu gospodarczego czyli wprowadzenie wydajnej trójpolówki.

Duże znaczenie w tym czasie osiągnęły same Chojnice. Nastąpiła ponowna lokacja miasta, poszerzono tereny miejskie, które zostały ufortyfikowane i otoczone murami oraz wałami. Po zwycięstwie pod Grunwaldem w 1410 r. Chojnice miały pozostać przy królu a część komturstwa człuchowskiego miała przypaść Pomorzu Zachodniemu.

Do wielkiego najazdu na Pomorze Gdańskie przez husytów doszło w czerwcu 1433 r. Nastąpiło połączenie wojsk z wojskami polskimi, ale najeźdźcy nie zdołali go zdobyć. Po dwóch latach walk, w dniu 31 grudnia 1435 r. podpisano polsko-krzyżacki pokój w Brześciu Kujawskim.

Po 1433 r. zakon niemiecki ponownie starał się obsadzić osadnikami opustoszałe wsie czynszowe. Kolonizacja tych wiosek miała zostać przeprowadzona od podstaw. Już w 1435 r. zaczęli przybywać na te tereny pierwsi nowi osadnicy, ale jeszcze w 1438 r. nie wszystkie wsie były zaludnione. Uważa się, że osobą, która ściągnęła nowych osadników był proboszcz z Ostrowitego Jan Ozenbrugke (tj. z Osnabrück). Prawdopodobnie miał w tym udział także kupiec chojnicki Jakub Ozenbrugke, krewny Jana. Wiemy, że Ozenbrugkowie w I połowie XV w. widoczni byli w Chojnicach jako wpływowy ród patrycjuszowski.

Od tego czasu datuje się sprowadzenie kolonistów niemieckich, zwanych później Kosznajdrami, do siedmiu krzyżackich wsi czynszowych, tj. Silna, Ostrowitego, Ciechocina, Piastoszyna, Granowa, Lichnów i Sławęcina. Także około XV stulecia nastąpiło nowe zasiedlenie kolonistami niemieckimi miejscowości Duża Cerkwica i Obkas, a później

Dąbrówki, wsi należących do arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, po zniszczeniach dokonanych tam w 1432 r. Wkrótce osadnictwo niemieckie rozprzestrzeniło się dalej, obejmując wioski rycerskie, tj. Ogorzeliny, Zamarte i Niwy, a następnie na kolejne osady, które zaliczamy do wsi kosznajderskich.

Nazwa „Kosznajdrzy" wywodzona jest z kilku źródeł. Jedno z nich wiąże się z nazwiskiem świadka dokumentu sporządzonego w 1484 r. na zamku w Tucholi, Jana Kośniewskiego (Joanne *Kossnewsky).* Mówiono o nich „ludzie Kośniewskiego". Inni próbowali wiązać z podstawą kośne (pola), gdzie zboża ścina się nie sierpem, tylko kosą.

Tereny, na których osiedlili się osadnicy położone były w trójkącie Chojnice – Tuchola – Kamień Krajeński. Były to ziemie żyzne (w przeciwieństwie do ziem północnych), a dla Kosznajdrów będących rolnikami miało to duże znaczenie. Byli oni rzymskimi katolikami z dużym poczuciem odrębności przede wszystkim kulturowej. Kosznajdrzy mówili odmianą dialektu dolnoniemieckiego (*Niederdeutsch* lub *Plattdeutsch*). Zżyli się z okolicznymi mieszkańcami Borowiakami oraz Kaszubami tworząc niejednokrotnie mieszane małżeństwa. Uważani byli za pracowitych ludzi. Po drugiej wojnie światowej, w PRL-u, uznani zostali za Niemców - wrogów, których zmuszono do wyjazdu na tereny, z których pierwotnie pochodzili.

Czasy Rzeczypospolitej. Pokój Toruński zawarty w październiku 1466 r. kończący wojnę trzynastoletnią, nie przyniósł pełnej likwidacji zakonu krzyżackiego, który nie zaprzestał dążeń do uniezależnienia się od Polski i starań o odzyskanie utraconej pozycji. Dopiero po sekularyzacji zakonu i hołdzie pruskim (1525 r.), aż do czasu wojen szwedzkich, a więc przez ponad sto lat, obce wojska nie niepokoiły ziemi obecnej gminy.

W XVII w. liczne wojny ze Szwedami przetaczały się przez tereny m.in. ziemi chojnickiej. Bezpośrednią przyczyną ataków na ziemie Rzeczypospolitej przez to państwo stały się roszczenia do szwedzkiej korony Wazów, którzy zasiadali na polskim tronie. Ogromne zniszczenia i straty wśród ludności przyniosła druga wojna ze Szwecją (1655-1660), potocznie nazywana „potopem". Następstwa tej wojny, której towarzyszyły zarazy, były fatalne dla Prus Królewskich, także dla omawianego terenu. Przeprowadzona w 1664 r. lustracja województwa pomorskiego wykazała olbrzymie zniszczenia i znaczny ubytek ludności wiejskiej.

Koniec wojny dla interesującego nas regionu, jak i całych Prus Królewskich, to początek trudnego czasu odbudowy. Czas ten jednak nie trwał zbyt długo. Zniszczenia i straty wojenne dotknęły państwo polskie od początku III wielkiej wojny północnej (1701-1721), chociaż do udziału w niej Rzeczpospolita przystąpiła dopiero w 1704 roku.

Działania wojenne, liczne przemarsze wojsk niszczyły osady, trzebiły ludność. Dokonywano także grabieży oraz bezwzględnie ściągano kontrybucje. Sytuację na tych terenach pogorszyła epidemia dżumy, która szerzyła się tu w 1705 roku i w latach 1710-1714.

Także przemarsz wojsk rosyjskich przez tereny powiatów człuchowskiego i i tucholskiego w czasie wojny siedmioletniej (1756-1763) powodował obowiązek dostarczania żywności i furażu przez miejscową ludność, co znacznie zubożyło miejscową ludność.

Królestwo Prus. W wyniku rozbiorów Prusy Królewskie, z terenem obecnej gminy Chojnice, znalazły się od 1722 r. w obrębie państwa rządzonego przez Fryderyka II Wielkiego. Bardzo szybko wprowadzono nowy system administracyjny, w ramach którego obszar gminy Chojnice włączono do prowincji Prusy Zachodnie. Kierujący prowincją urząd, nazwany Kamerą Wojen i Domen, zlokalizowano w Kwidzynie. W skład prowincji wchodziło siedem powiatów, w

tym chojnicki, z siedzibą powiatu w Chojnicach, obejmujący terytorium dawnych polskich starostw: tucholskiego oraz człuchowskiego.

Wsie i majątki ziemskie stanowiące dotąd własność królewską podporządkowano tzw. domenie z siedzibą w Tucholi. Nieruchomości kościelne (Angowice, Doręgowice, Moszczenica) przyłączono do urzędu domenalnego w Człuchowie.

Posiadłości szlacheckie w obrębie dzisiejszej gminy Chojnice, jaki całego powiatu, zostały podporządkowane Kamerze Kwidzyńskiej. Stan ziemi pomorskiej w początkowym okresie panowania pruskiego dokumentował tzw. kataster fryderycjański, czyli zarządzony przez króla Fryderyka Wielkiego spis obejmujący wykazy mieszkańców, ich stan posiadania oraz wielkość płaconych podatków.

Następnie od 1780 r. obowiązywała wydana przez Fryderyka II Wielkiego ustawa wiejska „Porządek wiejski dla Prus Zachodnich i ekonomii królewskich tam zostających", wprowadzająca w 67 paragrafach, szereg szczegółowych zaleceń dotyczących życia wewnątrz społeczności wiejskiej, zasad prowadzenia racjonalnej gospodarki, sankcji za złe gospodarowanie, zasady zabudowy i ochrony przeciwpożarowej, a także ochrony lasów wiejskich. W dalszym ciągu teren chojnicki charakteryzował się wyraźnym podziałem na zalesione tereny północne i rolnicze wsie kosznajderskie na południu.

Klęska Prus w wojnie z napoleońską Francją przyniosła reorganizację administracyjną w 1815 r., a w 1818 r. nowy podział na powiaty. Wówczas wydzielono z dotychczasowego powiatu chojnickiego nowe powiaty człuchowski i świecki.

W tym też czasie nastąpiły największe zmiany na obszarach wsi, gdyż na początku XIX stulecia państwo pruskie przystąpiło do wielkich reform agrarnych. Ich celem było uwłaszczenie chłopów ale także wprowadzenie zasad ekonomicznych obowiązujących w prowadzeniu gospodarstw rolnych, przy zastosowaniu nowoczesnych metod uprawy roli i hodowli. Doprowadziło to jednak do powstania wielkich majątków ziemskich kosztem coraz bardziej biedniejącej warstwy siły najemnej. Zjawisko to odnotowano zwłaszcza w pd. części gminy Chojnice, na terenach wsi kosznajderskich, gdzie źródło utrzymania mieszkańców stanowiło głównie rolnictwo. Wówczas chłopi kosznajderscy postanowili utworzyć własną organizacje rolniczą czyli Towarzystwo Chłopskie (Bauernverein). Do jego ukonstytuowania się doszło 18 lutego 1856 r. w Ostrowitem. Była to pierwsza organizacja rolnicza mająca swoją siedzibę na wsi. W zakresie pracy na roli niewiele zmieniło się w areale zasiewów, było to głównie zboże, w tym były cztery podstawowe gatunki. Jednak stopniowo pojawiły się nowe możliwości, dużą szansę pokładano w coraz bardziej popularnej uprawie ziemniaków oraz lnu, a pod koniec XIX stulecia także buraków cukrowych.

Do dalszych zmian administracyjnych doszło w 1875 r., po wydzieleniu powiatu tucholskiego z części powiatu chojnickiego. Nowa ordynacja powiatowa wprowadzała w powiatach tzw. obwody urzędowe (Amtsbezirke), na czele których stali naczelnicy obwodów. W ich skład wchodziło zazwyczaj kilka gmin wiejskich i obszarów dworskich.

W drugiej połowie XIX w., a zwłaszcza od 1886 r., kiedy rozwinęła swą działalność pruska komisja kolonizacyjna, zmierzająca do wyeliminowania rodzimego czynnika kaszubskiego, zmienił się znacznie etniczny charakter tego rejonu. W 1900 r. Komisja zakupiła 526 ha gruntów w Ogorzelinach, na które sprowadziła 10 osadników, a w 1913 r. cały majątek Ogorzeliny, poza tym wiele pojedynczych gospodarstw rolnych w Sławęcinie, Granowie, Ostrowitem i Silnie. Świadomie jednak Komisja nie sprowadziła tu osadników ewangelickich, tylko katolików.

Z czasem jednak, w wyniku procesów modernizacyjnych, rewolucji komunikacyjnej oraz w efekcie przeprowadzonych w państwie pruskich reform, Pomorze stało się krajem emigracji. Szacuje się, że w latach 1871-1910 z regencji gdańskiej wyjechało łącznie blisko 160 tys. osób. Szczególnie ostro procesy migracyjne dotykały oczywiście społeczności wiejskich, tak że w latach 80. XIX w., gdy nastąpił szczyt fali emigracyjnej, odpływ ludności przewyższał nawet przyrost naturalny, prowadząc do zmniejszenia się liczby ludności na obszarach wiejskich. Początkowo były to wyjazdy zamorskie, z czasem na znaczeniu zyskała emigracja do zachodnich (Zagłębie Ruhry) i środkowych Niemiec, w tym do Berlina.

W tym czasie w Prusach Zachodnich, w tym także na terenach obecnej gminy Chojnice, stopniowo rozwijał się przemysł przetwórczy związany z rolnictwem i hodowlą. Miało to miejsce głównie w pd. części obecnej gminy, na terenach wsi kosznajderskich. Wprowadzono nowe rasy zwierząt, głównie krów mlecznych i lepsze metody żywienia. Pod koniec XIX w. nastąpił rozkwit mleczarstwa, w latach 1882-1895 liczba zakładów mleczarskich na obszarze całej prowincji wzrosła z 46 do 430. Dzięki postępowi technicznemu w tej branży (maszyny parowe) zwiększyła się znacznie zdolność przerobowa mleczarń, a wprowadzone przepisy prawne umożliwiały zawiązywanie przedsiębiorstw w formie spółek. Pierwsze mleczarnie powstały w Silnie w 1894 r., w Granowie (od 1884 r.), Lichnowach (1905 r.), Ogorzelinach, Ostrowitem (1897 r.) i Sławęcinie.

Także w sferze techniki dominowały zawody związane integralnie z rolnictwem. Prawie w każdej wsi działała kuźnia, prywatna, albo gminna. Według danych z 1919 r. w Silnie oferowały swoje usługi dwie prywatne kuźnie, w Lichnowach jedna kuźnia gminna i dwie prywatne, w Ogorzelinach, Ostrowitem i Sławęcinie kuźnie gminne i prywatne.

Również dużą popularnością cieszyło się rzemiosło związane z obróbką drewna, które reprezentowali kołodzieje i stolarze, przy czym w 1911 r. w Lichnowach otwarto stolarnię z napędem motorowym.

Działały także młyny, w tym przetwórnie specjalistyczne: kaszarnie, papiernie czy tartaki. Co charakterystyczne zakłady przetwórcze związane z przetwarzaniem drewna powstały głównie w pn. części obecnej gminy, na terenach zalesionych. Wymienić tu trzeba papiernię, a później tartak w Charzykowach, czy młyn tartaczny w Chocińskim Młynie, z którego pozostał jeszcze przepust na rzece Chocinie. Najbardziej znana, jedyna w swoim rodzaju, to działająca do dziś wyłuszczarnia szyszek w Klosnowie, której budowę rozpoczęto w 1914 r., łącznie z osiedlem dla pracowników.

Na terenach południowych w rolniczych wsiach kosznajderskich powstały głównie przetwórnie zboża, były to przede wszystkim młyny, ale także śrutownie i kaszarnie. Pracowały zarówno młyny wodne (Silno), wiatraki (Silno, Ostrowite, Ogorzeliny, Lichnowy), od początku XX w. także bardziej wydajne parowe (Silno, 1910 r., Ogorzeliny (1912 r.).
Prawdziwie przemysłowymi obiektami zmieniającymi pejzaż wsi stały się gorzelnie (Gockowice, Jarcewo, Ogorzeliny), natomiast nie powstała żadna cukrownia. Wspomnieć można jeszcze o produkcji cegły, coraz częściej używanej w budownictwie po połowie XIX w. Od 1876 r. działała cegielnia w Sławęcinie, prowadzona przez Andreasa Musolffa.

W zabudowie większości wsi, zarówno na północy jak i południu obecnej gminy, pojawiły się zupełnie nowe obiekty jakimi były wiejskie szkoły. W 1825 r. w całych Prusach został wprowadzony obowiązek posyłania dzieci do szkoły ludowej i nadzór nad funkcjonowaniem nowych przepisów oddany władzom świeckim. Pruska reforma szkolnictwa przyniosła nie tylko obowiązek szkolny, ale także specjalnie opracowane projekty budynków standardowej szkoły wiejskiej. Powstały wówczas liczne parterowe obiekty z mieszkalnym poddaszem, murowane zawsze z cegły, początkowo jedno-, potem już dwu- i trzyklasowe. Każda szkoła mieściła także mieszkanie dla nauczyciela, a całość

uzupełniał budynek gospodarczy. W strukturze budowlanej wsi całość prezentowała się jako znaczące, dobrze zorganizowane gospodarstwo.

Równie ważnym zjawiskiem dla terenu obecnej gminy Chojnice, zdecydowanie poprawiającym rozwój gospodarczy całego regionu w 2 połowie XIX w. był rozwój sieci komunikacyjnej. Do 2. ćwierci XIX w. na tym obszarze funkcjonowały nieliczne bite drogi. Gdy w latach 1825-29 zbudowano główny trakt Pomorza Gdańskiego łączący Berlin z Królewcem, jedynie jego fragment prowadził wzdłuż południowej granicy dzisiejszej gminy. Dopiero około połowy XIX w. na terenie dzisiejszej gminy Chojnice poczyniono znaczne inwestycje ułatwiające komunikację między jej miejscowościami. Plan rozbudowy lokalnej sieci dróg z 1854 r. przewidywał budowę szosy z Chojnic przez Zamarte i Kamień Krajeński do Nakła oraz z Chojnic do Tucholi. W 1880 r. oddano do użytku krótszy odcinek Chojnice – Lichnowy – Sławęcin długości 12 km, a następnie w 1882 r. Sławęcin – Pamiętowo. Dalsze zagęszczenie dróg o nawierzchni utwardzonej nastąpiło na początku XX w. poprzez oddanie do użytkowania odcinków Kamień – Duża Cerkwica i dalej do granicy z powiatem tucholskim (4,3 km), Ostrowite – Ciechocin (4,4 km) i Angowice – Ogorzeliny dworzec.

Poza drogami bitymi ważnym elementem struktury komunikacyjnej stała się sieć kolejowa realizowana etapami. Pruskie Koleje Wschodnie w ramach budowy linii Tczew-Piła, odcinek prowadzący z Chojnic do Złotowa, otworzyły w dniu 15 listopada 1871 r. W tym samym czasie rozpoczęły się przygotowania do budowy prywatnej linii kolejowej z Węgorzyna (Runowo Pomorskie), na co uzyskało koncesję prywatne konsorcjum Centralnej Kolei Pomorskiej. Jednak po bankructwie w dwa lata później, budowę tej linii przejęło państwo pruskie, w rezultacie 1 listopada 1877 r. oddano do użytku odcinek z Chojnic do Człuchowa, a 15 maja 1878 r. zakończono prace na całej długości tej linii. Dzięki temu Chojnice uzyskały połączenie ze Szczecinem.

Wkrótce podjęto prace przy budowie linii w kierunku Tczewa, której ukończenie nastąpiło 15 kwietnia 1873 r. W latach 1875-76 położono na całym odcinku z Tczewa do Piły drugi tor.

Odcinek z Chojnic do Laskowic ze stacją i przystankiem w Silnie oraz w Piastoszynie, rozpoczął działanie od 15 sierpnia 1883 r. Następnie w 1894 r. powstała linia z Chojnic do Nakła, z przystankami w Ogorzelinach i Obkasie, a w latach 1901-1902 połączenie z Bytowem. Wówczas już Chojnice stały się wówczas znaczącym węzłem kolejowym.

W dniu1 kwietnia 1920 r. kolejnictwo w Chojnicach zostało przejęte przez polskie władze kolejowe, tutejsza stacja kolejowa stała się stacją tranzytową na trasie Berlin – Królewiec, na której zmieniali się niemieccy i polscy kolejarze, wymieniano też lokomotywy. Dla ułatwienia komunikacji Polska i Niemcy zawarły tzw. konwencję tranzytową.

II Rzeczypospolita. Okres międzywojenny rozpoczął się od niespokojnego 1919 r., gdy rozstrzygały się losy tego regionu. Po podpisaniu traktatu wersalskiego (28 czerwca 1919 r.), od połowy 1919 r. działała Międzynarodowa Komisja Graniczna w Poznaniu. W jej składzie funkcjonowała podkomisja do spraw Prus Zachodnich, której zadaniem było wytyczenie granicy państwowej na Pomorzu.

W dniu 1 sierpnia 1919 r. na mocy ustawy utworzone zostało woj. pomorskie, ze stolicą w Toruniu, w skład którego wchodził nowy powiat chojnicki. A 31 stycznia 1920 r. wojska polskie wkroczyły do Chojnic. Nowe władze tworzył Sejmik i Wydział Powiatowy podlegający staroście.

W następstwie zmiany granic Pomorze opuściła znaczna część ludności niemieckiej, zwłaszcza urzędników, wojskowych i osadników sprowadzonych stosunkowo niedawno w ramach akcji kolonizacyjnej. Pozostali Niemcy musieli

zdeklarować, jakie obywatelstwo wybierają. Wybór obywatelstwa niemieckiego nakładał obowiązek w ramach tzw. optacji opuszczenia Polski w ciągu 5 lat . W praktyce jednak część optantów pozostała znacznie dłużej, co niekorzystnie wpłynęło na stan prawny nieruchomości, zwłaszcza rolnych na terenie wsi, nie uregulowanych nawet do czasu II wojny.

W okresie międzywojennym na terenach obecnej gminy Chojnice pod względem gospodarczym nie odnotowano wielkich zmian. Nadal podstawą utrzymania w południowej, kosznajderskiej części było rolnictwo, które opierało się na majątkach ziemskich i wsiach chłopskich. Każda z nich stanowiła osobną gminę wiejską zarządzaną przez własną radę i sołtysa, natomiast władzą nadrzędną reprezentującą państwo polskie były tzw. obwody wójtowskie. Mała reforma przeprowadzona w 1930 r. spowodowała tylko w niewielkim stopniu ograniczenie wielkich majątków. Działalność gospodarczą mniejszości niemieckiej na terenie chojnickim, w tym także Kosznajdrów, wspierały własne instytucje finansowe w formie kas pożyczkowych, obok nich nie powstały konkurencyjne instytucje polskie.

W części północnej obecnej gminy uruchomiono zbudowaną wcześniej wyłuszczarnię szyszek. Natomiast nowym kierunkiem rozwoju tego terenu stał się ruch turystyczno-rekreacyjny zorganizowany na bazie Borów Tucholskich oraz szlaku jezior. Dla rozwoju żeglarstwa największe zasługi położył Otton Weiland, pierwszy prezes Stowarzyszenia Przyjaciół Żeglarstwa w Charzykowach w roku 1919, które w 1922 r. przekształciło się w Chojnicki Klub Żeglarski, uważany za pierwszy w Polsce klub sportów wodnych. Następnie stał się współtwórcą i wiceprezesem Polskiego Związku Żeglarskiego. W sezonie letnim 1930 r. wieś Charzykowy, położona w lesistej okolicy nad Jeziorem Łukomie, zwanym również Charzykowskim. zadebiutowała jako letnisko – uzdrowisko.

Lata II wojny. W dniu 1 września 1939 r. Chojnice zaatakowane zostały przez wojska hitlerowskie, a pierwsze starcia miały miejsce na chojnickim dworcu. Rejonu chojnickiego broniło zgrupowanie złożone z kilku jednostek, wojskowych, w tym 18 Pułku Ułanów Pomorskich z dowódcą płk Kazimierzem Mastalerzem, wsławionych potyczką oraz szarżą , wykonaną pod Krojantami. Jednak już po południu oddziały niemieckie wkroczyły do Chojnic. Natychmiast rozpoczęły się aresztowania polskiej inteligencji i działaczy, a dnia 24 października miała miejsce pierwsza masowa egzekucja w tzw. Dolinie Śmierci. Szybko też powstały struktury podziemne, od 1943 r. włączone do Armii Krajowej.

Po 1945 r. Już 14 lutego 1945 r. wojska okupanta hitlerowskiego zostały wyparte z miasta przez oddziały Smoleńskiej Dywizji Kawaleryjskiej dowodzonej przez Iwana Kałużnego.

Miasto i powiat chojnicki z 9 gminami, w tym gminę Chojnice w 1945 r. przyłączono do województwa pomorskiego, które niebawem przekształcono w województwo bydgoskie, z siedzibą w Bydgoszczy. W tym momencie region ten został odłączony od etnicznego obszaru kaszubskiego, z którym był związany nie tylko kulturowo ale i historycznie. Dopiero czterdzieści lat później, na skutek reformy administracyjnej w 1999 r., ziemia chojnicka razem z terenem gminy Chojnice znalazły się w powiecie chojnickim województwa pomorskiego.

6.2. Prezentacja krajobrazu kulturowego

Gmina Chojnice, największa w powiecie, obejmuje obszar charakteryzujący się różnorodnym ukształtowaniem pod względem rzeźby terenu, układu wód czy szaty roślinnej. Południowa część to teren wysoczyzny morenowej o urodzajnych .glebach, z dobrze rozwiniętym rolnictwem, już od czasów średniowiecznych. Tu także znajdują się duże wsie, m. in. : Ogorzeliny, Silno, Ostrowite, Lichnowy, Nowa Cerkiew. Zamieszkałe jeszcze w okresie prehistorycznym,

lokowane głównie przez Krzyżaków, a następnie rozwinięte przez osadników kosznajderskich. Obecnie przeważa tu ludność napływowa, przybyła po ostatniej wojnie z różnych regionów kraju.

Część północną , graniczącą z Zaborami, pokrywają polodowcowe sandry, porośnięte borami sosnowymi. Niewiele tu urodzajnych gleb, natomiast w nieskażonym stanie zachowała się przyroda. Występują tu przede wszystkim obszary zalesione, należące do parków: Zaborskiego (Krajobrazowego) i Borów Tucholskich (Narodowego) oraz ich stref ochronnych. Ponadto znajdują się tu liczne jeziora polodowcowe (Jezioro Charzykowskie, Ostrowite, Witoczno), rzeki (Brda, Zbrzyca, Chocina, Czerwona Struga) oraz strumienie. Ta część gminy posiada wysoką wartość przyrodniczą i doskonałe warunki do rozwoju różnorodnych form wypoczynku. Należy do obszaru etnograficznego Kaszub, gdzie przeważają rdzenni mieszkańcy. Zamieszkują wsie posadowione wzdłuż brzegów jezior (Charzykowy, Funka, Bachorze, Swornegacie), lub w głębi lasów (Chociński Młyn, Klosnowo, Zbrzyca).

Ten różnorodny pod względem ukształtowania i zasobów przyrodniczych obszar gminy Chojnice został wzbogacony przez kolejne stulecia o elementy stanowiące dzieło człowieka. Najstarszym stała się historyczna sieć drożna, z głównym traktem prowadzącym ze wsch. na zach., czyli z Gdańska w kierunku Człuchowa i dalej, rozbudowanym w latach 1829-1930 jako tzw. droga berlińska. Z lokalnych dróg od połowy XIX w. działają szosy z Chojnic przez Zamarte do Nakła oraz do Tucholi, a od 1880 r. odcinek z Chojnic przez Lichnowy do Sławęcina.

Równie ważnym elementem krajobrazu stała się sieć kolejowa, wprowadzona na ten obszar w 1871 r., a następnie rozbudowywana etapami aż do 1902 r., kiedy zrealizowano połączenie z Bytowem.

Szlaki komunikacyjne łączyły miejscowości gminy, z których większość rozwinęła się w południowej części, na żyznych glebach sprzyjających rolnictwu. Są to przeważnie wsie o metryce średniowiecznej, które w dużym stopniu zachowały czytelny pierwotny układ owalnicowy, charakterystyczny dla prawa chełmińskiego. Wśród zabudowy tych miejscowości zwracają uwagę nieliczne już przykłady drewnianego budownictwa kosznajderskiego (Silno), a także okazałe, z bogatym detalem architektonicznym, ceglane budynki mieszkalne bogatych gburów z końca XIX i z początku XX w. (Ostrowite, ul. Główna 17-19, 29).

W części północnej wsi jest znacznie mniej, przeważają przyjeziorne i leśne osady. Dotrwało w nich ciekawe budownictwo drewniane, w tym najstarsze parterowe domy szerokofrontowe (Kamionka 1, Chocinski Młyn 9, Swornegacie, ul. Mestwina 5, Zbrzyca 27) lub z użytkowym półpiętrem (Charzykowy, ul. Długa 102, Kłodawa 32, Płęsno 1a, Powałki, ul. Sielska 2) . Tutaj także znajdują się siedliska leśniczówek (Drzewicz, Funka, Klosnowo).

Wyróżniającymi się w krajobrazie kulturowym elementami są obiekty sakralne, w tym starsze, gotyckie i gotycko-barokowe, o niewielkich bryłach (Ciechocin, Moszczenica, Nieżychowice) oraz nowsze, głównie neostylowe, tworzące dominantę nie tylko w obrębie danej miejscowości (Krojanty, Lichnowy, Nowa Cerkiew, Swornegacie).

Wśród kapliczek przydrożnych występują formy charakterystyczne dla tego terenu kaplic-dzwonnic, powstałych przy końcu XIX i na początku XX w., o okazałej, kilkukondygnacyjnej bryle (Angowice, Charzykowy, Doregowice). W krajobrazie kulturowym wyróżniają się także cmentarze przykościelne, posadowione zazwyczaj w centrum wsi, ogrodzone pełnym murem, w obramowaniu zieleni wysokiej oraz ewangelickie, zlokalizowane poza obrębem wsi, akcentowane kępą starodrzewu wśród rozłogu pól.

Krajobraz kulturowy gminy Chojnice to wynik starań wielu pokoleń, które w różnorodny i malowniczo ukształtowany teren wpisały dzieła ludzkich rąk, tworząc charakterystyczną i niepowtarzalną całość. Zadaniem obecnego pokolenia jest

ochrona dorobku poprzedników, jak i takie wprowadzenie nowych inwestycji, aby uwzględniały miejscowy charakter oraz tradycję, harmonijnie włączając się w dzieło naszych poprzedników.

6.3. Charakterystyka zasobu dziedzictwa:

6.3.1. Dzieje wybranych wsi

Angowice.

Wieś rycerska o korzeniach średniowiecznych, w 1357 r. lokowana na prawie chełmińskim przez Wielkiego Mistrza Winryka von Kniprode. Liczyła wówczas 48 łanów areału i należała do komturstwa człuchowskiego.

W czasach polskich wzmiankowana w źródłach w 1570 r., gdy obejmowała 35 włók, a właścicielami była rodzina Henningowskich. Następnie wieś kosznajderska, z siedzibą parafii i drewnianym kościołem, otoczonym cmentarzem. Świątynię około 1580 r. przejęli protestanci,. zwracając na początku XVII w. Kolejnymi właścicielami stali się Doręgowscy, z których Stanisław przekazał angowickie udziały zakonowi jezuitów z Chojnic. który Po 1617 r. kościół angowicki został filią parafii chojnickiej. Wkrótce po 1653 r. świątynia uległa zniszczeniu i nie została już odbudowana. Obecnie we wsi zachowała się XIX-wieczna ceglana dzwonnica-kaplica, cmentarz katolicki z historycznymi nagrobkami i budynek jednoklasowej szkoły.

Bachorze.

Osada z końca XVIII w. założona jako osiedle pracowników leśnych. Nazwa tego miejsca pojawiła się w pruskich dokumentach z 1772 r. Następnie była to siedziba leśnictwa, z zachowaną zagrodą leśniczówki (bez stodoły) raz z budynkami mieszkalnymi robotników leśnych.

Charzykowy.

Początki miejscowości związane są z wczesnym średniowieczem, gdy na tym miejscu funkcjonowały dwa grody. Za czasów krzyżackich Charzykowy należały do kasztelanii w Szczytnie, a w latach 1309-1466 do komturii w Człuchowie. Wieś nazywana pierwotnie Mueskendorf, została lokowana przez Krzyżaków na prawie chełmińskim w 1350 r. Wówczas na tzw. Zamkowej Górze, funkcjonował zamek pomocniczy zwany Buchwald. W 1348 r. komtur człuchowski nadał chojnickim sukiennikom przywilej na założenie młyna foluszowego na Zaciszu (osiedle Charzyków nad pd. częścią jeziora), młyn został wymieniony także w lustracji z 1565 r. W XVII wieku działała w Charzykowach znana papiernia produkująca papier o znakach wodnych ryb (okoń. płotka, lin , leszcz) oraz herbu Chojnic – głowy tura. W 1365 r. osiedlił się tu na krótko konwent augustianów przybyły ze Stargardu. Pod koniec XIX w. była małą wsią rybacką z 42 dymami i szkołą.

Początek rozwoju turystyczno-rekreacyjnego nastąpił za II Rzeczypospolitej i związany jest z osobą Ottona Weilanda oraz jego przyjaciół. Już w 1920 r. odbyło się pierwsze święto sportów wodnych, a w 1922 r. powstał Polski Klub Żeglarski. Po 1930 r. Charzykowy uznano za wieś letniskową. Dalsza rozbudowa miejscowości nastąpiła w latach 60-tych XX w. Od 1998 r. ma tu siedzibę dyrekcja Parku Narodowego Bory Tucholskie i Zaborskiego Parku Krajobrazowego. Obecnie to znane centrum żeglarstwa i sportów wodnych, przedwojenne tradycje żeglarskie kultywuje Chojnicki Klub Żeglarski, opiekujący się również doskonale wyposażoną, nową mariną.

Chociński Młyn.

Osada leśna nad rzeką Chociną powstała przy młynie o wielowiekowej tradycji. Pod koniec XIX w. były tu 4 domy, na pocz. XX w. siedziba nadleśnictwa w murowanym dworze. W nowym budynku wzniesionym na terenie starego siedliska mieści się Centrum Edukacji Przyrodniczej przy Parku Narodowym Bory Tucholskie i Zaborskim Parku Krajobrazowym.

Ciechocin

Miejscowość nad Jeziorem Ciechocińskim, o korzeniach średniowiecznych, lokowana w 1342 r. przez komtura tucholskiego Dietrycha von Lichtenstein, jako wieś chłopska na prawie chełmińskim. W 2 ćwierci XV w. osiedlili się tu Kosznajdrzy. Po 1466 r. była to królewszczyzna, licząca 70 włók, należąca do starostwa tucholskiego. We wsi funkcjonowały dwie karczmy. Pod koniec 1772 r. mieszkało tu 227 mieszkańców, w tym 15 rodzin gburskich, z których wszyscy byli katolikami. Wieś wchodziła w skład parafii ostrowickiej, w 1652 r. istniała kaplica p.w. św. Marcina, wymieniona w protokole wizytacji, a następnie w lustracji z 1664 r. Obecnie to zachowany kościół filialny, posadowiony we wsch. części wsi i otoczony cmentarzem.

Doręgowice.

Pierwotnie majątek rycerski w komturstwie człuchowskim, wymieniony w źródłach w 1339 r., jako gniazdo rodziny Doręgowskich, wówczas liczył 26 łanów. Miejscowość została wymieniona w księdze czynszowej zakonu w 1437 r. oraz w lustracji z 1570 r., nadal jako wieś rycerska należąca do dwóch Doręgowskich. Była tu siedziba parafii, z niewielkim kościółkiem zniszczonym podczas działań wojennych w 1519 r. , następnie odbudowanym w skromnej, bezwieżowej formie. Po 1627 r. , ale przed 1640 r., wieś została przekazana jako darowizna chojnickim jezuitom, którzy wznieśli na miejscu starszej, kolejną świątynię. W taryfie podatkowej z 1682 r. odnotowano w Doręgowicach sześciu zagrodników oraz jednokołowy młyn wodny. Tutejszy folwark oraz młyn wymieniają także źródła z lat 1700 i 1706.

Granowo.

Wymienione w dokumentach już w 1338 r., gdy komtur tucholski Zygfryd von Gerlachshein wystawił akt lokacyjny wsi na prawie chełmińskim. Miejscowość liczyła wówczas 25 łanów, w tym 3 przynależało do sołtysa Janusza. W XVI i 1. poł. XVII w. odnotowano w źródłach 8-9 gburów, po zakończeniu wojny polsko-szwedzkiej tylko 6 kmieci, którzy oprócz swego nadziału dzierżawili puste, opuszczone grunty. W tym czasie funkcjonowała karczma. Pod koniec 1772 roku wieś liczyła 116 mieszkańców, w tym sołtys, karczmarz, kowal, pasterza, siedem rodzin gburskich, cztery rodziny chałupnicze, z których wszyscy byli katolikami przynależącymi do parafii w lichnowskiej.

Klosnowo.

Leśna osada, dawny majątek ziemski, wykupiony przy końcu XIX w. przez państwo pruskie i zalesiony. W miejscu wsi powstało nadleśnictwo, a przy linii kolejowej Chojnice-Kościerzyna założono w latach 1913-20 wyłuszczarnię nasion, z osiedlem dla pracowników. Budowa przetwórni, wówczas największej tego rodzaju w Europie, przeciągnęła się z powodu wydarzeń związanych z I wojną . Uruchomili ją dopiero polscy leśnicy, a po modernizacji w ostatnich latach funkcjonuje do dnia dzisiejszego, prezentując także turystom zabytkowe urządzenia.

Krojanty

W czasach średniowieczny był to majątek rycerski należący do komturii człuchowskiej, wzmiankowany w źródłach w 1357 r. Za Rzeczypospolitej właścicielami wsi były rodziny Lewart-Jezierskich, Poselskich i Kleistów. Dwór został wzniesiony przez rodzinę Szur-Lipińskich, następnie w 1884 r przebudowany przez Eckardsteinów w duchu neogotyku.

Stanisław Ryszard Eckerdstein ufundował także w 1883 r. tutejszy kościół parafialny, pierwotnie ewangelicki, od 1926 r. po zmianie granic, katolicki. Ostatnim właścicielem przed II wojną był Alojzy Leliwa-Pruszak, zamordowany w 1939 r. Krojanty wsławiły się na początku wojny 1939 r. szarżą ułańską, której rekonstrukcje historyczne organizowane są do dziś przez miłośników historii militarnej.

Obecnie we wsi zachował się neogotycki dwór, mieszczący klinikę rehabilitacji i leczenia schorzeń kręgosłupa, park krajobrazowy , zabudowania folwarczne, jak również neogotycki kościół i budynek szkoły. Miejsce bitwy i cmentarzyk zostały upamiętnione specjalną tablicą.

Lichnowy.

Wieś o genezie średniowiecznej, wzmiankowana w źródłach w 1338 r. Drugi akt lokacyjny na prawie chełmińskim podpisał w 1363 r. komtur tucholski Zygfryd von Gerlachsheim. Wieś liczyła wówczas 85 łanów i posiadała 2 karczmy. Kolejny zapis w dokumentach z 1405 r. dotyczy przywileju dzierżawy wiatraka. Od około połowy XV w. wieś kosznajderska. Po 1466 r. należała do starostwa tucholskiego, z tego czasu pochodzi nazwa miejscowości. W lustracji z 1578 r. podano, że liczy 84 włóki i jest dzierżawiona przez Jerzego Żalińskiego. Lichnowy już w 1363 r., w momencie drugiej lokacji stanowiły siedzibę parafii.. W czasach pruskich, po połowie XIX w. nastąpił znaczny rozwój miejscowości, na początku XX w. było tu 102 murowanych domów, a w 1866 r. wzniesiono obecny, neogotycki kościół p.w. św. Jadwigi.

Moszczenica

Wieś kosznajderska, w 1919 r. mieszkało tu 25 Polaków, ewangelików było aż 35 osób. W tym czasie pochodzącym z wyboru sołtysem wsi był właściciel ziemski A. Senske, a w skład rady gminy wchodziło dalszych 11 Kosznajdrów.

W 1921 r. starosta chojnicki narzucił nowego sołtysa, osadnika Polaka – Józefa Kowalskiego. Od tego czasu wieś zaczęła się polonizować. Pod koniec 1927 r. we wsi mieszkało 158 Polaków i 76 Kosznajdrów.

W okresie międzywojennym spośród wszystkich wsi kosznajderskich, w Moszczenicy nastąpiła, największa pod względem narodowościowym fluktuacja mieszkańców.

Nieżychowice

Wieś zapewne istniała już w XIII w., skoro posiadała parafię p.w. Trójcy Świętej. W XIV w. istniał tu niewielki kościółek, wzniesiony pośrodku wsi, a obecny powstał w nowym miejscu, z nakazu biskupa Karnkowskiego w 1587 r. Miejscowość była dobrem rycerskim, na początku XVII w. należącym do rodziny Deręgowskich herbu Trąby, a następnie do znanej rodziny ziemiańskiej Wolszlegierów z Nieżychowic i pobliskich Cołdanek. Rodzina ta odgrywała ważną rolę polityczną oraz gospodarczą w Chojnicach na przełomie XIX i XX w. Po wkroczeniu Niemców w 1939 r. na teren Pomorza rodzinę wysiedlono z majątku. Po wojnie, na bazie dóbr nieżychowskich utworzono PGR. Po jego likwidacji w 1990r. ziemię przejął prywatny właściciel. W 1950 r. zmieniono nazwę wsi Schoenefeld na Nieżychowice - od nazwiska ostatniej właścicielki tutejszego majątku - Ireny Nieżychowskiej wywodzącej się z Wolszlegierów. Pozostał po nich piętrowy dwór z parterowymi skrzydłami wraz z parkiem. I zabudowaniami folwarcznymi.

Ogorzeliny

Pierwszą wzmiankę o wsi, nazywanej wówczas Gori, można znaleźć w dokumencie z 1236 r., w 1275 r. nazwa miejscowości pojawiła się jako Ogorelina. 29 czerwca 1338 r. został wydany dokument osadniczy, na prawie chełmińskim przez Wielkiego Mistrz Krzyżackiego Ditrich v. Altenburg. Połowę dóbr nadano wówczas Henrykowi

Becgert, a drugą połowę Lange Henneken i jego siostrzeńcom Tomaszowi Henneken i Herberdowi. W dokumencie tym pojawiła się nazwa polska miejscowości - Ogorslyn. Nazwę Gerhardsdorf używaną w czasach krzyżackich, zmieniono na Gersdorf. Ogorzeliny leżały w komturstwie człuchowskim i były parafią położoną w dekanacie tucholskim należącym do arcybiskupa gnieźnieńskiego. W tym samym roku wybudowano kościół,

Od XV w. we wsi pojawili się nowi osadnicy z Niemiec zwani później Kosznajdrami, których potomkowie zamieszkiwali tam do 1945 r. Masowa kolonizacja tych terenów przypada na XV i XVI w.

W latach 1612 -1626 wieś należała do Samuela Żalińskiego, wojewody pomorskiego, sędziego człuchowskiego, a w 1698 r. kupił majątek Kazimierz Słupecki, który w 1727 r. odziedziczył jego syn Jędrzej. Kolejnym właścicielem był Franciszek Lutomski (zm. 1760 r.), a następnie jego syn Teodor. W 1798 r. Ogorzeliny były w posiadaniu Franciszka Prądzyńskiego (zm. 1829 r.), a następnie jego syna Wincentego. W 1823 r. na cmentarzu wzniesiono kaplicę grobową dla rodziny Prądzyńskich. Kolejnymi właścicielami majątku byli Richard von Brechandt i Ignacy Oborski, który sprzedał swoją część.

W 1894 r. powstała ważna dla rozwoju wsi stacja kolejowa z bocznicą przeładunkową przy istniejącej linii kolejowej Chojnice-Nakło n. Notecią. Umożliwiało to szybki obrót towarami, lepszy dostęp do potrzebnych środków i materiałów, a także szybszą i wygodniejszą formę sprzedaży płodów rolnych. Po 1945 r. majątek został znacjonalizowany, a właścicielem został Skarb Państwa Polskiego. Skromny XVIII-wieczny dwór był przebudowywany zarówno w XIX w. ,a także w XX w. Obecnie jest remontowany.

Ostrowite

Pradzieje wsi sięgają VII - III w. p.n.e., z tego czasu nad Jeziorem Ostrowickim odkryto osadę wielokulturową z reliktami osadnictwa. Z okresu wczesnego średniowiecza pochodzą ślady osadnictwa odnalezione na wyspie jeziora, która prawdopodobnie była połączona mostem. W pobliżu przyczółka mostu odkryto nikłe ślady grodziska.

Ostrowite wzmiankowane były już w 1338 r. jako własność zakonu krzyżackiego, lokowana na prawie chełmińskim. W 1402 r. powstał istniejący do dziś ceglany gotycki kościół parafialny, który został konsekrowany w 1435 r. Od 1466 r. do 1772 r. była wsią królewską, wchodzącą w skład starostwa tucholskiego. W 1414 r. wieś poważnie ucierpiała wskutek rabunku przez oddziały wojskowe, ponownie w 1433 r. przez oblegające Chojnice wojska polskie i husyckie. Dopiero sprowadzenie osadników z Niemiec, prawdopodobnie z okolic Osnabruck, wpłynęło na znaczny rozwój miejscowości. Byli oni katolikami z odrębną kulturą i zwyczajami, a także dobrymi i pracowitymi rolnikami. Mimo swej odrębności chętnie bratali się z miejscową ludnością. W XIX w. zaczęto ich nazywać Kosznajdrami. Ostrowite było uważane za jedno z centrów Kosznajderii. (Więcej o Kosznajdrach w historii gminy Chojnice). W okresie pruskim Ostrowite było w przeważającej większości zamieszkane przez niemieckojęzycznych, katolickich Kosznajdrów. Nieliczne były osoby narodowości niemieckiej wyznania protestanckiego i katoliccy Polacy. W 1905 r. wg spisów rejestrowych wieś zamieszkiwało nie więcej niż 3,5% Polaków.

Okresowo Polacy i Niemcy ze wsi łączyli siły we wspólnych celach, np. w okresie Kulturkampfu, kiedy bronili katolicyzmu. Efektem tego było poparcie udzielone przez mieszkańców wsi polskiemu kandydatowi w wyborach do parlamentu Rzeszy w 1870 r., kiedy to zorganizowano w Ostrowitem wspólne polsko-kosznajderskie spotkanie przedwyborcze. W 1920 r. Ostrowite znalazło się na terenie II Rzeczypospolitej. W czasie ostatniej wojny 1 kwietnia 1944 utworzono Amtsbezirk z siedzibą w Ostrowitem, czyli okręg administracyjny obejmujący wsie Kosznajderii.

Wówczas większość mieszkańców przyjęła volkslistę. Po wojnie znaczna część wyjechała do Niemiec, a ci, którzy pozostali byli represjonowani przez władze PRL. Po wojnie wieś zasiedlili nowi osadnicy pochodzący z terenów całej Polski.

Silno

W 1368 r. komtur człuchowski nadał sołtysowi ziemię na prawie chełmińskim, którą to lokację potwierdził w 1679 r. w Grodnie, król Jan Sobieski. Wieś za czasów I Rzeczypospolitej była własnością królewską i należała do starostwa tucholskiego. W 1435 r. został we wsi wybudowany kościół przynależący nieprzerwanie do parafii w Ostrowitem.

Nazwa wsi ugruntowała się dopiero w XVI w., gdy zostali do wsi sprowadzeni osadnicy niemieccy czyli Kosznajdrzy, którzy gospodarowali we wsi aż do 1945 r . Do wybuchu pierwszej wojny szwedzkiej (1626-1629) w Silnie funkcjonowały dwie karczmy. W czasie wspomnianej wojny jedna z nich spłonęła i już jej nie odbudowano. W tym okresie odnotowano także istnienie młyna wodnego. Jego początki sięgają 1358 r., kiedy wieś otrzymała przywilej osady młyńskiej. Wojny szwedzkie przyniosły duże straty, zmniejszyła się znacznie ilość mieszkańców.

Silno było jednym z dużych centrów Kosznajdrów, którzy pozostawili po sobie kilka charakterystycznych domów z czego po wojnie zachował się tylko jeden, w którym została utworzona ekspozycja Muzeum Historyczno-Etnograficznego w Chojnicach.

Sławęcin

Na podstawie materiałów źródłowych (kroniki i księgi kościoła parafialnego w Lichnowach) wieś wzmiankowana jako Slawentyna występuje już w XII w. W XIII w. wymieniona nazwa Slawencino, w 1338 r. wzmiankowane Sławęcino . Dopiero w XV w. możemy odnaleźć obecną nazwę miejscowości - Sławęcin. Wieś położona była w komturstwie tucholskim i stanowiła parafię w dekanacie tucholskim, należącym do arcybiskupa gnieźnieńskiego. Pierwszy kościół został erygowany jako parafialny przed 1368 r., obecny XVI-wieczny, wzmiankowany w 1652 r. Od 1466 r. Sławęcin stanowił własność królewską w starostwie tucholskim. W latach 30-tych XV w. sprowadzono na te tereny niemieckich osadników, zwanych Kosznajdrami. Stanowili oni znaczną większość mieszkańców do 1945 r. których część, wyjechała do Niemiec. Po wojnie na tym terenie pojawili się nowi osadnicy z różnych stron Polski.

Swornegacie

Nazwa miejscowości wzbudzała pewne zainteresowanie, lecz jej dosłowne tłumaczenie jest nieco inne niż dosłowne brzmienie. Pochodzi ona z języka kaszubskiego i oznacza: swora, czyli warkocz pleciony z korzeni sosnowych, wykorzystywany do umacniania, czyli gacenia brzegów (gacy) jezior i rzek przez mieszkańców. Nazwa wsi jest znana od 15 lipca 1272 r. z dokumentu papieża Grzegorza X, który poleca opiece biskupów chełmińskich ulokowany tutaj zakon augustianów. Ufundował go j książę pomorski Mestwin II i jego żona księżna Eufrozyna. W 1275 r. ojcowie augustianie dysponowali już kościołem. W 1291 r. książę Mestwin nadał wsi przywilej lokacyjny, potwierdzony przez biskupa wrocławskiego, a następnie, cztery lata później przez księcia Przemysława II. Klasztor augustianów w czasach krzyżackich był często napadany i grabiony, tego też powodu w 1303 r. książę Wacław III wyraził zgodę na połączenie augustianów z klasztorem cysterskim w Oliwie.

Swornegacie zostały oddane zakonowi krzyżackiemu, włączone do komturstwa tucholskiego i zamienione na folwark. W 1330 r. powstało tu wójtostwo krzyżackie. W 1382 r. komtur tucholski nadał ziemię folwarczną nowym osadnikom. Z przywilejów z 1382 r., potwierdzonych w XVI w. i XVII w .wynika, że w osadzie była szkoła parafialna.

W 1466 r. na mocy II pokoju toruńskiego Swornegacie zostały włączone do klucza kosobudzkiego w starostwie tucholskim. W 1695 r. wizytacja kościelna potwierdziła istnienie we wsi drewnianego kościoła parafialnego p.w. św. Jana Chrzciciela i św. Bartłomieja. Kolejny p.w. św. Barbary, drewniany z 1742 r. przeniesiono w 1982 r. do skansenu we Wdzydzach. Obecny, także p.w. św. Barbary, murowany, został zbudowany w 1916 r.

W czasie między I a II wojną światową, większość domów we wsi była drewniana, kryta strzechą. W 1932 r. wybudowano murowaną szkołę, funkcjonującą do dzisiejszego dnia. Działało wiele organizacji społecznych. Aktywni byli działacze Związku Zachodniego, w czasie II wojny światowej zaciekle ścigani przez hitlerowców. Podczas okupacji hitlerowskiej ludność wsi została wysiedlona, a cały teren włączono do obszaru ćwiczeń wojskowych. Z powodu nieostrożności żołnierzy wybuchł pożar i znaczna część wsi spłonęła.

Po wojnie władze PRL zamierzały ocalałą ludność przesiedlić na ziemie odzyskane, a tereny wsi przeznaczyć pod zalesienie. Przystąpiono jednak do odbudowy miejscowości, dawne drewniane domy zostały w dużej mierze zastąpione przez murowane. W 1962 r. ponownie wybuchł we wsi pożar i zniszczył pozostałą drewnianą zabudowę.

Obecnie Swornegacie, położone nad jeziorami stanowią wspaniałe miejsce do uprawiania turystyki i sportów wodnych.

Zbeniny

W dokumentach z lat 1311-1317 wieś jest wymieniana jako własność rycerska, nadana wraz z jeziorem Ostrowite, przez zakon krzyżacki w 1357 r. aż sześciu osobom. W 1419 r. istniał podział na Zbeniny Małe i Duże, które za czasów I Rzeczypospolitej w roku 1570 zostały połączone w jedną wieś szlachecką.

Od początku XIX w. majątek znalazł się w rękach niemieckich. Od 1909 r. dzięki staraniom polskich ziemian Zbeniny zostały wykupione przez Jana Chrzanowskiego –rządcę Wielkich Chełmów. We wsi znajduje się neoklasycystyczny, opustoszały i niszczejący pałac, otoczony parkiem, wybudowany ok. połowy XIX w.

6.3.2. Historyczne układy ruralistyczne

Wiele miejscowości gminy Chojnice zachowało historyczne układy przestrzenne. Część z nich prezentuje jeszcze średniowieczną metrykę, zwykle w formie placowo-ulicowej typu owalnica (Chojniczki, Ciechocin, Granowo, Lichnowy) lub ulicówka. Z okresu nowożytnego pochodzą układy wielodrożne (Kłodawa) Poniżej przedstawiam najciekawsze, ale także najlepiej zachowane przykłady.

L.P.	Miejscowość	Typ układu
1.	Chojniczki	owalnica
2.	Ciechocin	owalnica
3.	Granowo	owalnica
4.	Kłodawa	wielodrożnica
5.	Lichnowy	owalnica

6.	Ogorzeliny	owalnica
7.	Ostrowite	owalnica
8.	Silno	owalnica, ob. ulicówka
9.	Sławęcin	owalnica
10.	Zbeniny	owalnica

Chojniczki

Wieś lokowana przez Krzyżaków w 1326 r. na prawie chełmińskim., siedziba parafii, potem kościoła filialnego, zburzonego podczas II wojny szwedzkiej. Zachowała charakterystyczny dla średniowiecznej lokacji typu chełmińskiego, układ placowy w formie owalnicy. Założony na osi pn.- pd., z niezabudowanym placem centralnym, w obrębie którego znajduje się obecnie staw otoczony uporządkowaną zielenią. Przy drodze prowadzącej na pn. pozostałości cmentarza, wchodzącego w skład zespołu niezachowanego kościoła.

Ciechocin

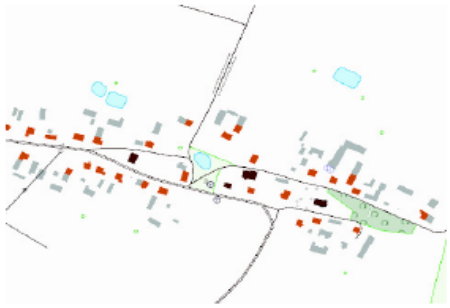

Wieś lokowana na prawie chełmińskim w 1342 r. przez Krzyżaków. Następnie w 2 ćwierci XV w. zasiedlona przez Kosznajdrów. W 1652 r. na wsch. części placu centralnego powstał kościół, otoczony cmentarzem. Zachowany układ placowy typu owalnicowego, założony na osi wsch. – zach., z częściowo już zabudowanym placem centralnym oraz terenem kościelno-cmentarnym w części wsch.

Granowo

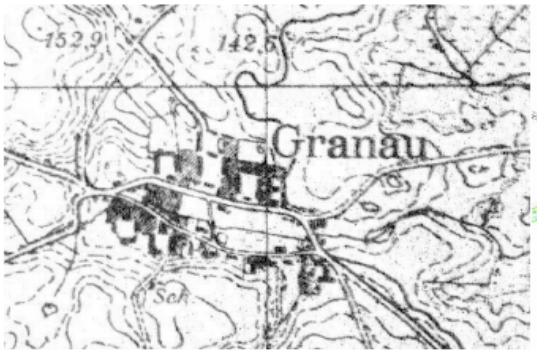

Miejscowość lokowana na prawie chełmińskim przez komtura tucholskiego Zygfryda von Gerlachshein w 1338 r.
Z tego czasu pochodzi zachowany do dziś układ wsi placowej typu owalnica, założonej na osi wsch. – zach. Na placu centralnym, obecnie częściowo zabudowanym, istnieje jeszcze pozostałość dawnego systemu wodnego w formie cieku stanowiącego dopływ Strugi i oczko wodne pozostałe po dawnym stawie.

Kłodawa

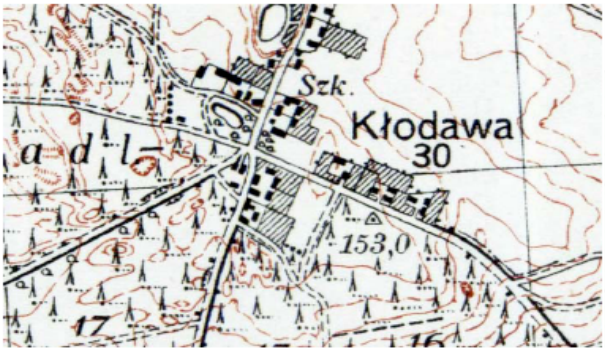

Przykład lokacji nowożytnej typu wielodrożnica, z zachowanym układem dróg. Przy z nich rozwinęła się zabudowa rozproszona, pierwotnie w formie regularnie rozplanowanych siedlisk, obecnie rozmieszczona nieregularnie.

Lichnowy

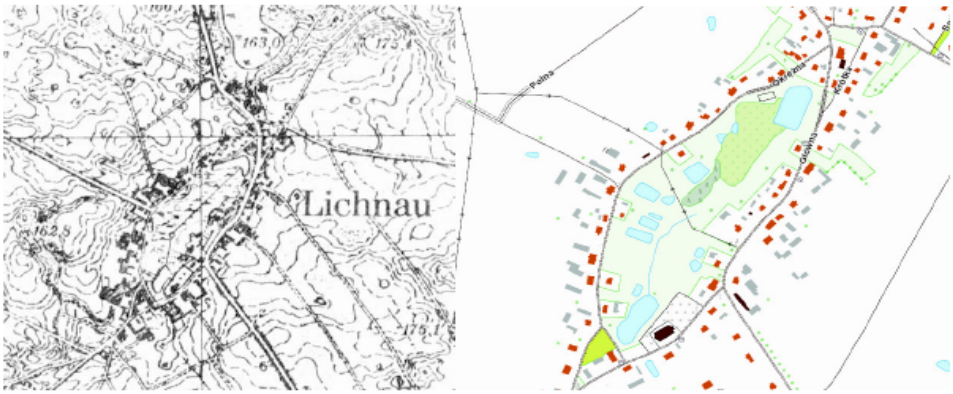

Wieś lokowana na prawie chełmińskim przez Krzyżaków w 1338 i w 1363 r. Uzyskała wówczas zachowany do dziś układ wsi placowej typu owalnicowego, założonej na osi pn.- wsch. – pd.- zach. W pd.- wsch. części placu centralnego od XVI w. funkcjonuje teren kościoła otoczonego cmentarzem. Obecnie plac centralny częściowo zabudowany, głównie wzdłuż wsch. obrzeża przy ul. Głównej oraz częściowo przy obrzeżu zach., w rejonie ul. Okrężnej. W przestrzeni placu centralnego widoczne pozostałości systemu wodnego ze stawami i łączącym je ciekiem wodnym.

Ogorzeliny

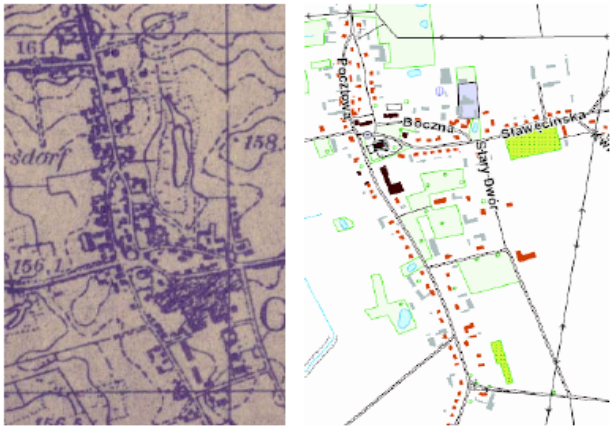

Duża wieś o dwóch owalnicach, lokowana w 1388 r. na prawie chełmińskim przez wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego. W tym samym roku, w pobliżu skrzyżowania, wzniesiono kościół. Miejscowość o złożonym układzie, powstała na skrzyżowaniu dróg; jednej w kierunku pn prowadzącej do Chojnic i na pd. do wsi Obkas oraz drogi poprzecznej prowadzącej na wsch. do miejscowości Sławęcin. Od str. pn.- wsch. utworzyły się dwie owalnice. Być może wynikało to z tego, że obszar osady, przez długie wieki należał do dwóch właścicieli. W XVI w. pojawili się tu niemieccy

osadnicy –Kosznajdrzy. W 1894r. powstała ważna stacja kolejowa z bocznicą towarową, co znacznie przyczyniło się do rozwoju wsi.

Ostrowite

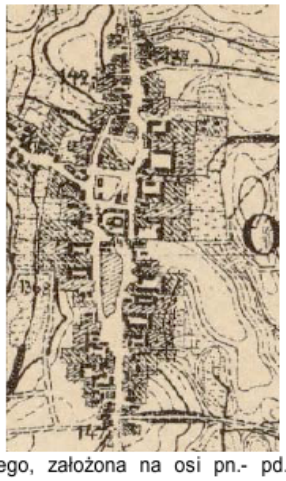

Wieś typu owalnicowego, założona na osi pn.- pd. Lokowana na prawie chełmińskim jako własność zakonu krzyżackiego prawdopodobnie ok. 1338 r . W 1402 r. wybudowano, istniejący do dziś kościół, który otacza cmentarz, usytuowany w północnej części owalnicy. Od lat 30-tych XV w. wieku wieś zamieszkała przez nowych osadników - Kosznajdrów. Układ zachowany do dziś z budynkami mieszkalnymi wokół owalnicy. Pojedyncza, niewłaściwa zabudowa w części pn owalnicy.

Silno

Dawna owalnica przekształcona w dużą wieś ulicową., która powstała przy ważnym trakcie łączącym Chojnice z Tucholą. Wieś lokowana na prawie chełmińskim w 1368r. przez komtura człuchowskiego. Wcześniej, bo w 1358r. wieś posiadała przywilej osady młyńskiej. Od XV w. wieś zasiedlona przez osadników niemieckich - Kosznajdrów mieszkających tu do 1945r. Był to jeden z najważniejszych ośrodków życia Kosznajdrów.

Sławęcin

Wieś o układzie owalnicowym, założona na osi wsch. –zach. Wyraźnie dzielona drogą pn.- pd. łączącą sąsiednie wsie, a także wtórną drogą lokalną w części zach. Wewnątrz owalnicy zachowane dwa stawy oraz barokowy kościół. Zabudowa po zewnętrznej stronie dróg oraz niewłaściwa wewnątrz owalnicy.

Zbeniny

Wieś typowo owalnicowa powstała wokół dwóch stawów z groblą między nimi i zabudową wokół. W części pn.- wsch., w drugiej połowie XIX w. wybudowano neoklasycystyczny dwór prawdopodobnie na miejscu wcześniejszego.

6.3.3. Architektura sakralna

a. kościoły

L.P.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NR REJESTRU
1.	Ciechocin	Kościół fil. p.w. św. Marcina	**1354**
2.	Krojanty	Kościół par. p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP	**1621**
3.	Lichnowy	Kościół par. p.w. św. Jadwigi Śląskiej	**1843**
4.	Moszczenica	Kościół fil. p.w. kościół fil. p.w. św. Bartłomieja	**2**
5.	Nieżychowice	Kościół par. p.w. Świętej Trójcy	
6.	Nowa Cerkiew	Kościół par. p.w. św. Marii Magdaleny	**1641**
7.	Ogorzeliny	Kościół par .p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego	**3**
8.	Ostrowite	Kościół par. p.w. św. Jakuba Apostoła	**9**
9.	Silno	Kościół par. p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP	
10.	Sławęcin	Kościół fil. p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej	
11.	Swornegacie	Kościół p.w. św. Barbary w Muzeum we Wdzydzach Kiszewskich	
12.	Swornegacie	Kościół par. p.w. św. Barbary	**1677**

Ciechocin, kościół fil. p.w. św. Marcina

W czasach średniowiecznych Ciechocin należał do parafii ostrowickiej. Pierwsza wzmianka o kaplicy p.w. św. Marcina pochodzi z protokołu wizytacji dokonanej w 1652 r. W lustracji z 1664 r. zamieszczony jest opis kościoła wzniesionego w konstrukcji ryglowej, wypełnionej cegłą, otoczonego cmentarzem. W 1877 r. wymieniony jako filialny, wówczas remontowany, z dobudową ceglanej zakrystii. Kolejną renowację przeprowadzono w latach 1991-94, kiedy wykonano

izolację murów, wymieniono instalację elektryczną i wyposażenie wnętrza. Prezentuje typ jednonawowej, salowej świątyni, z zamkniętym wielobocznie prezbiterium i drewnianą wieżą wbudowaną w korpus od strony zach. We wnętrzu z czasów budowy kościoła zachował ołtarz z figurą św. Marcina oraz późniejsza ambona z XVIII w.

Krojanty, kościół par. p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP

Ewangelicki kościół wzniósł w 1892 r. właściciel majątku baron Richard von Eckardstein. Po 1926 r. ustanowiono katolicką filię Chojnic, a od 1936 r. erygowano samodzielną parafię p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Świątynia zniszczona częściowo podczas II wojny, została następnie odbudowana w 1947 r., jednak bez wieży. Podczas generalnego remontu przeprowadzonego w latach 1995-97, zrekonstruowano także wieżę. Świątynia murowana z cegły, o architekturze neogotyckiej, z wysmukłą wieżą od frontu, zwieńczona wysokim hełmem ostrosłupowym, stanowi dominantę kompozycyjną w przestrzeni wsi.

Lichnowy, kościół par. p.w. św. Jadwigi Śląskiej.

Średniowieczną genezę parafii potwierdza drugi akt lokacyjny z 1363 r., w którym wymieniony jest miejscowy proboszcz. W 1588 r. kościół przejęli protestanci, następnie zwrócili na początku XVII w., staraniem komisji abp Stanisława Karnkowskiego. Drewniana budowla była bardzo zniszczona podczas I wojny szwedzkiej, następnie odbudowana w konstrukcji szkieletowej. W 1680 r. powstała świątynia murowana z dzwonnicą. Obecny kościół wzniesiono w 1866 r. , jako neogotycki, z wysoką wieżą od frontu. Wieża została znacznie uszkodzona przez burzę w 1877 r., a także w czasie ostatniej wojny. W kwietniu 2014 r. zrekonstruowano zniszczone zwieńczenie wieży. Neogotycka bryła kościoła o elewacjach licowanych cegłą, z wysoką, ażurowo zwieńczoną wieżą, stanowi wyraźny element kompozycyjny w układzie przestrzennym miejscowości.

Moszczenica, kościół fil. p.w. Św. Bartłomieja

Najstarszy kościół został wymieniony w dokumentach już w 1398 r. Powstanie obecnego, późnogotyckiego datowane jest na XVI w., gdy wieś podlegała chojnickim jezuitom. W 1803 r. budowla została w znacznym stopniu zniszczona pożarem i odbudowana. Świątynia murowana i otynkowana, jednonawowa, z wyodrębnionym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium opiętym przyporami oraz niższą, drewnianą dzwonnicą od frontu, w której zachował się dzwon z 1771 r.

Nieżychowice, kościół par. p.w. Świętej Trójcy

Pierwsze wzmianki o kościele filialnym p.w. św. Trójcy pochodzą z 1398 r. Obecna świątynia powstała j w XVI w. Jest kościołem halowym, w 1803 r. strawionym częściowo przez pożar, następnie odbudowanym przez rodzinę Wolszlegierów, z zachowaniem gotyckich przypór od strony prezbiterium i ostrołukowych okien.

Nowa Cerkiew, kościół par. p.w. św. Marii Magdaleny

Parafia w Nowej Cerkwi wspomina jest w dokumentach po raz pierwszy w 1398 r. Jej historia sięga jednak znacznie głębiej w przeszłość. Od 1000 r. należała do biskupstwa kołobrzeskiego, a na przełomie XI i XII w. do archidiecezji gnieźnieńskiej. W 1821 r. weszła do diecezji chełmińskiej, a dziś jest częścią diecezji pelplińskiej. Pierwsze wzmianki o kościele parafialnym w Nowej Cerkwi znajdujemy w dokumentach wizytacji z 1653 r. W jego miejscu powstała przed 1744 r. nowa świątynia, która po modernizacji w 1763 r. przetrwała do początków XIX w. Wtedy rozpoczęto budowę kościoła z muru pruskiego, który zastąpił drewnianą świątynię. W latach 1911-1913 w jej miejscu wybudowano w stylu neobarokowym dzisiejszy kościół. Część wyposażenia obecnego kościoła pochodzi z wnętrz dawnego obiektu. Kościół w typie bazyliki, trójnawowy, pięcioprzęsłowy, z wieżą wbudowana od frontu..

Ogorzeliny, kościół par. p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego

Parafia w Ogorzelinach została założona przez właścicieli majątku po 1338 r., co potwierdza wykaz danin rzymskich z 1398 r. Czas budowy kościoła określa się na połowę XIV w., podawana jest też data - 1402 r. Był przebudowywany w XVI i XVIII w. Kościół założony na planie prostokąta, jednonawowy, z wtopioną wieżą od strony zach. oraz prostokątną zakrystią od pd. Architektura posiada elementy gotyckie np. przypory i ostrołukowe okna oraz detale barokowe.

Ostrowite, kościół par. p.w. św. Jakuba Apostoła

Kościół gotycki wzniesiony w XIV w. (1402 r)., został zniszczony w czasie wojen polsko - krzyżackich w latach 1410 - 1413. W 1445 r. parafia została odnotowana w dokumentach mającego się odbyć synodu laickiego. W XVII w. dobudowano do korpusu od strony północnej barokową zakrystię. Kościół jednonawowy, z wydzielonym prezbiterium oraz wieżą od frontu.

Silno, kościół par. p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP

Kościół katolicki wybudowany w 1956 r., z zachowanym częściowo wyposażeniem z wcześniejszego kościoła.

Sławęcin, kościół fil. p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej

Kościół erygowany jako parafialny przed 1368 r., od 1617 r. filia kościoła parafialnego w Lichnowach. Obecny kościół p.w. Św. Katarzyny Aleksandryjskiej, zbudowany w XVI w., wzmiankowany w 1652 r. W 1714 r. kościół przebudowany, w tym czasie dobudowano wieżę. W 1931 r. kościół kolejny raz przebudowany, z zachowaniem wieży oraz dotychczasowego barokowego charakteru.

Swornegacie, kościół p.w. św. Barbary, ob. w Muzeum Etnograficznym we Wdzydzach Kiszewskich

Dzieje parafii związane są z zakonem augustianów, którzy już w 1265 r. wybudowali tu swój klasztor. W 1333 r. powstał kolejny kościół p.w. Św. Jana Chrzciciela i Św. Bartłomieja Apostoła. Od 1617 r. była to filia parafii w Konarzynach, która została zniszczona przez pożar. Następny drewniany kościół wzniesiono około 1742 r., tym razem pod wezwaniem Św. Barbary. Na początku XX wieku zmieniono status kościoła, w 1900 r. utworzono samodzielny wikariat, a w 1908 r. powołano aktualną parafię. Gdy powstał nowy kościół, w starym sporadycznie odprawiano msze. W 1980 r. został przeniesiony do Muzeum we Wdzydzach Kiszewskich, tam odnowiony i w 1984 r. poświecony. Stanowi przykład najstarszego budownictwa sakralnego i chociaż jest eksponowany już w innym miejscu, prezentuje świadectwo kunsztu budowlanego terenu Sworów. Wzniesiony w konstrukcji zrębowej, nakryty dachem z gontu, jednonawowy, z węższym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium i wieżą wbudowaną od frontu. Zachował także pierwotne wyposażenie m.in. ołtarz główny z końca XVII w., klasycystyczny ołtarz boczny z drugiej połowy XIX w., ołtarz boczny rokokowo - klasycystyczny pełniący funkcję chrzcielnicy z 1796 r. oraz rokokową ambonę z 1795 r.

Kościół par. p.w. św. Barbary

Nowy kościół W Swornegaciach ukończono w 1916 r., według projektu Fritza Kunsta z Kolonii. Prezentuje okazałą murowaną bryłę, założoną na planie krzyża łacińskiego, z wyodrębnionym, wielobocznie zamkniętym prezbiterium i smukłą wieżą dostawioną z boku frontowego podcienia. We wnętrzu zwraca uwagę polichromia wykonana przez Władysława Drapiewskiego.

b. kaplice cmentarne i rodowe

L.P.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NR REJESTRU
1.	Jarcewo	Rodziny Kreich	
2.	Ogorzeliny	Rodziny Prądzyńskich	
3.	Ostrowite	Kaplica cmentarna	

Jarcewo

Neogotycka kaplica wybudowana została pod koniec XIX w przez rodzinę Kreich, właścicieli pobliskich majątków w Czartołomiu i Jarcewie. Posadowiona na terenie dawnego cmentarza ewangelickiego, obecnie w połowie rzymskokatolickiego, murowana i otynkowana. Bryła parterowa nakryta dachem dwuspadowym, z trójkątnymi szczytami, w narożach smukle wieżyczki. Kompozycja elewacji z użyciem form neogotyckich w formie ostrołukowych okien i maswerkowych blend, a także gzymsu i gryzu arkadkowego pod okapem.

Ogorzeliny

Kaplica neogotycka z 1823 r., poświęcona rodzinie Prądzyńskich, usytuowana na cmentarzu przy ul. Obkaskiej 1. Obecnie pełni funkcję kaplicy przedpogrzebowej.

Ostrowite

Kaplica wybudowana w 2. ćwierci XIX w. usytuowana na cmentarzu przykościelnym przy ul. Szkolnej 5.

c. kapliczki

Charakterystyczną forma dla tego terenu są okazałe neogotyckie kaplice-dzwonnice, murowane z cegły, piętrowe, nakryte dachem, z otwartą ostrołukowymi otworami górną kondygnacja, na której umieszczone są dzwony.

Najpopularniejsze są jednak kapliczki typu architektonicznego, także o neogotyckiej formie, znacznie rzadsze to kapliczki figuralne, przeważnie związane z okresem II Rzeczypospolitej (Lichnowy). Niekiedy kapliczki stanowią połączenie tych dwóch typów: architektonicznego i figuralnego (Chojniczki).

L.P.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT
1.	Angowice	Kaplica-dzwonnica
2.	Angowice	Kapliczka architektoniczna
3.	Charzykowy	Kaplica-dzwonnica
4.	Chojniczki	Kapliczka architektoniczno-figuralna
5.	Cołdanki	Kapliczka architektoniczna
6.	Doręgowice	Kapliczka architektoniczna
7.	Gockowice	Kaplica-dzwonnica
8.	Granowo I	Kapliczka architektoniczna
9.	Granowo II	Kapliczka architektoniczna
10.	Kłodawa	Kapliczka architektoniczna
11.	Lichnowy, ul. Okrężna	Kapliczka architektoniczna
12.	Lichnowy, ul. Chojnicka	Kapliczka figuralna
13.	Nowa Cerkiew	Kapliczka architektoniczna
14.	Nowa Cerkiew	Kapliczka architektoniczno-figuralna
15.	Ogorzeliny	Kapliczka architektoniczna
16.	Ostrowite	Kapliczka architektoniczna

17.	Sławęcin	Kapliczka architektoniczna
18.	Sławęcin	Kapliczka architektoniczna

Angowice

W tej miejscowości znajduje się kaplica-dzwonnica oraz kapliczka typu architektonicznego ze współczesną figurą .

Charzykowy

Przy ul. Długiej zachowała się trójkondygnacyjna kaplica-dzwonnica, z zachowanymi drzwiami frontowymi na zawiasach pasowych, umieszczonych w ostrołukowej, tynkowanej wnęce.

Chojniczki

Wzniesiona w 2. ćw. XX w. kapliczka architektoniczna z naturalnej wielkości figurą Matki Boskiej z Dzieciątkiem.

Cołdanki

Neogotycka kapliczka typu architektonicznego, ceglana, obecnie pobielona, zachowana na terenie parku dworskiego.

Doręgowice

Kaplica-dzwonnica usytuowana w centrum wsi, o piętrowej bryle nakrytej dwuspadowym, elewacjach licowanych cegłą, z detalem ceramicznym w formie fryzów i gzymsów oraz z ostrołukowymi otworami i tynkowanymi blendami .

Gockowice

Trójkondygnacyjna, przezroczowa, kapliczka typu architektonicznego, z 1927 r., z dwiema współczesnymi figurami.

Granowo I i II

Neogotyckie kapliczki typu architektonicznego, z początku XX w. zlokalizowane na dwóch krańcach wiejskiej owalnicy.

Kłodawa

Kapliczka typu architektonicznego z 1934 r., ze współczesnymi figurami, ostatnio odnowiona.

Lichnowy

ul. Chojnicka

ul. Okrężna

Kapliczka przy ul. Chojnickiej, typu figuralnego, z 2.ćw. XX w., z naturalnej wielkości rzeźbą ze sztucznego kamienia przedstawiającą MB Królową Korony Polski z Dzieciątkiem, ustawioną na neobarokowym cokole z dwiema płycinami inskrypcyjnymi, zawierającymi wezwanie kapliczki (front) oraz datę renowacji.

Kapliczka przy ul. Okrężnej, z początku XX w. , architektoniczna, jednokondygnacyjna, z metalowym krzyżem w zwieńczeniu.

Nowa Cerkiew

Kapliczka z 1. ćwierci XX w., usytuowana na prywatnej posesji, przy ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 13.

Kapliczka wybudowana w 1933 r., przy murze cmentarnym; usytuowana przy ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 29a.

Ogorzeliny

Kapliczka z 1. ćwierci XX w. usytuowana przy budynku ul. Chojnicka 28, o rzadko spotykanej modernistycznej formie.

Ostrowite

Kapliczka z lat 80-tych XIX w. Usytuowana przy drodze prowadzącej do Ciechocina, przy budynku ul. Główna 45.

Sławęcin

Kapliczka usytuowana na prywatnej posesji przy ul. Chojnickiej 1, wybudowana ok. 1900 r.

Kapliczka przydrożna usytuowana w pobliżu budynku ul. Chojnicka 15, z końca XIX w., o analogicznej jak poprzednia formie, nie otynkowana.

6.3.4. Cmentarze

Na terenie gminy zachowało się sporo historycznych cmentarzy: na terenach północnych są to dawne cmentarze ewangelickie, na południu głównie katolickie. Z cmentarzy ewangelickich, niektóre stały się po ostatniej wojnie nekropoliami katolickimi. Pozostałe, zwykle nieczynne, przez długie lata zaniedbane, obecnie są często porządkowane przez okolicznych mieszkańców lub służby leśne. Cmentarze katolickie na terenie Kosznajderii charakteryzują się bardzo ciekawymi formami nagrobków (Angowice). Nielicznie zachowały się cmentarze rodowe. Nie przetrwał jedynie katolicki cmentarzyk w Kopernicy, odnotowany jeszcze w dokumentach z 1985 r. (Karta ewidencyjna cmentarza).

L.P.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NR REJESTRU
1.	Angowice	Cmentarz katolicki	
2.	Charzykowy	Cmentarz katolicki	
3.	Chojniczki	Cmentarz ewangelicki	
4.	Ciechocin	Cmentarz katolicki, przykościelny	**1354**
5.	Doręgowice	Cmentarz ewangelicki	
6.	Gockowice	Cmentarzyk rodowy	
7.	Jarcewo	Cmentarz ewangelicki, ob. w połowie katolicki	
8.	Jeziorki	Cmentarz epidemiczny	
9.	Kopernica	Cmentarz ewangelicki	
10.	Krojanty	Cmentarz ewangelicki, ob. katolicki	
11.	Lichnowy	Cmentarz katolicki, przykościelny	**1843**
12.	Moszczenica	Cmentarz katolicki	
13.	Nieżychowice	Cmentarz katolicki, przykościelny	
14.	Nowa Cerkiew	Cmentarz katolicki, przykościelny	
15.	Ogorzeliny	Cmentarz katolicki, przykościelny	
16.	Ostrowite	Cmentarz katolicki, przykościelny	
17.	Pawłowo	Cmentarz katolicki	
18.	Powałki	Cmentarz ewangelicki	
19.	Silno	Cmentarz katolicki	
20.	Sławęcin	Cmentarz katolicki, przykościelny	
21.	Swornegacie	Cmentarz katolicki, przykościelny	
22.	Zbeniny	Cmentarz ewangelicki	

Angowice

Cmentarz katolicki z połowy XIX w., o regularnym planie, z nasadzeniami granicznymi, bez podziału na kwatery, o rzędowym układzie nagrobków. Bardzo ciekawe, różnorodne formy dawnych nagrobków, przypuszczalnie dzieło tego samego warsztatu. Najstarszy pochówek z 1875 r.

Charzykowy

Cmentarz katolicki z połowy XIX w., posadowiony w centrum miejscowości, przy ul. Długiej, na niewielkim wzniesieniu. Zachowany pierwotny układ z aleją na osi wsch. - zach. oraz nieliczne z historycznych nagrobków.

Chojniczki

Cmentarz ewangelicki, wchodzący w skład zespołu nie istniejącego już kościoła, zachował regularny plan, ze szpalerami granicznymi zieleni wysokiej, rzędowym układem mogił na osi pn.- pd., a także nielicznymi obudowami nagrobków .

Ciechocin

Katolicki cmentarz z połowy XIX w., przy kościele fil. p.w. Św. Marcina, położony we wsch. części wsi, okolony kamienno-ceglanym murem oraz starodrzewem. Zachowane nieliczne historyczne nagrobki z końca XIX i początku XX w. , w formie krzyży i pni drzew, w tym rodziny Janowitz (Maria +1877).

Doręgowice

Ewangelicki cmentarz z połowy XIX w., usytuowany poza wsią, na skraju lasu. Założony na planie nieregularnego czworoboku, obecnie zarośnięty . Czytelny dawny układ rzędowy mogił, zachowane nieliczne obudowy grobów.

Gockowice

Cmentarzyk rodowy rodziny Konietzkich z połowy XIX w., położony na skraju wsi, przy głównej drodze, na niewielkim wzniesieniu. Otoczony kamiennym murem z takimi słupkami. Na terenie cmentarza zachował się nieliczny starodrzew oraz granitowe podstawy 5 dawnych krzyży. Obecnie całość uporządkowana, a mur odnowiony.

Jarcewo

Cmentarz ewangelicki położony na wsch. od majątku Jarcewo,. Założony na plan regularnego czworoboku, granice obsadzone wysoką zielenią i żywopłotem grabowym, w centrum zachowany 400-letni dąb . W części pn. neogotycka kaplica grobowa rodziny Kreich , ówczesnych właścicieli Jarcewa i Czartołomia, z pochówkami: Maria +1914, Carl + 1933. Po 1945 r. podzielony na pn. część ewangelicką z kaplicą oraz część pd. rzymskokatolicką, gdzie nowe pochówki. Zachowane historyczne nagrobki m.in. najstarszy z 1867 r. + Joseph Gigch. Obecnie uporządkowany cały teren i dawne mogiły.

Jeziorki

Cmentarz epidemiczny (informacja mieszkańców) położony na wsch. od miejscowości Jeziorki, przy drodze nr 22. Zachowany regularny plan, część starodrzewu oraz kilka kamiennych steli, usytuowanych w jednym rzędzie, na osi pn.-pd. Cmentarz nie został dotąd ujęty w dokumentacji konserwatorskiej, natomiast jest zaznaczony na mapie z początku XX w.

Kopernica

Dawny cmentarz ewangelicki położony na terenie leśnym, za budynkami leśnictwa. Założony w połowie XIX w., w dokumentach 1980 r. opisany krzyż z 1876 r. Założony na planie czworoboku zbliżonego do trapezu, z wysoką zielenią wzdłuż granic zach. i pd. Mogiły o układzie rzędowym na osi pn.- pd., zachowane obudowy i relikty nagrobków. Ostatnio teren cmentarza uporządkowany i ogrodzony.

Drugi z cmentarzy w tej miejscowości, katolicki, założony przed 1914 r., zlokalizowany w głębi lasu, w odległości około 1 km na zach. od wsi , odnotowany na karcie ewidencyjnej z 1985 r., nie zachował się do naszych czasów.

Krojanty

Pierwotnie cmentarz ewangelicki z połowy XIX w., obecnie cmentarz katolicki z 2. połowy XX w. Zachowany plan wieloboku z bramą i aleją od strony pd.- zach. Z nagrobków historycznych zachował się grób Juliusza i Alfreda Buczewskich z 1918 r., a ze współczesnych zwraca uwagę nagrobek ostatnich właścicieli majątku Krojanty, w tym Alojzego Leliwy-Pruszaka, zamordowanego w 1939 r.

Lichnowy

Przykościelny cmentarz katolicki z 1. połowy XIX w., założony na planie prostokąta, otoczony kamienno-ceglany murem z ceglanymi słupkami bramy od strony ul. Szkolnej . W części wsch. aleja na osi głównej, z częściowo zachowanym starodrzewem . Dotrwało kilka historycznych nagrobków, w tym najstarszy z 1837 r. miejscowego proboszcza Petera Nilscha, a także rodzin Ergenbrecht i Fedtke.

Moszczenica

Cmentarz przykościelny otoczony kamiennym murem. Najstarszy zachowany nagrobek z 1889 r. Obecny cmentarz powstał zapewne na miejscu starszego, gdyż kościół pochodzi z XVI w.

Nieżychowice

2015

2016

Cmentarz przykościelny, ogrodzony murem kamiennym. Do niedawna (2015 r.) zachowane historyczne nagrobki rodzin, m.in. Wolszlegierów, Pruszaków i Bolewskich. Obecnie dotrwał jedynie wspólny grobowiec, już niekompletny, zasłużonej rodziny Wolszlegierów (Adam + 1907) i Pruszaków (Benon + 1898) i Anatolia (1903).

Nowa Cerkiew

Cmentarz położony w centrum miejscowości, przy ul.18 Pułku Ułanów Pomorskich 16. Na planie regularnego czworoboku, z aleją na osi. Zachowane ceglane słupki ogrodzenia. Najstarszy nagrobek z 1906 r.

Ogorzeliny

Cmentarz przykościelny otoczony ceglanym murem, założony na przełomie XIX/XX w., na miejscu starszego. Zachowana kaplica rodziny Prądzyńskich, pełniąca obecnie funkcję kaplicy przedpogrzebowej, a także kilka historycznych nagrobków.

Ostrowite

Cmentarz przykościelny , prawdopodobnie usytuowany na miejscu starego cmentarza, gdyż parafia istnieje od 1402 r., a kościół był wielokrotnie przebudowywany. Najstarszy nagrobek pochodzi z 1914 r.

Pawłowo

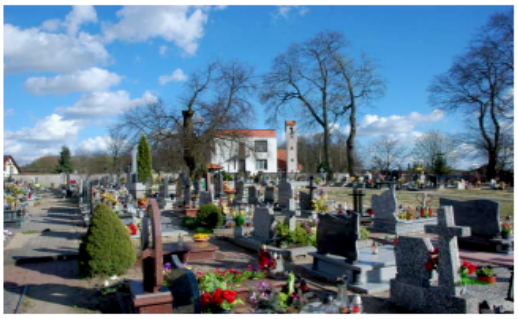

Cmentarz XX-wieczny, usytuowany na pn.- wsch. od kościoła, przy ul. Okrężnej, założony na planie czworoboku, z aleja na osi głównej i częściowo zachowaną zielenią wysoką na granicy zach.

Powałki

Cmentarz ewangelicki położony przy ul. Sielskiej, naprzeciw domów nr 1 i 2, przy drodze. Założony w XIX w., na planie trójkąta, z zachowanymi pojedynczymi obudowami grobów i nielicznym starodrzewem.

Silno

Cmentarz o tradycji średniowiecznej, być może jeszcze XIV lub XVI wiecznej, usytuowany przy ul. Głównej, okolony murem ceglanym, z główną bramą od strony ulicy. Na terenie cmentarza, pod krzyżem, eksponowany kamienny ołtarz z dawnego kościoła.

Sławęcin

Cmentarz skupiony wokół kościoła, przy ul. Szkolnej 6, założony prawdopodobnie na miejscu starszego, otoczony kamiennym murem z ceglanymi słupkami. Najstarszy zachowany nagrobek z 1915 r.

Swornegacie

Cmentarz przykościelny usytuowany w centrum wsi, przy ul. Mestwina. Zachowany najstarszy krzyż nagrobny z datą z 1899 r. Powstał na miejscu dawnego, starszego cmentarza, przy barokowym, drewnianym kościele.

Zbeniny

Cmentarz ewangelicki położony przy drodze nr 235, założony na planie regularnego czworoboku, z zachowanym starodrzewem i fragmentami grobów, w tym nieliczne obudowy, cokoły krzyży, prostokątnych steli oraz w formie pnia drzewa.

6.3.5. Zespoły dworsko parkowe z folwarkami

L.P.	MIEJSCOWOSC	OBIEKT	NR REJESTRU
1.	Chojnaty	Dwór z parkiem	
2.	Cołdanki	Dwór z parkiem, budynek gospodarczy, czworaki	
3.	Czartołomie	Dwór z parkiem, spichlerz, rządcówka	**1680**
4.	Jarcewo	Dwór z parkiem, folwark: 2 obory, stajnia, stodoła, kuźnia, straż pożarna	**1681**
5.	Krojanty	Dwór z parkiem, budynek gospodarczy	**1682**
6.	Lichnowy	Dwór z parkiem	
7.	Lotyń	Dwór z parkiem	
8.	Nieżychowice	Pałac	
9.	Objezierze	Dwór, budynek gospodarczy	
10.	Pawłowo	Pałac, park	
11.	Pawłówko	Dwór, park	
12.	Racławki	Park podworski	
13.	Silno	Dwór, park	**1080**

14.	Szlachetna Nowa Cerkiew	Dwór, park	**1045**
15.	Topole	Dwór, park	
16.	Zbeniny	Dwór, park	**1606**

Chojnaty

Zespół dworsko-parkowy, w którym zachował się neoklasycystyczny dwór wzniesiony w 2. połowie XIX w., z wieżą widokową typu włoskiego i z przebudowanym już po ostatniej wojnie górnym piętrem. Na północ od dworu rozciąga się park krajobrazowy, przecięty obwodnicą Chojnic.

Cołdanki

Zespół dworsko-parkowy należący przez długie lata do znanej rodziny Wolszlegierów, z częściowo zachowanym folwarkiem oraz osiedlem dawnych czworaków. Dwór obecnie znacznie przebudowany, o ocieplonych elewacjach. Park położony na zach. od dworu, o kompozycji swobodnej, skupionej wokół owalnego stawu. Na pn. od stawu zachowany nagrobek dawnego. właściciela majątku. Na wsch. od dworu wśród współczesnych zabudowań folwarku dotrwał budynek dawnego cielętnika.

Czartołomie

Majątek szlachecki znany od XVI w., kiedy z pobliskim Jarcewem stanowił własność sędziów ziemskich (zwany Czartolomiei). Wówczas powstał tu folwark, usytuowany na stokach doliny małego cieku, będącego dopływem Strugi Jarczewskiej, wpływającej do Jeziora Charzykowskiego. Po połowie XVIII w. wzniesiono tu siedzibę właścicieli, a w 1905 r. jako kolejny, powstał obecny dwór, wybudowany przez rodzinę von Fisher. Park krajobrazowy urządzono w 1. połowie XIX w. W 1880 r., gdy była to własność Ernsta Beyricha, powstały zabudowania folwarczne, ukończone już na początku XX w, po przejęciu majątku przez Carla Kreicha, właściciela pobliskiego Jarcewa. Po wojnie posiadłość znacjonalizowano i włączono do Zakładu Doświadczalnego Ziemniaka z siedzibą w Zamartem. Obecnie stanowi własność prywatną.

Jarcewo

Majątek ziemski położony przy granicy zach. części Borów Tucholskich., wzmiankowany w 1436 r. jako wieś szlachecka, własność sędziego ziemskiego. Po 1466 r. należał do rodziny Skórzewskich. Za czasów pruskich własność rodziny Kreich, podobnie jak pobliskie Czartołomie. W 2. połowie. XIX w. wybudowali dwór, otoczony parkiem oraz obszerny folwark. Od 1922 r. posiadłość w rekach Rudolfa Fishera. W okresie międzywojennym popularne miejsce wypoczynku Chojniczan. Po ostatniej wojnie w majątku mieścił się Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin. Obecnie dwór jest własnością prywatną, oddzieloną od folwarku.

Dwór parterowy, na wysokich piwnicach, z dwuspadowym dachem., ostatnio odremontowany, z dodaniem schodów od frontu. Od strony parku piętrowy ryzalit z wieńczony trójkątnym naczółkiem, poprzedzony schodami lustrzanymi. Park krajobrazowy z 2. połowy. XIX w. z unikatowymi okazami drzew. Na terenie folwarku zachowane obiekty XIX-wieczne: gorzelnia, d. mleczarnia, obory i stajnia, a także już XX-wieczne rządcówka, stodoła, waga i straż pożarna.

Krojanty

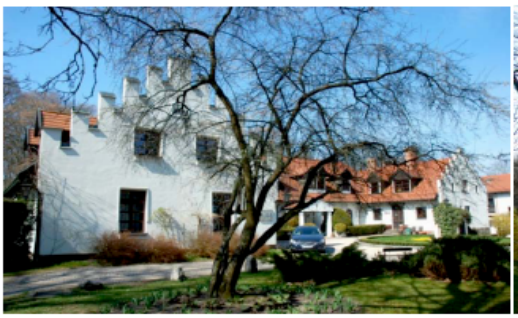

Majątek rycerski należący do komturii człuchowskiej, wzmiankowany w dokumentach w 1357 r. Za czasów Rzeczypospolitej własność kolejno rodzin Lewart-Jezierskich, Poselskich i Kleistów. W 1778 r. właścicielem dóbr w Krojantach został Jakub Szur-Lipiński. Na początku XIX wieku wybudował klasycystyczny jednoskrzydłowy dwór, na fundamentach starszej siedziby. Około 1880 roku majątek kupił baron Ryszard Stanisław Eckardstein. Nowy właściciel w 1884 r. rozbudował dwór, dodając boczne skrzydła, z detalem o cechach neogotyckich. Założył także park krajobrazowy. Tuż przed ostatnią wojną, w 1937 r., majątek zakupił Alojzy Pruszak, zamordowany po wkroczeniu Niemców w 1939 r. Po zakończeniu wojny rodzinę Pruszaków wywłaszczono, a dwór stopniowo popadał w ruinę. W latach 80-tych XX w. dwór wraz z parkiem nabyli od Skarbu Państwa Grażyna i Tomasz Winieccy, którzy obiekt odbudowali, przeznaczając znaczną jego część na siedzibę prywatnej kliniki rehabilitacyjnej. Obecnie dwór, otoczony parkiem, stanowi część zabudowań kliniki, natomiast zachowany budynek gospodarczy dawnego folwarku ma innego właściciela.

Lichnowy

Dwór z początku XIX w. , wówczas parterowy, o wysokich piwnicach, nakryty dachem dwuspadowym. Następnie rozbudowany w 1.ćwierci XX w. o boczne skrzydło i ryzalit. Obecnie częściowo remontowany. Zachowany niewielki park, z żywopłotem grabowym wzdłuż drogi dojazdowej.

Lotyń

Zespół dworsko–parkowy pochodzący z przełomu XVIII/XIX w. Dwór znacznie przebudowany w XX w., park uporządkowany, z zachowanym starodrzewem.

Nieżychowice

Pałac z połowy XIX w., przebudowany w 1915 r. i w późniejszych latach. Trójskrzydłowy, z ukośnie ustawionymi oficynami. Korpus główny piętrowy, z kolumnowym portykiem, od frontu, nakryty dachem czterospadowym, z wieżyczką. Boczne oficyny parterowe, nakryte dachami dwuspadowymi. Za pałacem zachowany park ze starodrzewem.

Objezierze

Dwór w założeniu dworsko – folwarcznym powstałym około 1900 r., obecnie mocno przebudowany. Z dawnego folwarku zachowany obszerny budynek gospodarczy.

Pawłowo

Pałac wybudowany w 2. połowie XIX w., znacznie przebudowany w późniejszych latach. Zachowany park ze starodrzewem, stawem i murowane ogrodzenie zespołu.

Pawłówko

Skromny dwór z początku XX w. przy ul. Przytorowej 25, przebudowany, z zachowanymi detalami oraz zadbanym parkiem ze starodrzewem.

Racławki

Zachowany jedynie park podworski z XIX w. ze starodrzewem, w tymi aleją jesionową. Całość zaniedbana.

Silno

Budynek dworu przy ul. Głównej 14, wybudowany w 3. ćwierci XIX w., następnie przebudowany w 1923 r. Zachowany niewielki park z nielicznym drzewostanem.

Szlachetna Nowa Cerkiew

Dwór z połowy XIX w., z późniejszymi przebudowaniami, obecnie zaniedbany. Drzewostan dawnego parku wycięty, za wyjątkiem kilku drzew na granicy posiadłości.

Topole

Dwór wraz z parkiem z przełomu XIX/XX w. W parku pozostał ślad po alei wjazdowej i nieliczny starodrzew.

Zbeniny

Dwór wzniesiony w 1857 r. i przebudowany w 1926 r. Obecnie w trakcie kolejnej przebudowy, opuszczony od kilku lat, pozostaje w złym stanie. Park pochodzi z czasów budowy, zachował niewielką ilość starodrzewu.

6.3.6. Budownictwo wiejskie

Prezentuje bardzo różnorodne formy i typy budynków, zróżnicowane ze względu na czas powstania oraz na położenie geograficzne. Najstarsze są to obiekty drewniane, inaczej ukształtowane w północnej i w południowej części gminy. Na północy. zachowały się drewniane domy dawnych osad leśnych czy zespoły leśniczówek. Na terenie Kosznajderii były to także drewniane domy z charakterystycznym podcieniem narożnym .

Jedyny zachowany drewniany dom kosznajderski z końca XVIII w.(?), stanowi przykład skromnej chaty. Wąskofrontowy, parterowy, założony na rzucie prostokąta, dwutraktowy. Parterowy, przykryty dachem dwuspadowym ze strzechą, o kalenicy prostopadłej do drogi. Ściany wzniesione na kamiennej podmurówce, w konstrukcji zrębowej, o narożach na jaskółczy ogon. W narożniku podcień poprzedzający wejście. Łuki podcienia tworzą ozdobnie wycięte zastrzały i słupy łączone za pomocą drewnianych kołków. Często drewniane domy miały ozdobne szczyty z geometryczną i roślinną dekoracją.

Silno ul. Główna 49, chata kosznajderska

Kolejne domy widoczne na terenie tutejszych wsi od XIX w. to szeroko frontowe chaty, drewniane na kamiennej podmurówce, o ścianach w konstrukcji zrębowej, parterowe, z dachem dwuspadowym, krytym strzechą wzmocnioną koźlinami, z pazdurami w szczytach. W dwutraktowym układzie wnętrza na osi znajdowała się tzw. ciemna kuchnia. Elewacje oraz szczyty zwykle szalowano deskami, otwory okienne akcentowały proste obramienia z wycinanych listew.

Kamionka 1

Chociński Młyn 9

Swornegacie, ul. Mestwina 5

Zbrzyca 27

Wznoszono także skromniejsze budynki drewniane, często w konstrukcji wieńcowej, z szalowanymi elewacjami parterowe, z dachem dwuspadowym lub naczółkowym, krytym strzechą lub ceramicznie, czasami z gankami.

Zbrzyca 42

Zbrzyca 45

Doręgowice 30

Ciechocin 50

Swornegacie ul. Międzymostowa 35

W północnej części gminy, na terenie osad leśnych, zachowały się budynki drewniane z użytkowym półpiętrem, nakryte dachem dwuspadowym, często z papą. Na elewacjach stosowano szalowanie deskami, a przy oknach okiennice.

Chociński Młyn 2

Chociński Młyn 3

Kłodawa 32

Charzykowy, ul. Długa 102

Płęsno 1a

Powałki, ul. Sielska 8

Część drewnianych budynków została przebudowana, odeskowane elewacje częściowo otynkowane, dwuspadowe dachy pokryto ceramicznie, a w ostatnich czasach eternitem lub blacha falistą.

Moszczenica 41

Nowa Cerkiew, ul.18 Pułku Ułanów Pomorskich 32

Stary Młyn 3

.

Doręgowice 30

Ciechocin 50

W 2. połowie XIX w. coraz popularniejsze stały się domy ceglane domy, w pierwszym okresie formą naśladujące budownictwo drewniane. Początkowo były to skromne parterowe budynki, nakryte dachem dwuspadowym o szalowanych szczytach, z nielicznym detalem ceramicznym na elewacjach.

Kruszka 2

Doręgowice

Lichnowy, ul. Główna 15-17

Ciekocin 26

Ostrowite ul. Głowna 16

Sławęcin ul. Chojnicka 3

Sławęcin ul. Szkolna 21

Wkrótce budownictwo ceglane stało się obowiązujące także na terenach wiejskich (pruskie przepisy budowlane). Obok skromnych domów, pojawiły się formy rozbudowane. Nadal parterowe ale już z piętrowym ryzalitem czy wystawką od frontu oraz z mieszkalnym lub gospodarczym poddaszem. Licowane cegłą elewacje zdobiły fryzy i gzymsy działowe oraz nadokienne, główne wejście wyróżniało się kształtem i rozmiarem

Charzykowy ul. Długa 46

Granowo 22

Ostrowite ul Główna 17-19

Ostrowite ul. Główna 29

W większych wsiach, przy głównych ulicach, pojawiły się budynki wzorowane na miejskich kamienicach, piętrowe, z mieszkaniami dla lokatorów lub lokalami usługowymi w parterze.

Charzykowy

Lichnowy, ul. Okrężna 2

Nowa Cerkiew, ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 19

Ostrowite, ul. Szkolna

Swornegacie, ul. Podgórna 2

W czasach II Rzeczypospolitej, w latach 30-tych XX w., wraz z polskimi osadnikami pojawiły się charakterystyczne zagrody poniatówek (minister Juliusz Poniatowski). Tworzyły je drewniany budynek mieszkalny, z charakterystycznym podcieniem narożnym i obiekty gospodarcze, drewniane lub murowane, ustawione w czworobok. Najwięcej takich przykładów zachowało się w Jeziorkach, chociaż niektóre zostały już bardzo przerobione (Jeziorki 13).

Jeziorki 14

Jeziorki 20

6.3.7. budownictwo wiejskie publiczne

W północnej części gminy Chojnice, na terenach znacznie zalesionych, pojawiły się pod koniec XIX i na początku XX w. **zespoły leśniczówek**. Tworzyły je murowane budynki administracyjno-mieszkalne oraz zabudowania gospodarcze, całość w regularnie rozplanowanych siedliskach. Niekiedy towarzyszyły im budynki dla robotników leśnych. (Bachorze).

Drzewicz

Funka

Klosnowo, Leśnictwo Powałki

W 2. połowie XIX w. na terenach wsi gminy Chojnice, podobnie jak w całych Prusach, w związku z ówczesną reformą szkolnictwa, pojawiły się **budynki szkolne.** Opracowane zostały standardowe projekty wiejskich budynków szkolnych jedno- i dwuklasowych, Były to obiekty ceglane, na kamiennym fundamencie, parterowe, z mieszkaniem dla nauczyciela na poddaszu, zawsze z budynkiem gospodarczym. Ten typ rozbudowano dopiero na początku 20-tych XX w., w związku z kolejną reformą szkolnictwa. Wówczas budowano już szkoły wieloklasowe, z osobnymi sanitariatami.

Angowice 31-31 a

Charzykowy, ul. Długa 71,

Krojanty, ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 40

Doręgowice 37,

Ostrowite ul. Szkolna 3, szkoła wieloklasowa z 1908 r.

6.3.8. Budownictwo wiejskie gospodarcze

Zabudowa wiejska to nie tylko budynki mieszkalne ale również gospodarcze. Zazwyczaj tworzyły regularny układ skupione wokół wewnętrznego podwórza. Początkowo, podobnie jak mieszkalne były drewniane, później w konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą, wreszcie murowane – kamienne lub ceglane. Te ostatnie bardzo często okazałe, niekiedy przewyższające rozmiarem domy mieszkalne.

Kłodawa 29

Bachorze 6

Zbrzyca 2, drewniany budynek parterowy, kryty strzechą z koźlinami w kalenicy.

Kławkowo, ul. Leśna 2

Klawkowo, ul. Leśna 3

Granowo 19

Moszczenica 6

Moszczenica 39

6.3. 9. Budownictwo techniczne i przemysłowe

Rolniczy charakter południowej części, a zalesiony terenów północnych gminy Chojnice, spowodował, że niewiele powstało tu zakładów przemysłowych, a jeszcze mniej historycznych obiektów techniczno-przemysłowych przetrwało do naszych czasów. Te zachowane, związane są z rolniczym i z leśnym przemysłem przetwórczym. Najstarszą gałęzią tej dziedziny było młynarstwo, którego funkcjonowanie potwierdzają jeszcze krzyżackie, a następnie polskie i pruskie źródła. Były to głównie młyny wodne, wznoszone nad strugami i potokami, stopniowo przekształcone w folusze, papiernie (Charzykowy), czy kuźnice, potem także parowe. Niewiele zachowało się takich obiektów, w Chocińskim Młynie widoczny jest jedynie przepust dawnego młyna, w Ogorzelinach zachował się młyn parowy z 1912 r. Rzadziej wznoszono wiatraki, chociaż znane są z przekazów, żaden nie dotrwał do naszych czasów.

Ogorzeliny, ul. Młyńska 7, młyn i dom młynarza

Niegdyś w każdej wsi istniała kuźnia, obecnie zachowały się pojedyncze obiekty, takie jak Powałkach.

W 2. połowie XIX w. w obrębie dużych majątków pojawiły się **mleczarnie** (Jarcewo, Ogorzeliny), przekształcane niekiedy w **gorzelnie** (Jarcewo). Pod koniec stulecia gorzelnie licznie wznoszono także na terenie wsi, np. w Gockowicach czy Jeziorkach.

Jeziorki

Gockowice

Ogorzeliny ul, Młyńska 9, mleczarnia.

Na zalesionym terenie północnej części gminy powstała w Klosnowie w 1913 r., wyjątkowa przetwórnia pozyskująca nasiona z szyszek. Bardzo nowoczesna w swoim czasie, zachowała dawne urządzenia, a po ostatniej modernizacji nadal funkcjonuje.

Klosnowo

Duży zespół infrastruktury technicznej powstał w 2.połowie XIX w., w związku z budową **linii kolejowych**. Były to budynki dworców, obsługi technicznej i magazynowej, mieszkania dla pracowników, ale także widoczne w krajobrazie nasypy czy wiadukty. Niewiele z tych obiektów dotrwało do naszych czasów.

Moszczenica 20B, dworzec kolejowy

Racławki 5, dworzec kolejowy

Silno ul. Dworcowa 54A, budynek dworca,

ul. Dworcowa 52- budynek magazynowy wraz z mieszkalnym

Silno ul. Dworcowa 56

6.3.10. Zabytki archeologiczne

Na terenie Gminy Chojnice jak dotąd brak zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków województwa pomorskiego, lecz w wojewódzkiej ewidencji zabytków archeologicznych figuruje 57 stanowisk archeologicznych.

Wśród nich znajdziemy najstarsze obiekty z epoki kamienia. Jest to osada neolityczna odkryta na terenie wsi Charzykowy, jak również liczne ślady obozowisk z tego czasu (2 mln-10 000 p. n. e). Na epokę kamienia oceniono także ślady osadnicze w Chocińskim Młynie.

W Swornegaciach odkryto obozowisko i ślady osadnictwa z mezolitu jak i wczesnego średniowiecza. Swornegacie są bogate w odkrycia archeologiczne z okresu, mezolitu, paleolitu, neolitu, okresu wczesnego brązu poprzez wpływy rzymskie po wczesne średniowiecze. Z tego okresu pochodzą obozowiska, grodzisko i inne ślady osadnictwa.

Wyjątkowy, ponadregionalny charakter prezentuje **zespół osadniczy w Ostrowitem**, położony około 1,5 km od dzisiejszej wsi Ostrowite, nad Jeziorem Ostrowite. W jego skład wchodzą zarówno stanowiska kultury pomorskiej, wielbarskiej oraz reliktów wczesnośredniowiecznych, o charakterze osadniczym, jak i sepulkralnym. Wyróżnić trzeba unikalne znaleziska kultury wielbarskiej datowane na późne fazy okresu rzymskiego i okres wędrówek ludów, grób książęcy z III wieku, cmentarzysko wczesnośredniowieczne, gdzie podczas badań odkryto grób z tzw. domem zmarłych, groby nawiązujące do tzw. grobów komorowych, relikty wczesnośredniowiecznego grodu oraz osadę na wyspie jeziora, do której prowadził wczesnośredniowieczny most drewniany

Natomiast w Sławęcinie odkryto skarb z Hallstatt , a w Chojniczkach znaleziono skarb datowany na wczesną epokę brązu. Z okresu brązu pochodzi także osada w Chojnatach, wykazując nawarstwienia z kolejnych epok, przez średniowiecze, aż do czasów nowożytnych.

Pozostałości okresu rzymskiego to osada znajdująca się w Lipienicy .

Ślady czasów wczesnego średniowiecza zapisały się w dwóch grodziskach na terenie wsi Charzykowy (Góra Zamkowa, Wzgórze Wolność, IX w.) oraz w osadzie w Jarcewie.

Pradziejowe cmentarzyska to przede wszystkim liczne zespoły grobów skrzynkowych z epoki żelaza, rozmieszczonych na terenie całej gminy m.in. w: Cołdankach, Pawłówku (wczesna epoka żelaza), w Jarcewie (okres wczesnorzymski) oraz w Kruszce.

Z epoki wczesnej epoki żelaza odkryto ślady po cmentarzysku płaskim, jak i cmentarzysku z grobami skrzynkowymi w Pawłowie. Podobne odkryto w Ogorzelinach.

Od 1974 r. w Białych Błotach działa terenowa **baza Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego**. Początkowo badano średniowieczny gród kasztelanii w Raciążu. W latach 1992-1994 rozszerzono penetracje na cmentarzysko popielnicowe kultury pomorskiej z XIII w. w Gockowicach oraz na duży kompleks osadniczy w Ostrowitem. Prace trwają do dziś, a przy stacji działa także pracownia konserwacji ceramiki oraz magazyny zabytków, gdzie stworzono wystawę ze zgromadzonych podczas badań zabytków archeologicznych. Pracownicy Stacji Archeologicznej, przy współpracy Stowarzyszenia Akolada i Gminnego Ośrodka Kultury w Chojnicach, opublikowali wydawnictwo na temat zasobów archeologicznych Gminy Chojnice „Ekspedycja archeologiczna-Ostrowite".

W 2004 r. przeprowadzono badania powierzchniowe i sondażowe pod kierownictwem dr Krzysztofa Walenty z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, na trasie planowanej obwodnicy miasta Chojnic, w ciągu drogi krajowej nr 22. Odkryto wówczas osadę kultury wielbarskiej w Pawłówku st.1(d. Lipienica st.1).

W 2014 r. w Charzykowach doszło do przypadkowego odkrycia skarbu brązowego kultury łużyckiej. Przeprowadzono wówczas badania ratownicze, pod kierownictwem Łukasza Trzcińskiego. Zabytki z badań umieszczono w Muzeum Historyczno-Etnograficznym w Chojnicach.

Jesienią 2015 r. odbyły się badania w ramach **Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP**), przeprowadzone po raz pierwszy na tym terenie. Prace prowadziło Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział w Łodzi, pod kierownictwem Łukasza Trzcińskiego. Objęły obszar południowy gminy Chojnice i znaczną część gminy Człuchów, oznaczone jako obręby 25-33, 25-34 i 25-35.

W obrębie **25-33** ujęto 3 jednostki ewidencyjne: Charzykowy (miejscowości Charzykowy, Wolność, Zacisze), Chojniczki, Nieżychowice, miasto Chojnice (Chojnice, Zamieście) oraz 4 jednostki gminy Człuchów. Zarejestrowano 8 stanowisk archeologicznych, które prezentują 13 punktów osadniczych. W tym wskazano 5 punktów jako pradziejowe, 1 punkt kultury pomorskiej, 3 punkty z wczesnego średniowiecza (w tym 1 cmentarzysko kurhanowe) 3 punkty z późnego średniowiecza oraz 1 punkt nieokreślony.

W obrębie **25-34** zbadano 7 jednostek ewidencyjnych: Chojniczki, Czartołomie, Krojanty, Nowa Cerkiew, Pawłowo, Pawłówko, Powałki i miasto Chojnice. Odnaleziono 16 stanowisk archeologicznych, z 22 punktami osadniczymi: 11 punktów określono jako pradziejowe, 7 późnośredniowieczne, 2 późnośredniowieczne / nowożytne, 1 nowożytny i 1 nieokreślony.

W obrębie **25-35** rozpoznano 4 jednostki ewidencyjne: Kruszka (miejscowości Jeziorki i Kruszka), Lotyń (miejscowości Białe Błota, Lotyń, Sternowo), Nowa Cerkiew i Pawłowo, gminy Czersk Lutom (miejscowość Suszek) i Rytel miejscowość Młynki) oraz Raciąż na obszarze województwa kujawsko-pomorskiego. Zarejestrowano 16 stanowisk, które prezentują 24 punkty o następującej specyfikacji kulturowej i funkcjonalnej: 6 śladów osadniczych uznane jako pradziejowe, 2 punkty kultury łużyckiej/pomorskiej, 4 punkty kultury wielbarskiej, 3 punkty z

wczesnego średniowiecza, w tym 2 osady, 4 punkty z późnego średniowiecza w tym: 1 osada, 4 punkty z późnego średniowiecza./nowożytność oraz 1 punkt z osadą nowożytną.

Wszystkie stanowiska zostały zarejestrowane na kartach ewidencyjnych zabytków archeologicznych, przechowywanych w Wydziale Archeologii Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku. Pozyskane zabytki przekazano do Stacji Archeologicznej Uniwersytetu Łódzkiego w Białych Błotach.

6.3.11. Wartości niematerialne

Mianem wartości niematerialnych określa się dziedzictwo kulturowe przekazywane z pokolenia na pokolenie, pielęgnowane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i historią, co zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej. W 2011 r. Polska przyjęła **Konwencję UNESCO z 2003 r. w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego**. Jednym z głównych celów Konwencji jest zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Toteż zalecane jest rozpoznanie i udokumentowanie zachowanych jego elementów, a także zabezpieczanie, a następnie promowanie, przede wszystkim poprzez odpowiednio przygotowaną edukację. Najważniejszymi elementami tego dziedzictwa są **zachowane miejscowe tradycje oraz język, jako podstawowy nośnik przekazu**.

Obszar Gminy Chojnice charakteryzuje się znaczną różnorodnością kulturową, wynikającą z przemieszania odmiennych tradycji. Północną i zachodnią cześć gminy zamieszkują Kaszubi od czasów najdawniejszych. To obszar zalesiony, z licznymi jeziorami i rzekami. Wyróżniają się na nim tereny tzw. Sworów, czyli położone wokół Swornegaci, gdzie mieszkańców nazywano boroki, brocë (nie borowiacy). Od 2005 r. działa we wsi, w miejscu dawnego budynku szkolnego, Kaszubski Dom Rękodzieła Ludowego. W programie działania tej placówki, poza tradycyjnymi wystawami dzieł miejscowych artystów oraz historycznych już przedmiotów codziennego użytku, prowadzone są warsztaty związane z kaszubskim rękodziełem oraz miejscowymi tradycjami. Można poznać zarówno tajniki wypieku tutejszego chleba, jak i technikę toczenia na kole garncarskim. Od 2006 r. realizowany jest projekt poznawczy we współpracy z Zaborskim Parkiem Krajobrazowym, dotyczący dawnego sadownictwa, z utworzeniem sadu ze starymi odmianami drzew owocowych. Popularyzowana jest także **tradycyjna kuchnia**, ze słynną kiszką kaszubską, przygotowywaną w specjalnych lnianych woreczkach oraz zupa rybna.

Istotnym czynnikiem zachowania dziedzictwa jest pielęgnowanie języka kaszubskiego, prześladowanego w okresie germanizacji tego regionu, jak i w czasach po ostatniej wojnie. Obecnie jest nauczany w niektórych szkołach. Ważne są również **tradycje i przekazy ustne**: m.in. bajki, przysłowia, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie. Także nazwy geograficzne na tablicach informacyjnych poszczególnych miejscowości są dwujęzyczne (polski i kaszubski).

Południowe tereny to obszar dawnej Kosznajderii, czyli wsi katolickich osadników niemieckich, przybyłych już w XV w., których potomkowie po ostatniej wojnie w większości opuścili te rejony. Obecnie dominuje tu ludność napływowa, z wielu regionów, co spowodowało z jednej strony różnorodność lecz też ścieranie się odmiennych tradycji. W tej sytuacji przypomnienie zjawiska Kosznajderii na początku budziło nieco kontrowersji, lecz obecnie kosznajderska tradycja jest

już pielęgnowana jako świadectwo przeszłości tej ziemi. Dlatego powstał Projekt „Kosznajderia Fenomen Tożsamości" , który poza naukowymi opracowaniami , obejmował także zbieranie pamiątek – fotografii, kronik, dawnego wyposażenia gospodarstw domowych, a także wywiady z najstarszymi mieszkańcami tutejszych wsi. W ramach działania Wiejskiego Domu Kultury w Silnie odrestaurowano dawną chatę kosznajderską, w której prezentowane są pamiątki przeszłości. Tam również prowadzone są warsztaty dawnych tradycyjnych czynności wiejskich (darcie pierza, wyrób masła, pranie bielizny) oraz celebrowanie ważnych dla wsi świąt (Festyn św. Anny).

6.3.12. Zasoby muzealne .

Na terenie gminy Chojnice prezentują się dosyć skromnie, gdyż istnieją jedynie dwie placówki o charakterze muzealnym. Jedną z nich jest kosznajderska chata podcieniowa w Silnie będąca Oddziałem Muzeum Historyczno-Etnograficznego w Chojnicach, w której urządzono niewielkie muzeum poświęcone życiu Kosznajdrów.
Drugi obiekt to Kaszubski Dom Rękodzieła Ludowego w Swornegaciach, który oprócz funkcji punktu informacji turystycznej pełni rolę „centrum kultury regionalnej". Można w nim obejrzeć wiele ekspozycji pamiątek z terenu Swornegaci i okolic, a także wziąć udział w kiermaszach i jarmarkach rękodzieła ludowego, promujących kulturę Kaszub.
W Chocińskim Młynie, na terenie dawnego zespołu dworsko-parkowego, powstało Centrum Edukacji Przyrodniczej, które ma na celu rozwój zaplecza dydaktycznego Parku Narodowego „Bory Tucholskie", niezbędnego do prowadzenia edukacji przyrodniczej na wysokim poziomie. Stworzenie dobrze wyposażonej bazy noclegowej i edukacyjnej pozwoli na organizację kompleksowych kilkudniowych zajęć o tematyce przyrodniczej. Niestety powstanie to połączyło się z rozbiórką zabytkowego dworu i budową na jego miejscu nowego obiektu.

6.3.13. Prawna ochrona zabytków

a. rejestr zabytków

W rejestrze zabytków nieruchomych gminy Chojnice znajduję się 16 decyzji o wpisie do rejestru, które ujmują 8 kościołów, z tego dwa (Ciechocin, Lichnowy) wraz z cmentarzami. Sześć obiektów to zespoły dworsko –parkowe, w tym jeden w Jarcewie wraz z folwarkiem. Ponadto ujęto w rejestrze dwie chaty w Silnie i Moszczenicy.
W rejestrze zabytków ruchomych znalazło się głównie wyposażenie kościołów. Przeważnie są to ołtarze barokowe, wśród których najcenniejsze to ołtarz główny z Nowej Cerkwi z początku XVIII w., czy z Ciechocina z 2.połowy XVIII w. Zachowały się także rokokowe ołtarze boczne n. p. w Nowej Cerkwi, chrzcielnice, a także zabytkowe witraże, organy, feretrony i dzwon. Rejestr tych zabytków jest dostępny w Urzędzie Gminy w Chojnicach.
W rejestrze zabytków archeologicznych nie znalazł się jak dotąd żaden obiekt z terenu Gminy Chojnice.

b. ewidencja zabytków

Ewidencja zabytków wykonana w 2009 r. liczyła 371 kart adresowych. Prace inwentaryzacyjne przeprowadzone w marcu i kwietniu 2016 r. wykazały, że z tej liczby 16 obiektów nie istnieje, a 3 utraciło wartości zabytkowe. Pismem z dnia 20.09.2016 r. (znak RD.5140.169.2016.DH) Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku dokonał wyłączenia przedmiotowych obiektów z Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków Gminy Chojnice.

Wykonano także 34 nowe karty, w tym 17 kart cmentarzy, 5 kart ujmujących układy ruralistyczne, 1 kartę parku oraz 11 kart obiektów nieruchomych. W rezultacie Ewidencja Zabytków Gminy Chojnice liczy obecnie 386 karty adresowe.

c. park kulturowy

Obecnie na terenie Gminy Chojnice brak tej formy ochrony zabytków, której utworzenie na podstawie art. 7 ustawy o ochronie zabytków leży w gestii władz gminy. Takie było też jedno z zadań priorytetu III poprzedniego Programu Opieki odnośnie miejscowości Klosnowo i Chociński Młyn. Po rozbiórce zabytkowego dworu w ostatniej miejscowości taki plan stracił sens, natomiast Klosnowo, a także archeologiczny zespół osadniczy w Ostrowitem kwalifikują się do takich działań.

6.4. Zabytki o najważniejszym znaczeniu dla gminy

Na obszarze Gminy Chojnice ponadregionalny charakter ma z pewnością **archeologiczny zespół nad Jeziorem Ostrowite**, gdzie zachowały się wielokulturowe stanowiska osadnicze, udokumentowane poprzez wieloletnie badania.

Ponadto w całej gminie zachowało się sporo **historycznych układów ruralistycznych**, gdyż wiele tutejszych miejscowości ma średniowieczne korzenie, co przekłada się na ich układ przestrzenny. W większości są to owalnice, z czytelnym, placem centralnym (Chojniczki, Granowo), w obrębie którego znajdował się także teren kościelny (Ciechocin, Ostrowite).

Wśród **zabytków nieruchomych** na terenie na uwagę zasługuje przede wszystkim miejscowe drewniane budownictwo mieszkalne, w tym najstarsze zachowane chaty kosznajderskie w Silnie i Moszczenicy, szerokofrontowa chata kaszubska w Kamionce, a także całe leśne osiedle w Zbrzycy, czy w niewielkiej osadzie w Chocińskim Młynie.

Istotne dla tutejszego krajobrazu kulturowego są niewielkie bryły kościołów, w tym gotyckie w Ostrowitem i Moszczenicy, barokowe, takie jak XVII-wieczna świątynia p.w. św. Marcina w Ciechocinie, wzniesiona w konstrukcji szkieletowej, czy bardziej okazałe, neostylowe w Nowej Cerkwi, Krojantach i Swornegaciach.

Wyróżniają się także starannie zaprojektowane zespoły dworsko-parkowe jak np. w Czartołomiu i Jarcewie, Szlachetnej Nowej Cerkwi, w Silnie, Krojantach i Zbeninach.

Miejscową ciekawostkę stanowi z pewnością leśna przetwórnia czyli wyłuszczarnia szyszek w Klosnowie, z zespołem domów dla pracowników.

6.5. Obiekty postulowane do wpisu do rejestru zabytków

Lp.	Adres	Obiekt	Czas powstania
1.	Angowice	Cmentarz katolicki	Połowa XIX w.
2.	Chociński Młyn 9	Dom młynarza	Połowa XIX w.
3.	Kamionka 1	Chata	1. połowa XIX w.
4.	Klosnowo	Wyłuszczarnia szyszek	1913 -1920
5.	Nieżychowice 10	Pałac z oficynami oraz parkiem	Połowa XIX w.; przebudowany 1915 r. i 1969 r.

6.	Ostrowite	Zespół osadniczy nad Jeziorem Ostrowite	Stanowisko wielokulturowe
7.	Ostrowite ul. Szkolna 12-14; 16-18 oraz przy ul. Głównej 29	Trzy budynki mieszkalne	Początek XX w.
8.	Pawłowo, ul. Tucholska 15	Zespół dworsko -parkowy	Połowa XIX w. do końca XIX w.
9.	Płęsno 1a	Budynek mieszkalny i gospodarczy	Początek XX w.
10.	Sławęcin ul. Szkolna 6	Kościół p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej	XVI w.;1743 r.
11.	Swornegacie, ul. Mestwina 5	Drewniany budynek mieszkalny	Koniec XIX w.
12.	Swornegacie, ul. Międzymostowa 35 d.2	Drewniany budynek mieszkalny	Początek XX w.
13.	Zbrzyca	Zespół budynków drewnianych (chaty, gospodarcze.) w d. osiedlu leśnym	Początek XX w.

7. OCENA STANU ZACHOWANIA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO Z ANALIZĄ SZANS I ZAGROŻEŃ SWOT

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
Znaczna ranga artystyczna i historyczna zabytków gminy Chojnice 1. Układy ruralistyczne wsi o metryce średniowiecznej(Ciechocin, Ogorzeliny, Ostrowite, Sławęcin) i nowożytnej (Kłodawa) 2. Obiekty archeologiczne w tym zespół osadniczy w Ostrowitem 3. Zabytki sakralne z zachowanym wyposażeniem (Ciechocin, Nowa Cerkiew, Ogorzeliny, Ostrowite) 4. Wpisana w krajobraz architektura kapliczek przydrożnych (Nowa Cerkiew, Ogorzeliny, Ostrowite, Sławęcin), w tym charakterystycznych kaplic-dzwonnic (Angowice, Charzykowy, Doregowice,) 5. Cmentarze przykościelne (Ciechocin, Moszczenica, Ogorzeliny, Ostrowite, Sławęcin, Swornegacie) oraz wiejskie (Angowice, Nowa Cerkiew, Pawłowo, Silno)), z komponowaną wysoką zielenią, a także cmentarze ewangelickie (Powałki) 6. Tradycyjne budownictwo wiejskie, w tym wsi kaszubskich (Charzykowy, Chociński Młyn, Kamionka,) oraz kosznajderskich (Ostrowite, Silno), także unikalne zespoły drewnianych chat z budynkami gospodarczymi w osadzie leśnej w Zbrzycy, czy pojedyncze obiekty w Silnie, Swornegaciach, Pawłowie i Płęsnie 7. Charakterystyczne typy obiektów użyteczności publicznej: szkół (Angowice Ostrowite), dworców wraz z budynkami mieszkalnymi dla pracowników kolejowych (Moszczenica, Racławki, Silno),oraz leśniczówek (Funka, Drzewicz, Klosnowo) 8. Zespoły pałacowe i dworsko-parkowe z folwarkami (Czartołomie, Jarcewo, Lotyń, Nieżychowice, Objezierze, Pawłowo, Pawłówko, Silno, Szlachetna Nowa Cerkiew,Topole i Zbeniny) 9. Obiekty techniczno –przemysłowe (wyłuszczarnia szyszek w Klosnowie, młyn w Ogorzelinach, kuźnia w Powałkach) 10. Dziedzictwo niematerialne wsi kaszubskich oraz kosznajderskich (nazwy geograficzne, język kaszubski, tradycja świąt, rękodzieło ludowe, kuchnia	Niewielkie znaczenie zagadnienia ochrony zabytków w planowaniu rozwoju gminy: 1. Nie uwzględnianie w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego historycznego rozplanowania wsi 2. Zezwolenie na wprowadzanie nowej zabudowy na terenach wiejskich, zacierającej historyczne układy, zwłaszcza w przypadku wsi owalnicowych 3. Duże koszty bieżących remontów architektury oraz utrzymania w dobrym stanie zabytków ruchomych wymagających ciągłych prac konserwatorskich 4. Remonty wykonywane sposobem gospodarczym bez odpowiednich materiałów i nadzoru konserwatorskiego 5. Cmentarze przykościelne zamieniane w parkingi wykładane betonowymi płytami, z usunięciem starych, historycznie cennych nagrobków. Cmentarze poza wsiami najczęściej zaniedbane. 6. Przebudowy i remonty bez nadzoru konserwatorskiego, nie uwzględniające historycznej formy i detalu obiektu 7. Wprowadzanie ociepleń elewacji, stosowanie materiałów nie dostosowanych do charakteru obiektów, a także wymiana stolarki okiennej i drzwiowej na wykonaną z PCV, nie uwzględniającą pierwotnej formy 8. Nieprawidłowo sformułowane umowy sprzedaży lub dzierżawy nie uwzględniające obowiązków i terminów prac remontowych 9. Chaos informacyjny zakłócający odbiór obrazu kulturowego (reklamy, tandeta pamiątek)

SZANSE	ZAGROŻENIA
1. Utworzenie różnych źródeł finansowania prac prowadzonych przy obiektach zabytkowych (fundusze samorządowe, regionalne, państwowe i unijne) 2. Funkcjonowanie w świadomości społecznej prawidłowo odnowionych zabytków jako wzorców oraz elementów zwiększających atrakcyjność wsi (kościół w Ciechocinie, dwór w Jarcewie, chata kosznajderska w Silnie, Kaszubski Dom Rękodzieła Ludowego w Swornegaciach 3. Zorganizowanie poradnictwa w zakresie prawidłowego prowadzenia remontów dla właścicieli obiektów zabytkowych 4. Nadanie zabytkom statusu produktu turystycznego, głównie w turystyce tematycznej (szlaki historyczne: kosznajderski, budownictwa sakralnego, leśniczówek) 5. Propagowanie miejscowej tradycji Kaszub i Kosznajderii w jej wielowątkowym wydaniu (np. formy tradycyjnego budownictwa zastosowane we współczesnych projektach - arch. J. Sabiniarz, osiedla domów jednorodzinnych) 6. Nacisk na kultywowanie elementów kultury niematerialnej np. wprowadzanie tradycyjnych nazw do współczesnego języka, lansowanie kaszubskiej kuchni 7. Wsparcie amatorskich badaczy przeszłości publikujących w sieci internetowej historie obiektów, wsi czy wydarzeń, prezentujących stare fotografie, mapy czy relacje (np. Pomorskie Forum Eksploracji) 8. Popularyzacja wydawnictw związanych z historią regionu i ochroną zabytków 9. Wykorzystywanie mediów i systemów informatycznych w popularyzacji miejscowej historii i tradycji	1. Duża ilość obiektów zabytkowych wymagających kosztownych prac konserwatorskich 2. Przy wprowadzeniu nowej funkcji obiektu zabytkowego nie uwzględnienie jego historycznej formy i zastosowanych materiałów 3. Brak fachowego poradnictwa przy przygotowaniu prac remontowych obiektów zabytkowych (termoizolacje, pokrycia dachu, kolorystyka) 4. Niedostateczne zabezpieczenia obiektów zabytkowych (systemy ochrony przeciwpożarowej, przeciwwłamaniowej i stałego monitoringu w kościołach 5. Niewłaściwe regulacje prawne umożliwiające niekontrolowaną zabudowę obszarów cennych krajobrazowo i kulturowo 6. Kadra rzemieślnicza nie obeznana z tradycyjnymi technikami budowlanymi (stosowanie technik współczesnych niszczących charakter obiektów) 7. Brak wiedzy o obiektach zabytkowych poddawanych remontom (niekorzystne przebudowy poniatówek) 8. Przy prowadzeniu prac remontowych brak koniecznych uzgodnień co do obiektów podlegających ochronie (ujętych w gminnej ewidencji zabytków)

8. ZAŁOŻENIA PROGRAMU

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zakłada, że Program Opieki nad Zabytkami Gminy Chojnice będzie stałym elementem składowym polityki gminy. Władze gminy staną się koordynatorem działań państwowych i samorządowych, angażując w także inne podmioty, w tym czynniki społeczne. Wdrożenie Gminnego Programu poprzez wykonanie wskazanych zadań, pomoże w realizacji celów określonych przez ustawodawcę.

8.1.Cel programu.

Głównym celem strategicznym Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Chojnice na lata 2016-2020 będzie:

OCHRONA I KSZTAŁTOWANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY CHOJNICE

Przedstawiona powyżej diagnoza stanu dziedzictwa kulturowego oraz odniesienie do obowiązujących opracowań strategicznych pozwala na sformułowanie priorytetów w perspektywie wieloletniej. Dla gminy Chojnice proponowane są następujące priorytety, realizowane przez kierunki działań i zadania.

8.2. Priorytety programu:

Priorytet I.
Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy.
Priorytet II.
Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.
Priorytet III.
Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja.

Priorytet I Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego	
Kierunki działań	**Zadania**
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy ich stanu zachowania	• Przygotowanie w systemie rocznym planu regularnych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych • Prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach stanowiących własność gminy według długofalowego programu • Dofinansowanie prac remontowo- konserwatorskich przy obiektach nie stanowiących własności gminy, na mocy odpowiedniej uchwały obejmującej zabytki nieruchome i ruchome oraz archeologiczne • Poszukiwanie i wykorzystywanie środków zewnętrznych na dofinansowanie prac remontowo-konserwatorskich (nowe fundusze i programy). • Zabezpieczanie obiektów zabytkowych przed działaniem niepożądanym (dofinansowywanie montażu instalacji alarmowych przeciwpożarowych, antywłamaniowych) • Na obszarze historycznych cmentarzy tworzenie lapidariów gromadzących zabytkowe nagrobki, zazwyczaj zachowane w złym stanie • Przeciwdziałanie rozbiórkom obiektów gospodarczych, poprzemysłowych i zabytków techniki poprzez wyszukiwanie dla nich nowych funkcji • Rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni komponowanej (parki wiejskie, nieczynne cmentarze, obsadzenia kapliczek)
Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby turystyczne i edukacyjne	• Bieżące prace porządkowe przy zabytkach i ich otoczeniu • Poszukiwanie nowej funkcji dla zaniedbanych i opuszczonych zabytków (szkoła w Angowicach, młyn w Ogorzelinach, dwór w Szlachetnej Nowej Cerkwi, dwór w Zbeninach)

	• Określenie zasad i monitorowanie realizacji w zakresie umieszczania szyldów, reklam i znaków informacyjnych, zwłaszcza w miejscowościach popularnych turystycznie • Opracowanie planu wprowadzania małej architektury i zieleni, a także remontów i porządkowania nawierzchni ulic i placów w zabytkowych centrach wsi
Opracowanie działań związanych z tworzeniem nowych miejsc pracy	• Szkolenie osób bezrobotnych w zakresie budownictwa i rzemiosła tradycyjnego (zanikające zawody) • Wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w obiektach zabytkowych lub oferujących tradycyjne produkty regionalne • Wspieranie regionalnych muzeów, izb tradycji i świetlic wiejskich

Priorytet II **Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego**	
Kierunek działań	**Zadania**
Współpraca między wydziałami gminy w zakresie opracowywania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i projektów rewaloryzacji przestrzeni publicznej.	• Egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego • Określenie we współpracy z gminą kierunków **rozwoju** miejscowości o metryce historycznej: wskazanie terenów pod planowane inwestycje uwzględniających zwłaszcza zabytkowe układy przestrzenne • Wytypowanie miejscowości wymagających ochrony sylwety historycznej. (zabezpieczenie przed niewłaściwą lokalizacją farm wiatrowych oraz kubaturowo znacznych inwestycji np. maszty telefonii komórkowej) • Na terenach wsi wskazanie możliwości uzupełnień zabudowy typu plombowego, uwzględniających historyczny kontekst w zakresie gabarytów • Ochrona zieleni komponowanej i zieleni wysokiej dawnych cmentarzy oraz zespołów dworsko-parkowych
Priorytet III. **Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja.**	
Kierunki działań	**Zadania**
Szeroki system informacji o zabytkach gminy	• Utworzenie zakładki poświeconej ochronie zabytków na stronie internetowej gminy(poradnik dla właścicieli i użytkowników zabytków) • Opracowanie gminnej mapy zabytków
Specjalistyczne rozpoznanie obiektów i zespołów zabytkowych	• Monitoring obiektów wpisanych do rejestru zabytków i gminnej ewidencji zabytków

	• Wspieranie we współpracy z gminą prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, krajobrazowe, katalogi **typów budownictwa regionalnego i detalu architektonicznego)**
Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym	• Opracowanie cyklu szkoleń dla właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych z zakresu standardów remontowo-konserwatorskich oraz możliwości pozyskiwania funduszy • Popularyzacja i nagradzanie dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych (np. konkurs na najlepszych użytkowników) • Patronat nad pracami studenckimi z dziedziny historii regionu i prac konserwatorskich (licencjaty, magisterskie) • Wprowadzenie zagadnień z zakresu ochrony zabytków do edukacji szkolnej (warsztaty tematyczne, zajęcia w zielonych szkołach)
Promocja regionalnego służąca stworzeniu produktów turystycznych	• Opracowanie tematycznych szlaków turystycznych wykorzystujących obiekty zabytkowe • Łączenie szlaków turystycznych (pieszych, bogatej sieci ścieżek rowerowych, szlaków samochodowych, wodnych) z promocją obiektów gastronomiczno-hotelowych w budowlach zabytkowych (restauracje, hotele, agroturystyka) • Organizacja imprez sezonowych w obrębie obiektów zabytkowych (jarmarki kosznajderskie i kaszubskie, dożynki, odpusty)

9. MECHANIZMY I ŹRÓDŁA FINANSOWANIA.

Źródła finansowania	Przedmiot finansowania
Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego	**Program „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego"**: Na 2017 r . w ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań: 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania; 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych); 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót

	budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków); 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych). Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich **Program „ Rozwój infrastruktury kultury":** W 2016 r. przyznano dofinansowanie na następujące rodzaje kwalifikujących się zadań: • Budowa, roboty budowlane, przebudowa i remont obiektu budowlanego na cele działalności kulturalnej • zakup wyposażenia na potrzeby działalności kulturalnej; • przygotowanie dokumentacji technicznej niezbędnej do prowadzenia inwestycji, w tym projektów architektonicznych, studiów wykonalności, analizy oddziaływania na środowisko; • zadania w ramach projektów współfinansowanych ze środków europejskich dotyczące w szczególności: robót budowlanych, zabezpieczeń oraz działań przy zabytkach nieruchomych i ruchomych; rozbudowy, przebudowy i remontów nie zabytkowych obiektów budowlanych; zakupu wyposażenia; cyfrowego udostępniania
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – Fundusz Kościelny	• Remonty i konserwacja obiektów sakralnych o wartości zabytkowej
Ministerstwo Środowiska – Parki Narodowe	• Wydatki bieżące i inwestycyjne na utrzymanie Parków Narodowych wraz z muzeami przyrodniczymi • Wydatki na ochronę krajobrazu kulturowego
Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi	Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 (pkt. 8.2.7.3.5) Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego : 7.6 - Wsparcie na badania i inwestycje

	związane z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej
Województwo Pomorskie	Ochrona zabytków województwa pomorskiego: • Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków województwa pomorskiego
Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków	• Konserwacja i remonty zabytkowych obiektów (ruchomych i nieruchomych) o ważnym znaczeniu historycznym, naukowym i artystycznym będących w złym stanie technicznym • Ratownicze badania archeologiczne • Dokumentacja konserwatorska, ewidencyjna i archeologiczna
Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze	• Wydatki bieżące i inwestycyjne na utrzymanie muzeów PTTK i szlaków.
Unia Europejska	Fundusze strukturalne, dystrybuowane poprzez: • Program Operacyjny "Infrastruktura i Środowisko" VIII oś Priorytetowa Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014-2020 ma na celu ochronę i rozwój dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego, a także rozwój zasobów kultury. W ramach Priorytetu VIII można realizować projekty przede wszystkim z zakresu zachowania dziedzictwa kulturowego: renowacji zabytków wraz z otoczeniem, konserwacji zabytków ruchomych, zabytkowych parków i ogrodów. Ponadto, dofinansowanie mogą uzyskać projekty mające na celu przebudowę czy rozbudowę instytucji kultury oraz szkół i uczelni artystycznych z przeznaczeniem ich na cele kulturalne. • Kreatywna Europa Program Unii Europejskiej wspierający europejskie sektory kultury i kreatywne, w tym przemysł audiowizualny.

10. MONITORING I OCENA REALIZACJI PROGRAMU.

Realizacja Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Chojnice na lata 2016-2020 powinna być przedmiotem systematycznego monitorowania. Zgodnie z ustawowym wymogiem (art. 87.5) Wójt Gminy Chojnice sporządza sprawozdanie za dwuletni okres jego realizacji. Monitoring służy następującym celom:

- dostarczaniu podmiotom biorącym udział w zarządzaniu miejscem lub obiektem, informacji o skuteczności prowadzonych działań ochronnych
- umożliwieniu stałej weryfikacji i ulepszania działań ochronnych
- dostarczaniu organom sprawującym nadzór nad obszarem będącym przedmiotem ochrony danych o stanie przedmiotu ochrony
- sporządzaniu okresowych raportów umożliwiających przegląd zadań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego

Szczególnie ważne jest przewidzenie i określenie, w jakich przypadkach wyniki monitoringu wpłynęły na sposób sprawowania ochrony nad dobrami dziedzictwa kulturowego. Monitoring powinien być tak zaplanowany, aby umożliwiał ocenę przynajmniej takich parametrów: skuteczność ochrony (porównanie otrzymanych rezultatów z rezultatami oczekiwanymi, wyrażonymi poprzez stan ochrony), skuteczność zastosowanych środków, zmianę stanu obiektu, zagrożenie środowiskowe.

Wskaźniki określające realizację celów i priorytetów Programu:

Cel strategiczny /Priorytet	Wskaźniki
Cel strategiczny: **Ochrona i kształtowanie dziedzictwa kulturowego Gminy Chojnice**	
Priorytet I: **Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu**	Poziom wydatków budżetu Gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami (w %)
	Liczba remontów obiektów zabytkowych dofinansowywanych z budżetu Gminy
	Liczba stowarzyszeń podtrzymujących i badających tradycje lokalne
	Liczba organizacji i stowarzyszeń podtrzymujących miejscowy folklor
	Liczba obiektów zabytkowych zabezpieczonych przed włamaniem i pożarem
Priorytet II: **Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego**	Liczba miejscowych planów zagospodarowania gminy, w których uwzględniono ochronę dziedzictwa kulturowego
	Liczba utworzonych parków kulturowych, skansenów, rezerwatów
	Liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków

Priorytet III: **Badanie i dokumentacja oraz promocja i edukacja na rzecz dziedzictwa kulturowego**	Liczba publikacji promocyjnych i wydawnictw związanych z popularyzacją zabytków
	Liczba udostępnionych w internecie informacji o zabytkach gminy, historii obiektów czy miejscowości
	Liczba zorganizowanych imprez, wydarzeń, warsztatów, szkoleń o tematyce związanej z dziedzictwem kulturowym
	Liczba ofert turystycznych wykorzystujących elementy dziedzictwa kulturowego
	Liczba obiektów zabytkowych pełniących funkcje turystyczne, kulturalne, edukacyjne i społeczne

10. LITERATURA PRZEDMIOTU

1) F. Pabich, Z dziejów papierni charzykowskiej (w:) Zeszyty Chojnickie, nr 1, 1964
2) J. Knopek, Augustianie w Swornegaciach (w:) Zeszyty Chojnickie, nr 3, 1999
3) Kosznajderia. Fenomen tożsamości. Materiały z sesji naukowej w Ostrowitym, 2007
4) J. Ellwart, Zabory i Ziemia Chojnicka, Gdynia 2009
5) A. Ortmann, Przydrożne znaki pobożności ludowej na terenie dekanatu chojnickiego i parafii w Krojantach, 2010.
6) Kosznajderia. Dzieje niemieckiej enklawy osadniczej na Pomorzu Gdańskim. Praca zbiorowa pod redakcją Jerzego Szwankowskiego. Chojnice 2013
7) Pomorze w wczesnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych. Historia, potrzeby bada i stan aktualny. Pod redakcją Henryka Panera, Mirosława Fudzińskiego i Witolda Świętosławskiego. Wyd. Muzeum Archeologiczne w Gdańsku Instytut Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Gdańskiego. Gdańsk 2014
8) Kosznajderskie miscellanea wydane przez Lokalną Grupę Działania Sandry Brdy w Chojnicach, 2015

12. ANEKSY

Poniżej zamieszczone zostały - wykaz obiektów nieruchomych z terenu gminy Chojnice wpisanych do rejestru zabytków województwa pomorskiego oraz wykaz obiektów Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Chojnice. Rejestr zabytków ruchomych nie jest publicznie udostępniany, a przechowywany w Urzędzie Gminy Chojnice oraz w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Gdańsku. Na stronie tego Urzędu – www.ochronazabytkow.gda.pl znajdują się także cały czas aktualizowane wykazy Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków Nieruchomych i Archeologicznych.

REJESTR ZABYTKOW NIERUCOMYCH GMINY CHOJNICE

L.p.	Nr rejestru zabytków woj. pomorskiego	Data wpisu do rejestru zabytków	Obiekt	Miejscowość/Adres
1.	2	1929-11-30	kościół filialny p.w. Św. Bartłomieja	Moszczenica
2.	3	1929-11-30	kościół parafialny p.w. Podwyższenia Św. Krzyża	Ogorzeliny
3.	9	1936-07-13	kościół parafialny p.w. Św. Jakuba Apostoła	Ostrowite
4.	38	1954-01-08	chata	Silno 44
5.	84	1957-11-30	chata	Moszczenica 31d.15
6.	1045	1983-12-15	zespół dworsko-parkowy (dwór, park)	Szlachetna Nowa Cerkiew
7.	1080	1985-01-15	zespół dworsko-parkowy (dwór, park)	Silno, ul. Główna 118 c
8.	1354	1991-09-09	zespół kościoła filialnego p.w. Św. Marcina: /kościół; cmentarz/	Ciechocin
9.	1606	1996-08-30	zespół dworsko-parkowy /dwór, park/	Zbeniny
10.	1621	1997-03-03	kościół parafialny p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP	Krojanty Ul.18 Pułku Ułanów Pomorskich44
11.	1641	1997-08-22	kościół parafialny p.w. Św. Marii Magdaleny	Nowa Cerkiew
12.	1677	1998-11-09	kościół parafialny p.w. Św. Barbary	Swornegacie

13.	1680	1998-12-16	zespół dworsko-parkowy /dwór, park/	Czartołomie
14.	1681	1987-06-10	zespół dworsko-parkowy z folwarkiem /dwór, park, gorzelnia, dwie obory, stodoła, stajnia/	Jarcewo
15.	1682	1984-12-15	zespół dworsko-parkowy /dwór, park/	Krojanty
16.	1843	2009-01-13	zespół kościoła parafialnego rzymskokatolickiego p.w. Św. Jadwigi Śląskiej wraz z cmentarzem przykościelnym , murem ceglano-kamiennym otaczającym cmentarz, zachowanymi płytami i krzyżami nagrobnymi i znajdującym się na cmentarzu starodrzewem oraz częścią działki , na której położone są w. w. zabytki	Ul. Szkolna 3, d. Rybacka

GMINNA EWIDENCJA ZABYTKÓW GMINY CHOJNICE

Aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków powstała w formie wkładek do istniejących kart adresowych, z zachowaniem ich numeracji. Kolorem czerwonym oznaczono obiekty niezachowane oraz te, które utraciły wartość zabytkową i zostały wyłączone z Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków, na podstawie pisma Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 20.09.2016 r. (znak RD.5140.169.2016.DH). Aby zachować istniejącą numerację nowe karty oznaczono numerem poprzedzającej karty i literą alfabetu. Na podstawie informacji wniesionych przez radnych podczas posiedzenia Rady Gminy (25.11.2016 r.) dodano nowe dwie karty adresowe cmentarzy w Jeziorkach i w Zbeninach, które dotychczas nie zostały ujęte w dokumentacji konserwatorskiej (karty ewidencyjne) i w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków.

L.P.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	NR DZIAŁKI	OBIEKT	NR KARTY
1.	Angowice	-	45/8	Kaplica-dzwonnica	gCh - 001
2.	Angowice	-	43/1	Kapliczka	gCh - 002
3.	Angowice	36	58/1	Budynek mieszkalny	gCh - 003
4.	Angowice	48-48 A	43/1,44	Budynek mieszkalny	gCh - 004
5.	Angowice	48	43/1	Budynek gospodarczy	gCh - 005
6.	Angowice	15	100/1	Budynek mieszkalny	gCh - 006
7.	Angowice	17	101/1	Budynek mieszkalny	gCh - 007
8.	Angowice	21 - 21 A	220/5,	Budynek mieszkalny	gCh - 008

			220/6		
	Angowice	22	66/2	Budynek mieszkalny rozebrany	gCh - 009
9.	Angowice	28	68/1	Budynek mieszkalny	gCh - 010
10.	Angowice	31-31 A	187/1, 188	Szkoła, ob. budynek mieszkalny	gCh - 011
11.	Angowice	35	186/9	Budynek mieszkalny	gCh - 012
12.	Angowice	39	182/5	Budynek mieszkalny	gCh - 013
13.	Angowice	45	178/1	Budynek mieszkalny	gCh - 014
14.	Angowice	-	168	cmentarz	GCh - 014 A
	Bachorze	-	1075	Stodoła w zespole leśniczówki rozebrana	gCh - 015
15.	Bachorze	3	182/6LP	Budynek mieszkalny w zespole leśniczówki	gCh - 016
16.	Bachorze	4	182/6LP	Budynek mieszkalny w zespole leśniczówki	gCh - 017
17.	Bachorze	6-6 A	1076/1, 2	Budynek mieszkalny	gCh - 018
18.	Bachorze	6	1076/1	Budynek gospodarczy	gCh - 019
19.	Charzykowy	Ul. Długa	457/14	Kaplica-dzwonnica	gCh - 020
	Charzykowy	Ul. Długa 35	242/10	Budynek mieszkalny rozebrany	gCh - 021
20.	Charzykowy	Ul. Długa 46	399/1	Budynek mieszkalny	gCh - 022
21.	Charzykowy	Ul. Długa 51	504/2	Budynek mieszkalny	gCh - 023
22.	Charzykowy	Ul. Długa 68	453/8	Budynek mieszkalny	gCh - 024
23.	Charzykowy	Ul. Długa 68	453/10	Budynek gospodarczy	gCh - 025
24.	Charzykowy	Ul. Długa 71	505/2	Budynek mieszkalny	gCh - 026
25.	Charzykowy	Ul. Długa 71	505/2	Budynek gospodarczy	gCh - 027
26.	Charzykowy	Ul. Długa 72	451/76	Budynek mieszkalny	gCh - 028
27.	Charzykowy	Ul. Długa 72	451/76	Budynek gospodarczy	gCh - 029
28.	Charzykowy	Ul. Długa 102	444/3	Budynek mieszkalny	gCh - 030
29.	Charzykowy	Ul. Długa	395, 396/5, 396/8, 396/10	Cmentarz rzymskokatolicki	gCh - 030 A
	Chociński Młyn	5 d.6	154	Dwór rozebrany	gCh - 031
30.	Chociński Młyn	9 d. 5	147	Budynek mieszkalny w zespole młyna	gCh - 032
31.	Chociński Młyn	9 d. 5	147	Budynek gospodarczy w zespole młyna	gCh - 033
32.	Chociński Młyn	2	151	Budynek mieszkalny	gCh - 034
	Chociński Młyn	2	151	Stodoła rozebrana	gCh - 035
33.	Chociński Młyn	3	152	Budynek mieszkalny	gCh - 036
	Chociński Młyn	3	152	Budynek gospodarczy rozebrany	gCh - 037
34.	Chociński Młyn	5 d.6	154	Budynek gospodarczy w zespole dworu	gCh - 038

35.	Chojnaty	6	261/26	Dwór	gCh - 039
36.	Chojnaty	6	261/26, 2635/24	Park dworski	gCh - 040
37.	Chojniczki	-	33	Cmentarz	gCh - 041
38.	Chojniczki	Ul. Wiejska 11	159	Budynek mieszkalny	gCh - 042
39.	Chojniczki	Ul. Wiejska 11	159	Budynek gospodarczy	gCh - 043
40.	Chojniczki	Ul. Wiejska 13	157/1	Budynek gospodarczy	gCh - 044
41.	Chojniczki	Ul. Wiejska	146	Kapliczka	gCh - 044 A
42.	Ciechocin	27	180	Kościół fil. p.w. św. Marcina	gCh - 045
43.	Ciechocin	27	180	Cmentarz przykościelny	gCh - 046
44.	Ciechocin	56	269	Dwór w zespole	gCh - 047
45.	Ciechocin	56	3/11	Budynek gospodarczy w zespole	gCh - 048
46.	Ciechocin	56	3/7, 271, 272	Park dworski	gCh -0 48 A
47.	Ciechocin	50	181	Budynek mieszkalny	gCh - 049
48.	Ciechocin	44	131	Budynek gospodarczy	gCh - 050
49.	Ciechocin	26	101/1	Budynek mieszkalny	gCh - 051
50.	Ciechocin			Układ ruralistyczny wsi	gCh – 51 A
51.	Cołdanki	3	109	Dwór	gCh - 052
52.	Cołdanki	3	22/5	Park dworski	gCh - 053
53.	Cołdanki Cołdanki	3	22/10	Budynek gospodarczy w zespole folwarku	gCh - 054
54.	Cołdanki	3	22/5	Kapliczka	gCh - 055
55.	Cołdanki	4	112	Czworak	gCh - 056
56.	Czartołomie	7	8/20	Dwór	gCh - 057
57.	Czartołomie	7	8/20	Park dworski	gCh - 058
58.	Czartołomie	-	3/4, 3/15, 3/16	Spichlerz	gCh - 059
59.	Czartołomie	5	3/8,9,10 ,12,13	Budynek gospodarczy	gCh - 060
60.	Czartołomie	6	3/14,3/ 15	Rządcówka	gCh - 061
61.	Czartołomie	7	8/20	Ogrodzenie parku	gCh - 062
62.	Doręgowice	30	56	Chata	gCh - 063
63.	Doręgowice	52-54	52, 53	Budynek mieszkalny	gCh - 064
	Doręgowice	52-54	52,53	Budynek gospodarczy rozebrany	gCh - 065
64.	Doręgowice	56	51/2	Budynek gospodarczy	gCh - 066
65.	Doręgowice	12	69/1	Budynek mieszkalny	gCh - 067
66.	Doręgowice	6	152	Budynek mieszkalny	gCh - 068
67.	Doręgowice	8	151	Budynek mieszkalno-	gCh - 069

				gospodarczy	
68.	Doręgowice	37	201	Szkoła, ob. budynek mieszkalny	gCh - 070
69.	Doręgowice	7	220	Budynek mieszkalny	gCh - 071
70.	Doręgowice	13	217/1, 2	Budynek mieszkalny	gCg - 072
71.	Doręgowice	14 A	72	Budynek mieszkalny	gCh - 073
72.	Doręgowice	24	59	Budynek gospodarczy	gCh - 074
73.	Doręgowice	31	207	Budynek mieszkalno-gospodarczy	gCh - 075
74.	Doręgowice	39	200	Budynek mieszkalny	gCh - 076
75.	Doręgowice	55	102/1	Budynek mieszkalny	gCh - 077
76.	Doręgowice	-	98	Kaplica-dzwonnica	gCh - 078
77.	Doręgowice	-	258/7	Cmentarz	gCh - 078 A
78.	Drzewicz	5	9/1 LP	Budynek mieszkalny w zagrodzie leśniczówki	gCh - 079
79.	Drzewicz	5	9/1 LP	Budynek gospodarczy w zagrodzie leśniczówki	gCh - 080
80.	Drzewicz	5	9/1 LP	Stodoła w zagrodzie leśniczówki	gCh - 081
81.	Funka	7	69/10 LP	Budynek mieszkalny w zagrodzie leśniczówki	gCh - 082
82.	Funka	7	69/10 LP	Budynek gospodarczy w zagrodzie leśniczówki	gCh - 083
83.	Funka	7	69/10 LP	Stodoła w zagrodzie leśniczówki	gCh - 084
84.	Gockowice	24	166	Dwór	gCh - 085
85.	Gockowice	-	133/1	Kapliczka	gCh - 086
86.	Gockowice	21	146	Gorzelnia	gCh - 087
87.	Gockowice	25	167/5	Szkoła, ob. budynek mieszkalny	gCh - 088
88.	Gockowice	22	162,163 /3	Budynek mieszkalny	gCh - 089
89.	Gockowice	-	161	Cmentarz rodziny Konietzkich	gCh - 089 A
90.	Granowo	18	71/1	Budynek mieszkalny	gCh - 090
91.	Granowo	19-19 A	55/2, 56/1	Budynek mieszkalny	gCh - 091
92.	Granowo	19	55/1	Budynek gospodarczy I	gCh - 092
93.	Granowo	19	54/26	Budynek gospodarczy II	gCh - 093
94.	Granowo	22	58	Budynek mieszkalny	gCh - 094
95.	Granowo	29-29 A	76/4, 76/5	Budynek mieszkalny	gCh - 095
96.	Granowo	-	80/6	Kapliczka I	gCh - 096
97.	Granowo	-	62	Kapliczka II	gCh - 097
98.	Granowo	-		Układ ruralistyczny wsi	gCh - 097 A

99.	Jarcewo	Ul. Kasztanowa 2	53/4	Dwór	gCh - 098
100.	Jarcewo	Ul. Kasztanowa 2	53/4	Park dworski	gCh -099
101.	Jarcewo	Ul. Kasztanowa 2	53/4	Ogrodzenie parku	gCh - 100
102.	Jarcewo	Ul. Kasztanowa	53/8	Budynek gospodarczy	gCh - 101
103.	Jarcewo	Ul. Kasztanowa 3-3 A	45/2	Mleczarnia, ob. gorzelnia I budynek mieszkalny	gCh - 102
104.	Jarcewo	Ul. Kasztanowa 4	53/2	Rządcówka ob. budynek mieszkalny	gCh - 103
105.	Jarcewo	Ul. Kasztanowa 51/52	42/1	Obora I, ob. stajnia	gCh - 104
106.	Jarcewo	Ul. Kasztanowa	53/8	Obora II	gCh - 105
107.	Jarcewo	Ul. Kasztanowa	53/8	Stajnia	gCh - 106
108.	Jarcewo	Ul. Kasztanowa	45/2	Stodoła przy gorzelni	gCh - 107
109.	Jarcewo	Ul. Kasztanowa	53/8	Waga	gCh - 108
110.	Jarcewo	Ul. Kasztanowa	45/4	Remiza	gCh - 109
111.	Jarcewo	Ul. Kasztanowa	53/8	Kurnik	gCh - 110
112.	Jarcewo	Ul. Kasztanowa	45/4	Ogrodzenie folwarku	gCh - 111
113.	Jarcewo	Ul. Kasztanowa	40/2	Kaplica cmentarna	gCh - 112
114.	Jarcewo	Ul. Kasztanowa	40/2	Cmentarz ewangelicki i rzymskokatolicki	gCh - 112 A
115.	Jeziorki	9	222	Park	gCh - 113
116.	Jeziorki	9	222	Gorzelnia	gCh - 114
	Jeziorki	13	107/3	Budynek mieszkalny w zespole poniatówki	gCh - 115
117.	Jeziorki	13	107/3	Budynek gospodarczy w zagrodzie poniatówki	gCh - 116
118.	Jeziorki	13	107/3	Stodoła w zagrodzie poniatówki	gCh - 117
119.	Jeziorki	14	106/1	Budynek mieszkalny w zespole poniatówki	gCh - 118
120.	Jeziorki	14	106/1	Budynek gospodarczy w zagrodzie poniatówki	gCh - 119
121.	Jeziorki	20	96	Budynek mieszkalny w zespole poniatówki	gCh - 119 A
122.	Jeziorki		245	Cmentarz epidemiczny	gCh – 119 B

123.	Kamionka (Swornegacie)	1	1015/15	Budynek mieszkalny	gCh - 120
124.	Kamionka (Doręgowice)	2, d.4	25/5 LP	Budynek mieszkalny	gCh - 121
125.	Kamionka (Doręgowice)	7	20	Budynek mieszkalny	gCh - 122
126.	Klawkowo	Ul. Chojnicka 1	254	Budynek mieszkalny	gCh - 123
127.	Klawkowo	Ul. Leśna 3	206/4, 207, 208/29	Budynek gospodarczy	gCh - 124
128.	Klawkowo	Ul. Leśna 2	259/9	Budynek gospodarczy	gCh - 125
	Klawkowo	Ul. Leśna 4	258/6	Budynek mieszkalny rozebrany	gCh - 126
129.	Klosnowo	1	155/4 LP	Wyłuszczarnia szyszek	gCh - 127
130.	Klosnowo	1	155/4 LP	Garaż w zespole wyłuszczarni szyszek	gCh - 128
131.	Klosnowo	1 A	72	Budynek mieszkalny	gCh - 129
132.	Klosnowo	1 A	72	Budynek gospodarczy	gCh - 130
133.	Klosnowo	1 B	72	Budynek mieszkalny	gCH - 131
134.	Klosnowo	1 B	72	Budynek gospodarczy	gCh - 132
135.	Klosnowo	4 A	74	Leśniczówka Klosnowo, ob. budynek mieszkalny	gCh - 133
136.	Klosnowo	3 A	75	Budynek mieszkalny leśnictwa Klosnowo	gCh - 134
137.	Klosnowo	6 D	168/3 LP	Budynek mieszkalny leśnictwa Powałki	gCh - 135
138.	Klosnowo	6 D	168/3 LP	Budynek gospodarczy leśnictwa Powałki	gCh - 136
139.	Klosnowo	6 D	168/3 LP	Stodoła leśnictwa Powałki	gCh - 137
140.	Kłodawa	2	401	Budynek mieszkalny	gCh - 138
141.	Kłodawa	12-12 A	82/4,5	Budynek mieszkalno-gospodarczy	gCh - 139
142.	Kłodawa	13	83	Budynek mieszkalny	gCh - 140
143.	Kłodawa	14	85/1	Budynek gospodarczy	gCh - 141
144.	Kłodawa	24	226/2	Budynek mieszkalny	gCh - 142
145.	Kłodawa	24	226/2	Budynek gospodarczy	gCh - 143
146.	Kłodawa	29	233	Budynek mieszkalny	gCh - 144
147.	Kłodawa	29	233	Budynek gospodarczy	gCh - 145
148.	Kłodawa	29	233	Stodoła	gCh - 146
149.	Kłodawa	32	235/3	Budynek mieszkalny	gCh - 147
150.	Kłodawa	51	97/1	Budynek mieszkalny	gCh- 148
151.	Kłodawa	51	97/2	Stodoła	gCh - 149
152.	Kłodawa	22	229	Budynek mieszkalny	gCh - 150
153.	Kłodawa	Obok budynku 2	401/1	Kapliczka	gCh - 151

154.	Kokoszka	2, d.4	450/2	Budynek mieszkalny	gCh - 152
155.	Kopernica	-	225 LPK	Cmentarz ewangelicki	gCh - 152 A
156.	Kopernica			Miejsce po cmentarzu katolickim	gCh – 152 B
157.	Krojanty	Ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 44	94	Kościół par. p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP	gCh – 153
158.	Krojanty	Ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 7	306	Dwór	gCh - 154
159.	Krojanty	Ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 7	306, 307	Park dworski	gCh - 155
160.	Krojanty	Ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 40	92/3	Szkoła	gCh - 156
161.	Krojanty	Ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 40	92/3	Budynek gospodarczy	gCh - 157
162.	Krojanty	Ul. Kasztanowa 1	75	Budynek mieszkalny	gCh - 158
163.	Krojanty	Ul. Szkolna 2	86	Budynek gospodarczy	gCh - 159
164.	Krojanty	Ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 5	71/5	Obora folwarku przy dworze	gCh - 160
165.	Krojanty	Ul. Lipowa 6, d. 4	33/1,2.3 ,4	Budynek mieszkalny	gCh - 161
166.	Krojanty	Ul. Daleka 3	51	Budynek mieszkalny w zespole dworca kolejowego	gCh - 162
167.	Krojanty	Ul. Lipowa	34	Cmentarz ewangelicki ob. rzymskokatolicki	gCh - 162 A
168.	Kruszka	16	144/20	Dwór w zespole	gCh - 163
169.	Kruszka	16	144/21	Park dworski	gCh - 164
170.	Kruszka	16	126/10	Stajnia z oborą w zespole folwarku dworskiego	gCh - 165
171.	Kruszka	4	247	Budynek mieszkalny	gCh - 166
172.	Kruszka	4	247	Budynek gospodarczy	gCh - 167
173.	Kruszka	7	225/1	Szkoła, ob. świetlica	gCh - 168
174.	Lichnowy	Ul. Szkolna 4 d. 3	299/1	Kościół par. p.w. św. Jadwigi Śląskiej	gCh - 169
175.	Lichnowy	Ul. Szkolna 4 d.3	299/1	Cmentarz przykościelny	gCh - 169 A
176.	Lichnowy	Ul. Parkowa 7	163/10	Dwór w zespole	gCh - 170
177.	Lichnowy	Ul. Parkowa 7	163/49	Park dworski	gCh - 171

178.	Lichnowy	Ul. Parkowa 7	163/49	Owczarnia w zespole folwarku	gCh - 172
179.	Lichnowy	Ul. Okrężna 2	25/2	Kamienica	gCh - 173
180.	Lichnowy	Ul. Okrężna 10	28	Budynek mieszkalny	gCh - 174
181.	Lichnowy	Ul. Okrężna 18	32/4	Budynek mieszkalny	gCh - 175
182.	Lichnowy	Ul. Okrężna 32	36/1	Budynek mieszkalny	gCh - 176
183.	Lichnowy	Ul. Okrężna 34	55	Budynek mieszkalny	gCh - 177
184.	Lichnowy	Ul. Okrężna	54	Kapliczka	gCh - 178
185.	Lichnowy	Ul. Okrężna 42-44	58/2, 59	Budynek mieszkalny	gCh - 179
186.	Lichnowy	Ul. Okrężna 42-44	58/2	Budynek gospodarczy	gCh - 180
187.	Lichnowy	Ul. Szkolna 6	301	Szkoła, ob. budynek mieszkalny	gCh - 181
188.	Lichnowy	Ul. Szkolna 6	301	Budynek gospodarczy	gCh - 182
	Lichnowy	Ul. Szkolna 7	305/5	Budynek mieszkalny rozebrany	gCh - 183
189.	Lichnowy	Ul. Główna 1	275/2	Budynek usługowo-mieszkalny	gCh - 184
190.	Lichnowy	Ul. Główna 3	276	Budynek mieszkalny	gCh - 185
191.	Lichnowy	Ul. Główna 7	267	Budynek mieszkalny	gCh - 186
	Lichnowy	Ul. Główna 11	269	Budynek mieszkalny	gCh -187
192.	Lichnowy	Ul. Główna 15-17	271, 272/1	Budynek mieszkalny	gCh -188
193.	Lichnowy	Ul. Szkolna 2	292/3	Budynek gospodarczy	gCh - 189
194.	Lichnowy	Ul. Szkolna 3	303/2	Plebania	gCh - 190
195.	Lichnowy	Ul. Chojnicka	24/3	Kapliczka	gCh - 190 A
196.	Lichnowy			Układ ruralistyczny wsi	gCh – 190 B
197.	Lotyń	32	274/1; 275/1	Dwór	gCh-191
198.	Lotyń		284/1	Park dworski	gCh-192
199.	Lotyń	33 d. 34	297/1; 297/2	Budynek szkoły	gCh-193
200.	Lotyń	W centrum wsi		Krzyż przydrożny- nowy	gCh- 194
201.	Małe Swornegacie	Ul. Chojnicka 13	819/5	Szkoła	gCh-195
202.	Małe Swornegacie	Ul. Chojnicka 13	819/5	Budynek gospodarczy w zespole szkoły	gCh-196
203.	Moszczenica	38	108	Kościół p.w. św. Bartłomieja Apostoła	gCh-197
204.	Moszczenica	W pobliżu budynku nr 5	163	Kapliczka przydrożna	gCh-198
205.	Moszczenica	41	139/2	Budynek mieszkalny	gCh-199
206.	Moszczenica	5	163	Budynek mieszkalny	gCh-200
207.	Moszczenica	5	163	Budynek gospodarczy	gCh-201
208.	Moszczenica	6-7 d.5	164	Budynek mieszkalny	gCh-202

209.	Moszczenica	6	164	Budynek gospodarczy	gCh-203
210.	Moszczenica	40 d.31	106/7	Budynek mieszkalny	gCh-204
211.	Moszczenica	37	141/1	Budynek mieszkalny d. szkoła	gCh-205
212.	Moszczenica	39-39a	138/1; 138/2	Budynek mieszkalny	gCh-206
213.	Moszczenica	39-39a	138/1	Budynek gospodarczy	gCh-207
214.	Moszczenica	20B	69/1	Budynek dworca kolejowego	gCh-208
215.	Moszczenica	38	108	Cmentarz rzymsko-katolicki przy kościele św. Bartłomieja Apostoła	gCh-208A
216.	Nieżychowice	12	168	Kościół p.w. św. Trójcy	gCh-209
217.	Nieżychowice	12	168	Cmentarz i ogrodzenie przy kościele p.w. św. Trójcy	gCh-210
218.	Nieżychowice	10 d.11	42/23	Pałac w założeniu dworsko-parkowym	gCh-211
219.	Nieżychowice	przy nr 10	42/24	Magazyn zbożowy w zespole folwarcznym	gCh-212
220.	Nieżychowice	15	238;239	Budynek mieszkalny w kolonii domów folwarcznych	gCh-213
221.	Nieżychowice	16	242	Budynek mieszkalny w kolonii domów folwarcznych	gCh-214
222.	Nieżychowice	17	243	Budynek mieszkalny w kolonii domów folwarcznych -czworak	gCh-215
223.	Nieżychowice	56	145/2	Budynek d. szkoły	gCh-216
224.	Nieżychowice	56	145/2	Budynek gospodarczy w zespole szkoły	gCh-217
225.	Nieżychowice	98 d.68	171/19	Budynek mieszkalny	gCh-218
226.	Nowa Cerkiew	Ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 29A	166/2	Kościół parafialny p.w. św. Marii Magdaleny	gCh-219
227.	Nowa Cerkiew	Ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 29A	166/2	Ogrodzenie i kapliczka w zespole kościoła p.w. św. Marii Magdaleny	gCh-220
228.	Nowa Cerkiew	Ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 19	188/2	Budynek mieszkalny wielorodzinny	gCh-221
229.	Nowa Cerkiew	Ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 32	207	Budynek mieszkalny	gCh-222
230.	Nowa Cerkiew	Ul. 18 Pułku Ułanów	194	Budynek mieszkalny	gCh-223

		Pomorskich 30			
231.	Nowa Cerkiew	Ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich13	184/1	Budynek mieszkalny	gCh-224
232.	Nowa Cerkiew	Ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 26	192	Budynek mieszkalny	gCh-225
233.	Nowa Cerkiew	Ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 28	193	Budynek mieszkalny	gCh-226
234.	Nowa Cerkiew	Ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 34	209/1	Budynek mieszkalny	gCh-227
235.	Nowa Cerkiew	Ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 17	187	Budynek mieszkalny	gCh-228
236.	Nowa Cerkiew	Ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 22	146/1	Budynek mieszkalny wielorodzinny	gCh-229
237.	Nowa Cerkiew	Ul. Willowa 2	206/2	Budynek mieszkalny	gCh-230
238.	Nowa Cerkiew	Ul. Polna 2	197	Budynek mieszkalny	gCh-231
239.	Nowa Cerkiew	Przy domu Ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 13	184/1	Kapliczka	gCh-232
240.	Nowa Cerkiew	Ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich 16	142; 143	Cmentarz	gCh-233
241.	Nowy Dwór	31	58/3; 58/6	Budynek szkoły	gCh-234
242.	Nowy Dwór	19	82/2	Budynek świetlicy wiejskiej	gCh-235
243.	Nowy Dwór	2	32/3	Budynek mieszkalno-gospodarczy	gCh-236
244.	Nowy Dwór	7	69/1	Budynek mieszkalny	gCh-237
245.	Nowy Dwór	9	70	Budynek mieszkalny	gCh-238
246.	Nowy Dwór	10	43	Budynek mieszkalno-gospodarczy	gCh-239
247.	Nowy Dwór	13	74/4	Budynek mieszkalno-gospodarczy	gCh-240
248.	Nowy Dwór	18	126	Budynek mieszkalny	gCh-241
249.	Objezierze	3	60	Dwór w założeniu dworsko-folwarcznym	gCh-242
250.	Objezierze	3	60	Budynek gospodarczy (spichlerz) w zespole folwarcznym	gCh-243
251.	Ogorzeliny	Ul. Obkaska 1	229	Kościół parafialny p.w. Podwyższenia św. Krzyża	gCh-244

252.	Ogorzeliny	Ul. Obkaska 1	229	Kaplica grobowa Prądzyńskich	gCh-245
253.	Ogorzeliny	Ul. Stary Dwór 1	392	Rządcówka w zespole folwarczno-dworskim	gCh-247
254.	Ogorzeliny	Ul. Stary Dwór 6	392	Stodoła w zespole folwarczno-dworskim	gCh-248
255.	Ogorzeliny	Ul. Stary Dwór 6	389/9	Obora w zespole folwarczno-dworskim	gCh-249
256.	Ogorzeliny	Ul. Młyńska 9	335	Młyn	gCh-250
257.	Ogorzeliny	Ul. Młyńska 9	335	Budynek mieszkalny w zespole młyna	gCh-251
258.	Ogorzeliny	Ul. Sławęcińska 2	230/6	Plebania w zespole kościoła p.w. Podwyższenia św. Krzyża	gCh-252
259.	Ogorzeliny	Ul. Chojnicka 28	170/2	Budynek gorzelni	gCh-253
260.	Ogorzeliny	Ul. Boczna 7	217/1	Budynek mieszkalny	gCh-254
261.	Ogorzeliny	Ul. Boczna 3	215	Budynek mieszkalny w zagrodzie	gCh-255
262.	Ogorzeliny	Ul. Chojnicka 4	212	Budynek mieszkalny	gCh-256
263.	Ogorzeliny	Ul. Chojnicka 3	206	Budynek mieszkalny	gCh-257
264.	Ogorzeliny	Ul. Obkaska 29	264/1	Budynek mieszkalny	gCh-258
265.	Ogorzeliny	Ul. Pocztowa 5	201	Budynek mieszkalny	gCh-259
266.	Ogorzeliny	Ul. Pocztowa 3	202/1	Budynek gospodarczy	gCh-260
267.	Ogorzeliny	Ul. Pocztowa 7	202/1	Budynek gospodarczy	gCh-261
268.	Ogorzeliny	Ul. Pocztowa 11	198/1	Budynek mieszkalny	gCh-262
269.	Ogorzeliny	Ul.Sławęcińska /Stary Dwór przy budynku nr 6	471	Kapliczka przydrożna	gCh-263
270.	Ogorzeliny	Ul. Chojnicka przy budynku nr 28	170/2	Kapliczka przydrożna	gCh-264
271.	Ogorzeliny	Ul. Nad Szosą 3	111	Budynek mieszkalny	gCh-265
272.	Ogorzeliny	Ul. Obkaska 1	290	Cmentarz przy kościele p.w. św. Krzyża	gCh-265A
273.	Ostrowite	Ul. Szkolna 5	129/2	Kościół p.w. Św. Jakuba Apostoła	gCh-266
274.	Ostrowite	Ul. Szkolna 5	129/2	Kaplica i ogrodzenie cmentarza przykościelnego	gCh-267
275.	Ostrowite	Przy budynku ul. Główna 45	134/8	Kapliczka przydrożna	gCh-268
276.	Ostrowite	Ul. Szkolna 4	87/1; 87/2	Budynek mieszkalny	gCh-269
277.	Ostrowite	Ul. Szkolna 8	83/1	Budynek mieszkalny	gCh-270
278.	Ostrowite	Ul. Szkolna 3	130	Budynek szkoły	gCh-271
279.	Ostrowite	Ul. Szkolna 2	83/3	Budynek mieszkalny	gCh-272

				wielorodzinny	
280.	Ostrowite	Ul. Szkolna 12-14	82; 81/1	Budynek mieszkalny	gCh-273
281.	Ostrowite	Ul. Szkolna 16-18	80; 79/1	Budynek mieszkalny	gCh-274
	Ostrowite	Ul. Szkolna 16	80	Budynek gospodarczy rozebrany	gCh-275
282.	Ostrowite	Ul. Główna 23 d. Szkolna 18	145/2	Budynek gospodarczy	gCh-276
283.	Ostrowite	Ul. Szkolna 26	74	Budynek mieszkalny i gospodarczy	gCh-277
	Ostrowite	Ul. Sportowa 1	122/1	Budynek mieszkalny	gCh-278
284.	Ostrowite	Ul. Główna 7a	159/1	Budynek mieszkalny	gCh-279
285.	Ostrowite	Ul. Główna 10	120	Budynek mieszkalny	gCh-280
286.	Ostrowite	Ul. Główna 16	73	Budynek mieszkalny	gCh-281
287.	Ostrowite	Ul. Główna 17-19	150/1; 149/2	Budynek mieszkalny	gCh-282
288.	Ostrowite	Ul. Główna 17	150/1	Budynek gospodarczy	gCh-283
289.	Ostrowite	Ul. Główna 23	145/2	Plebania	gCh-284
290.	Ostrowite	Ul. Główna 23	145/2	Budynek gospodarczy	gCh-285
291.	Ostrowite	Ul. Główna 20	71	Budynek mieszkalny	gCh-286
292.	Ostrowite	Ul. Główna 20	71	Budynek gospodarczy	gCh-287
293.	Ostrowite	Ul. Główna 29	141/2	Budynek mieszkalny	gCh-288
294.	Ostrowite	Ul. Główna 33	139/2	Budynek mieszkalny	gCh-289
295.	Ostrowite	Ul. Lichnowska 8-10	107; 106/1	Budynek mieszkalny	gCh-290
296.	Ostrowite	Ul. Lichnowska 12	101	Budynek mieszkalny	gCh-291
297.	Ostrowite	Ul. Szkolna 5	129/2	Cmentarz przy kościele p.w. św. Jakuba Apostoła	gCh-291A
298.	Pawłowo	Ul. Tucholska 15	182/5	Pałac w zespole dworsko-folwarcznym	gCh-292
299.	Pawłowo	Ul. Tucholska 15	182/57	Park dworski	gCh-293
300.	Pawłowo	Ul. Okrężna 4	182/59	Budynek gospodarczy w zespole dworsko-folwarcznym	gCh-294
301.	Pawłowo	W pobliżu kościoła ul. Okrężna 1	247; 248	Cmentarz rzymsko-katolicki	gCh-294A
302.	Pawłówko	Ul. Przytorowa 25	104/5	Dwór w zespole dworsko-folwarcznym	gCh-295
303.	Pawłówko	Ul. Przytorowa 25	104/5	Park dworski	gCh-296
304.	Pawłówko	Ul. Długa 25 d.26	104/5	Budynek mieszkalny-czworak w zespole folwarcznym	gCh-297

305.	Płęsno	1a	1300/1	Budynek mieszkalny w zagrodzie	gCh-297A
306.	Płęsno	1a	1300/1	Budynek gospodarczy	gCh-297B
307.	Powałki	Ul. Sielska 8	422/1	Budynek mieszkalny	gCh-298
308.	Powałki	Ul. Parkowa 4	38	Budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	gCh-299
309.	Powałki	Ul. Parkowa 4	38	Budynek gospodarczy w zespole folwarcznym	gCh-300
310.	Powałki	Ul. Parkowa 4	38	Stodoła w zespole folwarcznym	gCh-301
311.	Powałki	Ul. Parkowa 6-8	37; 36	Budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	gCh-302
312.	Powałki	Ul. Świerkowa 4	8/1	Budynek mieszkalny w zespole zabudowań kolejowych	gCh-303
313.	Powałki	Ul. Świerkowa 4	8/1	Budynek gospodarczy w zespole budynków kolejowych	gCh-304
314.	Powałki	Ul. Świerkowa 8	8/1	Budynek mieszkalny w zespole budynków kolejowych	gCh-305
315.	Powałki	Ul. Świerkowa 6	8/1	Budynek gospodarczy w zespole budynków kolejowych	gCh-306
316.	Powałki	Ul. Sielska naprzeciw domów nr 1 i 2	72	Cmentarz ewangelicki	gCh-306A
317.	Powałki	Naprzeciw budynku ul. Parkowa 2	40	Kuźnia	gCh-306B
318.	Racławki	b.nr	93/2	Park dworski	gCh-307
319.	Racławki	20	26	Czworak w zespole dworsko-folwarcznym	gCh-308
320.	Racławki	21-22	27; 28	Czworak w zespole dworsko-folwarcznym	gCh-309
321.	Racławki	5	3	Budynek dworca kolejowego	gCh-310
322.	Racławki	3 d.2	2/2	Budynek mieszkalny	gCh-311
323.	Racławki	3 d.2	2/2	Budynek gospodarczy	gCh-312
324.	Racławki	3 d.2	2/2	Budynek gospodarczy	gCh-313
325.	Silno	Ul. Główna 14 d.118c	206/3	Dwór w zespole dworsko-parkowym	gCh-314
326.	Silno	Ul. Główna 14	206/3	Park w zespole dworsko-parkowym	gCh-315
327.	Silno	Ul. Główna 14	206/3	Obora w zespole folwarcznym	gCh-316

328.	Silno	Ul. Główna 49 d.44	96/34	Chata	gCh-317
329.	Silno	Ul. Gockowicka 2 róg ul. Głównej	379	Kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP	gCh-318
330.	Silno	Ul. Dworcowa 54A	348	Budynek dworca kolejowego	gCh-319
331.	Silno	Ul. Dworcowa 56 d. 106	370	Budynek mieszkalny w zespole budynków kolejowych	gCh-320
332.	Silno	Ul. Dworcowa 52	247/1; 247/2	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zespole budynków kolejowych	gCh-321
333.	Silno	Ul. Główna 39 d.9	93	Budynek szkoły, ob. przedszkole	gCh-322
334.	Silno	Ul. Główna 23 róg ul. Dworcowej	226/8	Budynek mieszkalny	gCh-323
335.	Silno	Ul. Główna 30	250/1; 250/2	Budynek mieszkalny	gCh-324
336.	Silno	Ul. Główna 35	91/1	Budynek mieszkalny-czworak folwarczny	gCh-325
337.	Silno	Ul. Główna 77	141	Budynek mieszkalny	gCh-326
338.	Silno	Ul. Główna 79	142	Budynek mieszkalny	gCh-327
339.	Silno	Ul. Przyrzeczna 2	257/7	Budynek mieszkalny	gCh-328
340.	Silno	Ul. Główna	249	Cmentarz	gCh-329
341.	Sławęcin	Ul. Szkolna 6	189	Kościół p.w. św. Katarzyny	gCh-330
342.	Sławęcin	Przy budynku ul. Chojnicka 1	141/2	Kapliczka przydrożna	gCh-331
343.	Sławęcin	Przy budynku ul. Chojnicka 15	300	Kapliczka przydrożna	gCh-332
344.	Sławęcin	Ul. Szkolna 11	204/5	Budynek szkoły	gCh-333
345.	Sławęcin	ul. Chojnicka 3	155/1	Budynek mieszkalny	gCh-334
346.	Sławęcin	Ul. Dworcowa 2	170	Budynek mieszkalny	gCh-335
	Sławęcin	Ul. Dworcowa 3	190 ?	Budynek mieszkalno-gospodarczy rozebrany	gCh-336
347.	Sławęcin	Ul. Dworcowa 4	171/3	Budynek mieszkalny	gCh-337
348.	Sławęcin	Ul. Dworcowa 5	188	Budynek mieszkalny	gCh-338
349.	Sławęcin	Ul. Dworcowa 6	172/5	Budynek mieszkalny	gCh-339
350.	Sławęcin	Ul. Szkolna 21	199/6	Budynek mieszkalny	gCh-340
351.	Sławęcin	Ul. Szkolna 1 (ul. Chojnicka	208/2	Budynek mieszkalny	gCh-341

		1-1a)			
352.	Sławęcin			Układ ruralistyczny	gCh-341A
353.	Sławęcin	Ul. Szkolna 6	189	Cmentarz rzymsko-katolicki przy kościele p.w. św. Katarzyny	gCh-341B
354.	Stary Młyn	3	1086	Budynek mieszkalny	gCh-342
	Stary Młyn	1	1083 ?	Stodoła -rozebrana	gCh-343
355.	Sternowo	Na skrzyżowaniu dróg Sternowo-Lotyń	55/2	Krzyż przydrożny	gCh-344
356.	Sternowo	17	68	Budynek inwentarski w zespole folwarcznym	gCh-345
	Sternowo	18	65/1 ?	Zespół folwarczny	gCh-346
357.	Sternowo	16	70	Budynek mieszkalny	gCh-347
358.	Swornegacie	Ul. Mestwina 16	966	Kościół p.w. św. Barbary	gCh-348
359.	Swornegacie	Ul. Mestwina 16	966	Cmentarz przykościelny	gCh-349
360.	Swornegacie	Ul. Mestwina 18	965/2	Plebania	gCh-350
361.	Swornegacie	Ul. Mestwina 18	965/2	Budynek gospodarczy w zespole plebanii	gCh-351
362.	Swornegacie	Ul. Mestwina 8	975/1	Budynek szkoły	gCh-352
363.	Swornegacie	Ul. Mestwina 9	952	Budynek mieszkalny	gCh-353
364.	Swornegacie	Ul. Mestwina 11	953	Budynek mieszkalny	gCh-354
365.	Swornegacie	Ul. Mestwina 15	956/1	Budynek mieszkalny	gCh-355
366.	Swornegacie	Ul. Mestwina 17	957	Budynek mieszkalny	gCh-356
367.	Swornegacie	Ul. Podgórna 2	982/9	Budynek mieszkalny	gCh-357
368.	Swornegacie	Ul. Mestwina 5	950	Budynek mieszkalny	gCh-358
369.	Swornegacie	Ul. Międzymostowa 35 d.2	216/1	Budynek mieszkalny	gCh-359
370.	Szlachetna Nowa Cerkiew	20	78/10	Dwór w założeniu dworsko parkowym	gCh-360
371.	Szlachetna Nowa Cerkiew	20	78/10	Park dworski	gCh-361
372.	Topole	1	193/29	Dwór	gCh-362

373.	Topole		173/18	Park dworski	gCh-363
	Wączos	4	581	Budynek mieszkalny - brak	gCh-364
	Wączos	4	581	Budynek gospodarczy - brak	gCh-365
374.	Wączos	8	622/4	Budynek mieszkalny	gCh-366
375.	Wączos	8	622/4	Budynek gospodarczy	gCh-367
376.	Wączos	8	622/4	Stodoła	gCh-368
377.	Zbeniny	10	64/44; 64/28	Park w zespole dworsko-parkowym	gCh-369
378.	Zbeniny	13	62/37	Chlewnia w zespole folwarcznym	gCh-370
379.	Zbeniny	10	64/44	Dwór w zespole dworsko-parkowym	gCh-371
380.	Zbeniny			Układ ruralistyczny	gCh-371A
381.	Zbeniny		62/13	Cmentarz ewangelicki	gCh – 371B
382.	Zbrzyca	27	162	Budynek mieszkalny-chata	gCh-372
383.	Zbrzyca	27	162	Budynek gospodarczy	gCh-373
384.	Zbrzyca	42	19/3	Budynek mieszkalny-chata	gCh-374
385.	Zbrzyca	45	158/2	Budynek mieszkalny-chata	gCh-375
386.	Zbrzyca	45	158/2	Budynki gospodarcze	gCh-376